

**ÜZERLİK BİTKİSİNİN TÜRK HALK KÜLTÜRÜ VE
SANATI AÇISINDAN İNCELENMESİ**

Kübra ŞAHİN

**Yüksek Lisans Tezi
Resim Anasanat Dalı
Yrd. Doç. Dr. Yunus BERKLİ
2012
Her hakkı saklıdır**

**ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
RESİM ANASANAT DALI**

Kübra ŞAHİN

**ÜZERLİK BİTKİSİNİN TÜRK HALK KÜLTÜRÜ VE SANATI
AÇISINDAN İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd. Doç. Dr. Yunus BERKLİ**

ERZURUM-2012

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Üzerlik Bitkisinin Türk Halk Kültürü Ve Sanatı Açısından İncelenmesi” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

24/01/2012

Kübra ŞAHİN

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yrd.Dox.Dr.: Yunus.BERKÜ danışmanlığında, ..Kübra...SATHIN tarafından hazırlanan
bu çalışma 24 / 01 / 2012 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından.Resim.....
Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan Y.Dr.s..Dr.: Yunus.Berki İmza:
Jüri Üyesi Doç.Dr. Mustafa KÜÇÜKÖNER İmza:
Jüri Üyesi : Doç.Dr. A.Murat Aktemur İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR DİZİNİ	VI
TABLolar DİZİNİ	VII
FOTOĞRAFLAR DİZİNİ	VIII
ÖN SÖZ.....	XI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÜZERLİK

1.1. ÜZERLİK BİTKİSİ.....	3
1.2. ÜZERLİK ADI.....	5
1.3. TARİHİ SÜREÇ İÇERİSİNDE ÜZERLİK	7
1.4. ÜZERLİĞİN KULLANIM ALANLARI.....	9
1.4.1. Tıp Alanında Üzerlik.....	10
1.4.2. Halk İnanişında Üzerlik.....	12

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK HALK KÜLTÜRÜNDE ÜZERLİK

2.1. NAZAR	15
2.1.1. Türk Kültüründe Nazar	16
2.1.2. Nazar Açısından Üzerlik.....	21
2.2. HASTALIK.....	22
2.2.1. Halk Hekimliği.....	23
2.2.2. Halk Hekimliği Açısından Üzerlik.....	24
2.3. MUSKA.....	25
2.3.1. Türk Kültüründe Muska	28
2.4. ATEŞ KÜLTÜ VE TÜTSÜ	28
2.5. TÜRK EDEBİYATINDA ÜZERLİK.....	32

2.5.1. Tekerlemelerde Üzerlik	33
2.5.2. Atasözlerinde Üzerlik.....	38
2.5.3. Türkülerde Üzerlik.....	39
2.5.4. Manilerde Üzerlik.....	41
2.5.5. Bilmecelerde Üzerlik	42
2.5.6. Edebiyatta Üzerlik.....	43
2.5.7. Rüya da Üzerlik Görmek.....	44
2.5.8. Halk Oyunlarında Üzerlik.....	45
2.5.9. Zararlı Hayvanlara Karşı Üzerlik	45
2.5.10. Defin Geleneğinde Üzerlik.....	46
2.5.11. Üzerlik- 3 (Üç) Sayısı İlişkisi	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SANAT ALANINDA ÜZERLİK

3.1. SANAT VE ESTETİK DEĞERİ BAKIMINDAN ÜZERLİK.....	54
3.1.1. Yapım Aşaması	58
3.1.2. Bez, Çaput Bağlama	60
3.1.3. Renkler	61
3.1.3.1. Üzerlikte Tercih Edilen Renkler	62
3.2. FARKLI FORMLARDA ÜZERLİK ÖRNEKLERİ.....	63
3.2.1. Bilinen En Eski Üzerlik Örneği.....	72
3.3. ETNOGRAFYA MÜZELERİNDE ÜZERLİK.....	73
3.4. ÜZERLİK ÇEŞİTLERİ	75
3.4.1. Gelin Üzerliği	75
3.4.2. Aynalı Üzerlik	76
3.4.3. Gözlü Üzerlik	77
3.4.4. Keçeli Üzerlik.....	79
3.4.5. Avizede Üzerlik.....	80
3.4.6. Yılanlı Üzerlik.....	81
3.4.7. Taşıtlarda Üzerlik.....	82
3.5. ÜZERLİK SÜSÜNÜN HASSAS YAPISI	84
3.6. KULLANILAN MALZEME TÜRLERİ AÇISINDAN ÜZERLİK	85

3.7. DİZİLERDE ÜZERLİK.....	94
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	98
KAYNAKÇA	99
ÖZ GEÇMİŞ.....	108

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ÜZERLİK BİTKİSİNİN TÜRK HALK KÜLTÜRÜ ve SANATI AÇISINDAN
İNCELENMESİ****Kübra ŞAHİN****Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Yunus BERKLİ****2012, 108+XI****Jüri: Yrd. Doç. Dr. Yunus BERKLİ (Danışman)****Doç. Mustafa KÜÇÜKÖNER****Doç. Dr. Ali Murat AKTEMUR**

Bu çalışmanın amacı, toplumda farklı formlarda sıkça rastlanılan üzerlik bitkisinin Türk kültürü, sanat ve estetik açısından farklı boyutlarla ele alınarak tarihi süreç içerisindeki yeri ve önemini ortaya koymaktır. Ayrıca halk hekimliği ve edebiyat gibi konularda da üzerliğin yansımaları tespit edilmek istenmiştir.

Çalışma Erzurum, Bayburt, Ankara, Gümüşhane, Adıyaman, Kütahya, Giresun, Ağrı, Kars illerinden alınan örneklerle sınırlıdır. Ayrıca çalışmada İran'dan ve Kazakistan'dan da üzerlik örneklerine yer verilmiştir. Üzerlikle ilgili inanışlar, bunların toplum hayatına yansımaları tespit edilmek amacıyla ilgili kişilerle görüşülmüş, üzerlikle ilgili materyallerin (nesne) fotoğrafları çekilmiş daha sonra bu fotoğraflar sanatsal işlevleri açısından bir tasnife tabi tutulmuş sanat, estetik, halk yaşayışı ve halk inançları çerçevesinde yorumlanmıştır. İran ve Kazakistan'daki üzerlikle ilgili bilgiler ve fotoğraflar adı geçen ülkelerdeki üniversitelerde görevli öğretim üyelerinden temin edilmiştir.

Araştırmada elde edilen bulgulara göre Türk tarihinde üzerlik bitkisinin önemli bir yer tuttuğu günümüzde de nazarın defî, hastalık sağaltma, zararlı böceklerden korunma, süs eşyası gibi amaçlarla kullanıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Üzerlik, Sanat, Türk halk inanışı, Estetik.

ABSTRACT**MASTER'S THESIS****THE EXAMINATION OF HARMEL PLANT AS REGARDS TURKISH FOLK
CULTURE AND ART****Kübra ŞAHİN****Advisor: Assistant Professor Yunus BERKLİ****2012, Page: 108+XI****Jury: Assistant Professor Dr. Yunus BERKLİ (Advisor)****Assoc. Prof. Mustafa KÜÇÜKÖNER****Assoc. Prof. Dr. Ali Murat AKTEMUR**

The aim of this study is to take on the examination of harmel plant commonly coincided in different forms in the society as regards art, Turkish culture and aesthetics, and to determine its place and importance in its historical process. In addition, the reflections of harmel plant about public medicine and public literature were tried to be determined.

The study content is limited with the samples taken the cities of Erzurum, Bayburt, Ankara, Gümüşhane, Adıyaman, Kütahya, Giresun, Ağrı and Kars. In addition the samples from Iran and Azerbaijan were presented in the study. With the aim of determining the reflections about the beliefs on harmel and the impacts of these on the society, a number of interviews were realized with the people about harmel, particularly the materials about harmel were photographed, and then, these photos were classified as regards artistic function, and they were commented in the framework of people's living and people's beliefs. The knowledge and photos about harmel in Iran and Azerbaijan were obtained from the lectures working in mentioned country universities.

According to the findings obtained from the study, it was found out that harmel was used for removing bad thoughts, reduction of the illness, protection from the insects, and like ornaments, and it had an important place in Turkish history.

Key Words: Harmel, Art, Turkish Folk Belief, Aesthetic.

KISALTMALAR DİZİNİ

TDK	: Türk Dil Kurumu
akt.	: Aktaran
Çev.	: Çeviren
vd.	: Ve diğerleri
ed.	: Editör
t.y	: Tarihi yok
G.Ü.	:Gazi Üniversitesi

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 2.1. Dinî inançlarda üçlemeler	49
---	----

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Fotoğraf 1.1. Üzerlik Otunun 6. Ayda Çiçek Vermiş Görüntüsü	3
Fotoğraf 1.2. Üzerlik Meyveleri	4
Fotoğraf 1.3. Yazın Sararmayan Üzerlik	5
Fotoğraf 1.4. Bir Mezarda Üzerlik.....	8
Fotoğraf 1.5. Üzerlik Köyü Tabelası	9
Fotoğraf 1.6-7. Aktarlarda Satılan Üzerlik Tohumu ve Ayrıntı	11
Fotoğraf 2.1. Nazar Boncuklu Anahtarlık.....	18
Fotoğraf 2.2. Buzdolabı Süsü.....	19
Fotoğraf 2.3. Ankara Beypazarı İlçesinden Bir Han Giriş Kapısı Üzerindeki Geyik Boynuzu.....	20
Fotoğraf 2.4-5. Üzerlik Tohumu ve Çörek Otundan Yapılmış Yaka Muskaları	26
Fotoğraf 2.6. Üzerlik Formunda Üçgen Nazarlık	27
Fotoğraf 2.7. Ankara Yöresinden Tuz ve Üzerlik Otu Yakma	31
Fotoğraf 2.8. İran'dan Bir Üzerlik Tüttürme Sahnesi	31
Fotoğraf 2.9. Kazakistan'da Bir Özbek Kadını Üzerlik Tütsüsü Yaparken	32
Fotoğraf 2.10-11-12. Boncuktan Yapılan Sineklikler.....	46
Fotoğraf 2.13. Altay Dağlarından Belucha Dağının Kuzeyden Görünüşü	50
Fotoğraf 2.14. Orta Asya Türk Çadırı.....	51
Fotoğraf 2.15. Radkan Kümbeti/İran	52
Fotoğraf 2.16. Geleneksel Üzerlik Formu	53
Fotoğraf 3.1. Demet Hâline Getirilmiş Üzerlik Otu	55
Fotoğraf 3.2. Pazarda Satılan Üzerlik Otu Demetleri	56
Fotoğraf 3.3. Demet Hâline Getirilmiş Üzerlik Otunun Gümüş Formu	56
Fotoğraf 3.4. Üzerlikten Yapılmış Buzdolabı Süsleri.....	57
Fotoğraf 3.5. Odaya Asılan Üzerlik Süsü	57
Fotoğraf 3.6. Yeni Toplanmış Üzerlik Meyvelerinin İpe Dizimi	58
Fotoğraf 3.7. Sararmış Üzerlik Meyvelerinin İpe Dizimi	58
Fotoğraf 3.8. Klasik Üzerlik Formu.....	59
Fotoğraf 3.9. Üzerlik Süsünde Çaput.....	61
Fotoğraf 3.10. Kars'ın Kağızman İlçesinden Bir Üzerlik Örneği.....	62

Fotoğraf 3.11. İpte Satışını Bekleyen Üzerlikler	63
Fotoğraf 3.12. Erzurum İlinin Horasan İlçesinden Bir Üzerlik Örneği	64
Fotoğraf 3.13. Sarkıtların Uzun Tutulduğu Üzerlik.....	64
Fotoğraf 3.14. Giresun Şebinkarahisar'dan Üzerlik Örneği	65
Fotoğraf 3.15. Ankara Beypazarı'ndan Bir Üzerlik Örneği.....	65
Fotoğraf 3.16. Ahır Kapısına Asılan Üzerlik.....	66
Fotoğraf 3.17. Duvarı Fotoğraflarla Süsleyen Üzerlik	66
Fotoğraf 3.18. Erzurum Evleri'nden Üzerlik Örneği	67
Fotoğraf 3.19. Kapı Üzerine Besmele-i Şerifle Asılan Üzerlik	67
Fotoğraf 3.20. Duvara Boydan Boya Asılan Üzerlik.....	68
Fotoğraf 3.21. Güllü Üzerlik.....	69
Fotoğraf 3.22. İran'dan Küçük Boyutta Üzerlik Örneği.....	70
Fotoğraf 3.23-24. İran'dan Üzerlik Örneği, Önden ve Arkadan Görünüşü.....	70
Fotoğraf 3.25-26. Kiler ve Depoda Üzerlik ve Ayrıntısı	71
Fotoğraf 3.27. Güney Türkmenlerinden üzerlik örneği	72
Fotoğraf 3.28-29. Ankara Etnografya Müzesinden Üzerlik Örneği ve Ayrıntısı	73
Fotoğraf 3.30. Bayburt Baksı Müzesinden Üzerlik Örneği	74
Fotoğraf 3.31. Adıyaman Müzesinden Üzerlik Örneği	74
Fotoğraf 3.32-33. Gelin Tepeliği Şeklindeki Üzerlik	75
Fotoğraf 3.34. Gelin Tepeliği Şeklindeki Nazarlık.....	76
Fotoğraf 3.35. Aynalı Üzerlik.....	76
Fotoğraf 3.36. Aynalı Üzerlik.....	77
Fotoğraf 3.37-38. Kars'ın Kağızman İlçesinden Gözlü Üzerlik Örneği ve Ayrıntı	78
Fotoğraf 3.39. Ağrı'nın Doğubeyazıt İlçesinden Gözlü Üzerlik Örneği	78
Fotoğraf 3.40- 41. Erzurum Merkezden Gözlü Üzerlik Örneği ve Ayrıntı	79
Fotoğraf 3.42-43. Keçeli Üzerlikler.....	79
Fotoğraf 3.44. Çerçi Üzerlik	80
Fotoğraf 3.45-46. Ampul Etrafına Asılan Üzerlik Örnekleri.....	81
Fotoğraf 3.47. İran'dan Avize Gibi Kullanılan Bir Üzerlik Örneği.....	81
Fotoğraf 3.48-49. Yılanlı Üzerlik ve Ayrıntı	82
Fotoğraf 3.50-51. Taşıtlarda Üzerlik Süsü.....	83
Fotoğraf 3.53-54-55. Aynı Modelde Yapılmış Olan Üç Farklı Üzerlik Süsü.....	85

Fotoğraf 3.56. İğde Çekirdeklerinden Yapılmış Üzerlik	86
Fotoğraf 3.57. Kuşburnu Meyvelerinden Yapılmış Üzerlik	87
Fotoğraf 3.58. Nazar Boncuklarıyla Bezenmiş Gümüş Üzerlik	88
Fotoğraf 3.59-60. Kırk Yama Üzerlik ve Ayrıntı	89
Fotoğraf 3.61. Minik Yörük Üzerliği.....	90
Fotoğraf 3.62-63-64-65. Boncukla Yapılan Farklı Üzerlik Örnekleri	91
Fotoğraf 3.66. Bakır Nazarlık.....	92
Fotoğraf 3.67. Bodrum Evi Nazarlık	93
Fotoğraf 3.68. Üzerlik Satan Kız	94
Fotoğraf 3.69-70. Yer Gök Aşk Dizisinden Üzerlik Örnekleri.....	95
Fotoğraf 3.71. İkinci Bahar Dizisinden Üzerlik Örneği.....	95
Fotoğraf 3.72. 7 Numara Dizisinden Üzerlik Örneği.....	96
Fotoğraf 3.73. Keşanlı Ali Destanı Dizisinden Üzerlik Örneği.....	96
Fotoğraf 3.74. Hayat Devam Ediyor Dizisinden Üzerlik Örneği	97
Fotoğraf 3.75. Hayat Devam Ediyor Dizisinden Üzerlik Örneği	97

ÖN SÖZ

Bu çalışmanın konusunu Türk toplum hayatında önemli bir yeri olan ve sıkça rastlanılan üzerlik bitkisi oluşturmaktadır. Kültürümüzü korumanın gelecek nesillere aktarmanın önemi büyüktür. Toplumların gelenek ve göreneklerinin korunması her ne kadar önemliyse bunları tespit edip gelecek nesillere aktarma bunların unutulmasının önüne geçilmesi de bir o kadar önemlidir. Millî değerlerini bilen, tanıyan ve bunları yaşayan bireyler toplumda her zaman öne çıkarlar.

Unutulmaya yüz tutmuş ya da toplumsal farkındalığın azaldığı bazı maddi değerlerin milletimize tanıtılması ve kazandırılması noktasında derinlemesine çalışmalar yapmak faydalı olacaktır.

Çalışmamın her aşamasında desteklerini gördüğüm Sayın Arş. Gör. İsa Yılmaz'a, Okt. Rahmi Karadabağ'a, Okt. Saim Yılmaz'a, Arş. Gör. Hakan Ürüşan'a, Yrd. Doç. Dr. Bahadır Gücüyeter'e teşekkür ediyorum. Ayrıca beni bu konuya yönlendiren ve hiçbir aşamada desteğini esirgemeyen kıymetli hocam Yrd. Doç. Dr. Yunus Berkli'ye teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

Bu araştırmada, üzerlik bitkisinin sanat ve Türk halk kültürü açısından önemi ve üzerlik bitkisinin toplumdaki kullanım alanları incelenmiştir.

Sanat; insanın duygu, düşünce ve anlayışını tabiattaki malzemelerden faydalananarak heyecan ve hayranlık uyandıracak bir biçimde ifade etmesidir¹. Toplum yaşamının hemen her alanında sanatın etkilerini, yansımalarını görmek mümkündür. Sanat, yemek içmek gibi temel ihtiyaçlar kadar hayatımızda önemli bir yere sahiptir. İnsanların bir objeye ya da sanatsal bir ürüne yönelişinde sanatsal kaygılar da etkilidir.

Sanatçı, özel yetenekleri olan, üst düzey sezgilere sahip özel bir insandır. Sanatçının sanatına getirdiği özgün ifade olanakları, sanatsal güzelliğin ortaya çıkışında etkili olan başka bir unsurdur². Sanatçının sahip olduğu özel yeteneklerle birlikte sanatsal alımlayıcılığının da üst seviyelerde olması gerekir. Sanatçı, benliğinde toplarladığı bilgileri aktarma şeklinde sınır tanımaz ve ortaya koyduğu eserdeki güzeli tanıtır. İnsanların beğenileri arasında farklılıklar her zaman vardır. Bu sanatta da kendini gösteren bir olaydır. Farklı yaş, kültür ve eğitim seviyelerindeki insanların hoşlandıkları sanatsal ürünler değişiklik gösterir. Hatta sevilen bir sanatçının her eserinden alınan zevk de bir değildir. Kişi baktığı eserde kendini görmek ister, tanıdık gelen bir şeyler arar. Hâlbuki sanatçı içinde yaşadığı buhranı dışavurur. Bu yüzden bir sanatçının yapmış olduğu farklı tarzdaki iki tablo izleyen tarafından aynı şekilde beğenilmeyebilir.

Duyusal değerleri ele alan felsefe disiplinine estetik adı verilmektedir. İnsanın yöneldiği veya peşinden koştuğu üç temel değer vardır ya da insan zihninin üç temel ilgisi söz konusudur. Bunlar da sırasıyla hakikat veya doğruluk, iyilik ve güzelliştir. Bu üç değerden hakikat veya doğruluk epistemoloji ve bilim felsefesinin, iyilik de etiğin konusudur. Aynı şekilde güzellik de estetiğin konusunu meydana getirir³.

İnsanoğlu varoluşundan beri gördüğü, etkilendiği şeylere karşı, değer ve anlam yüklemiştir. Karşılaştığı ilk şey doğa olunca bir numaralı değer abidesi hâline gelmiştir. Değerler giderek büyümüş ve kutsallık barındıran inançları doğurmuştur. Baktığı her yerde kendinden güçlü ve farklı şeylerle karşılaşmanın büyüğü içinde bunları bilgi

¹ Tahir Erdoğan Şahin, *Sanat Tarihi*, İstanbul 2000, s.2.

² Ahmet Cevizci, *Felsefeye Giriş*, Ankara 2010, s. 191.

³ Cevizci, s. 172.

olarak benliğine kazınmış ve de benimsediği değerleri sembolleştirmeye başlamıştır. Bunu bellekte biriktirdiği bilgileri dışa aktarırken en iyi örneğini yaşam alanına yansıtmasından anlarız. Abidevi büyüklükleriyle göz kamaştıran “dağ” kutunu ele alalım. Dağ insanoğlu tarafından kutsal bir boyut kazanıp yaşam alanının temelini oluşturan çadır kültürüne biçim açısından ev sahipliği yapmıştır. Verilen değerler de iyi olan yani yararlı olan bilgiyi, aynı zamanda doğru görülen ve güzelliği de barındıran objeler ortaya konularak semboller aktarılmıştır. Dağ motifi çadıra dönüşmüş, çadır ise mimari alanda kendine kümbet formuyla yer bulmuştur. Bu kümbet formu da daha sonraları halk kültüründe önemli bir yere sahip üzerlik bitkisiyle yapılan nazarlık ve süs eşyalarında kendine yer bulmuştur. Günümüzde de bu forma evlerde ve arabalarda kullanılan nazarlıklarda rastlanır. Ayrıca üzerlik bitkisinden tütsüde, halk hekimliğinde yararlanıldığı ve edebiyata da konu olduğu görülmektedir.

Evcı, (2001) “Sigaranın İnsan Sağlığı ve Çevre Üzerindeki Zararlı Etkilerin Üzerlik Bitkisi İle Azaltılmasının Araştırılması” konulu çalışmasında üzerlik bitkisinin tabiatda kendi hâlinde yetişen, çeşitli ağrılara iyi gelen uyuşturucu, yatıştırıcı, terletici özellikleri olan, halk arasında çok iyi bilinen, tütsüsünün bile nazar değmesine karşı iyi geldiğine inanılan bir bitki olduğundan bahseder. Ayrıca sigarada tütün yerine üzerlik bitkisinin kullanılmasının getirebileceği yararlarından bahseder.⁴

Çalışmanın birinci bölümünde üzerlik bitkisine, üzerliğin tarihçesine, üzerliğin kullanım alanlarına değinilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümde Türk halk kültüründe üzerlik konusuna nazar, hastalık, muska, ateş kültü ve tütsü, Türk edebiyatı türlerinde üzerlik, üzerlik ve üç sayısı ilişkilerine yer verilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise sanatsal anlamda ve tasarım açısından üzerlik başlığı altında sanat, sanatçı, sanat eseri, estetik, estetiğin temel kavramları, sanat kuramları, üzerlik çeşitleri, sanat ve estetik değeri bakımından üzerlik konularına değinilmiştir.

⁴ Meral Evcı, *Sigaranın İnsan Sağlığı ve Çevre Üzerindeki Zararlı Etkilerin Üzerlik Bitkisi İle Azaltılmasının Araştırılması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Sakarya 2001, s. 4.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÜZERLİK

1.1. ÜZERLİK BİTKİSİ

Sedef otugiller familyasından olan⁵ üzerlik, yabani sedef otu, harmal, harmel,⁶ nazar otu, Peganum Harmala, African rue, Peganum gibi isimlerle bilinen çok yıllık otsu bir bitkidir (Fotoğraf 1). 30-70 cm yükseklikte, tüysüz, parçalı yapraklı, sarımsı beyaz çiçekli ve acımsı keskin kokulu bir bitkidir. Keskin kokuyu veren yağ bezleri yaprakların dallarla birleştiği yerde bulunur. Yaprakları almaşık ve yapışkandır. Bazı türlerinde yapraklar benekli olabilir⁷. Gövde yatık ve otsudur. Haziran ayında çiçek açan üzerlik daha sonra tohuma durur. Nohut büyüklüğündeki meyveleri sonbahara doğru olgunlaşarak yeşilden sarıya dönüşür (Fotoğraf 1. 2). Tohumlar 3-3,5 mm uzunlukta, hafifçe kanatlı, piramit biçiminde, üzeri pürtüklü ve kırmızımtırak esmer renkli, kokusuz ve hafif acı lezzetlidir⁸.

Fotoğraf 1.1. Üzerlik Otunun 6. Ayda Çiçek Vermiş Görüntüsü

⁵ Ahmet Maranki, Elmas Maranki, *Şifalı Bitkiler*, İstanbul 2008, s. 216.

⁶ Hüseyin Koç, *Derman Bitkileri "Dünden Bugüne Beslenirken Tedavi"* Ankara 2005, s. 528.

⁷ *Türk Ansiklopedisi*, Ankara 1984, XXXIII, 226.

⁸ Turhan Baytop, *Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi "Geçmişte ve Bugün"* İstanbul 1999, s. 357.

Fotoğraf 1.2. Üzerlik Meyveleri

Üzerlik tohumlarının terkinde; harmalin, harmin,⁹ harmol, harmalol, peganin adlı glikozitler ve kırmızı boya maddesi vardır. Tohumların içeriğinde harmin, harmalol, harmalin, peganin gibi alkaloidler yağ ve kırmızı boya maddesi bulunur. Tohumlardan Cezayir’de “Türkiye kırmızısı” ismi verilen ve kumaş boyamakta, haslığı nedeniyle çok değerli olan, kırmızı renkli bir boyar madde elde edilir¹⁰. Genellikle elde edilen kırmızı boya Batı Asya’da halı boyası olarak kullanılır. Aynı zamanda yün boyamak için de kullanılır. Tohumlar su ile ayıklanır sarı bir flüoresan boya elde edilir. Alkol ile ayıklandığında kırmızı bir boya elde edilir. Kökler ve tohumlar mürekkep ve dövme yapmak için kullanılır.

Üzerlik kireçli topraklarda yetişen bir bozkır bitkisidir. Nazara karşı kullanılır. Evlere nazarlık yapıp asılır¹¹. Şemseddin Sami’nin Kamus-i Türkî isimli sözlüğünde üzerlik evlerde ekseriya tütsü için kullanılan yabani sedef tohumu şeklinde geçmektedir¹². Türk Dil Kurumu Sözlüğünde ise üzerlik tütsüsü nazara iyi geldiğine inanılan kokulu bir ot, mavi boncuk, atkestanesi, muska gibi çocuk üstüne takılan

⁹ Murat Kartal, M. Levent Altun, S. Kurucu, “Peganum Harmala L. (Üzerlik) Tohumlarında Harmol, Harmalol, Harmin ve Harmalin Alkalitlerinin YBSK Yönetimi ile Analizi”, *Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı Bildirileri*, Eskişehir 2002, s. 228.

¹⁰ Baytop, *Türkiye’de Bitkiler ile Tedavi “Geçmişte ve Bugün”* s. 357.

¹¹ Kerim Yund, Taşeli’nde Bitki Adları, *Türk Folklorundan Derlemeler*, Ankara 1986, s. 349.

¹² Şemseddin Sami, *Kamus-i Türkî*, İstanbul 1317(1901 m), s. 203.

nazarlık¹³ şeklinde tanımlanmaktadır. Üzerlik, ateşe atıldığı zaman çıtır çıtır ses çıkararak yanıp güzel bir koku yayan tohumdur¹⁴.

Üzerlik bitkisi Afrika, Asya ve Amerika'nın sıcak bölgelerinde yetişir. Yurdumuzda ise Orta Anadolu'da çok yaygındır. Ören yerlerinde, höyüklerde ve terk edilmiş köylerde sık rastlanan üzerlik otu, halk arasında yaygın bir inanca göre şehit kanı dökülmüş topraklarda yetişmektedir. Aslında bu inançta biraz gerçek payı da yok değildir. Üzerlik otu, fosfatlı toprakları çok sever. Bunun için de fosfatlı toprağın bol olduğu mezarlıklarda yetişir. Üzerlik, uzun ömürlü bir bitkidir. Birkaç metre derine inebilen kökleri, onun yazın da yeşil kalmasını sağlar (Fotoğraf 1.3).

Fotoğraf 1.3. Yazın Sararmayan Üzerlik

1.2. ÜZERLİK ADI

Üzerlik otunun, nazara karşı insan üzerinde taşınması; tütsünün nazar değdiği inanılan kişilerin üzerine tutulması ve küçük çocukların tütsünün üzerinden geçirilmesi sebebiyle üzeri+lik şeklinden orta hece ünlüsünün düşmesiyle kelimenin türediği düşünülebilir¹⁵.

¹³ *Türkiye de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü XI*, Sayı: 211/11, Ankara 1979, s. 4085.

¹⁴ Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara 1983, s. 256.

¹⁵ Ş. Haluk Akalın, "Üzerlik", *II. Uluslararası Karacaoğlan ve Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Adana 1993, s. 3.

Anadolu ve Rumeli ağızlarında üzerlik otu için sipend, sipendan, isfend, mahmurçiçeği, nazarotu, sarı sarmısak, yabani sedef otu ve ilezik gibi çeşitli adlar kullanılmaktadır¹⁶.

Rusça-Azerbaycanca Lügat, Rusça-Türkmence Sözlük, Kazak Tilinin Tüsindirne Sözdigi, Orusça-Kazakça Sözdik, Türksprachige volksnamen für Krauter un Stauden, Kırgız Tilinin Tüşündürmö Sözdüğü, Kırgızca Sözlük, Rusça-Özbekçe Botanik Terminler Sözlüğü gibi farklı eserlerde üzerlik karşımıza değişik şekillerde çıkmaktadır:

Azeri Türkçesinde üzerlik, Türmencede üzerlik, isvent ve adraspan; Kazakçada adıraspan, andız; Doğu Türkistan Kazakçasında ajerek ve tüyejaperak; Kırgızcada adıraşaman; ısırik; Kırım Tatarcasında özerlik; Uygurcada edrasman; Doğu Türkistan Uygurcasında adırasman, gül asman; Özbekçe'de isirik, adrespan, isvent, yuzarlık¹⁷ şeklinde kullanımları vardır.

Türk Dil Kurumunun Tarama Sözlüğünde “üzerlik” olarak kullandığımız kelime “yüzerlik” şekliyle de farklı örneklerde karşımıza çıkmaktadır:

- Kişi anber yüküne olsa malik
Ayıptır ger dütüürse yüzerlik (İşkname).
- Kızıl üzüm ve büber ve yüzerlikten beraber alalar (Müntehabü's-Şifa).
- Harmel- yüzerliktir, galiz hıltı keser, sidikle çıkarır (Müfredat-ı ibni Baytar Tercümesi).
- Sepend- yüzerlik, harmel manasına ki yaramaz göz için buhur ederler (Et-tuhfetü's- Seniyye).
- Sipenden- yüzerlik, hirmel manasına ki yaramaz gözden ötürü tütsü ederler (Camiü'l-Fürs).
- Espend- yüzerlik, tohumu sipend dahi derler; isabet-i ayn def'i için ateşte buhur ederler (Bürhan-ı Katı Tercümesi)¹⁸.

¹⁶ Ingeborg Hauenschild, Türksprachige volksnamen für Krauter un Stauden, VViesbaden, 1989, s.123 (akt. Ş. Haluk Akalın, “Üzerlik”, *II. Uluslararası Karacaoğlan ve Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Adana 1993, s. 253).

¹⁷ Akalın, s. 253- 254.

¹⁸ TDK, *Tarama Sözlüğü VI*, Ankara 2009, s. 4783.

Kaşgar dilince eldrük, üzerlik tohumu¹⁹; yıdhiğ ot, “üzerlik otu” anlamındadır. Uç ve barsgan dillerinde eldrük, Oğuzcada yüzerlik’tir²⁰. Uç dilinde ilrük, yani üzerlik safra ve balgamı söktüren bir tohum anlamındadır²¹.

1.3. TARİHİ SÜREÇ İÇERİSİNDE ÜZERLİK

Arkeologların yol göstericisi de diyebileceğimiz üzerlik otu kümelerinin höyükler üzerinde gelişmesini, eskiden bu bitkinin tohumlarının ilaç olarak ve külünün de içerdiği soda nedeniyle çamaşır yıkamakta kullanılmasına bağlayan araştırmacılar vardır. Üzerlik günümüzde çok yaygın bir dağılım göstermesine karşın, arkeolojik kazılarda ele geçen üzerlik tohumları oldukça azdır. Anadolu’da erken döneme ait kazılarda hiç rastlanmayan karbonize olmuş üzerlik tohumları, Friglerin başkenti Gordion’un (Yassihöyük, Polatlı) Geç Bronz ve Helenistik dönemlerinde ve Güneydoğu Anadolu’da Gritille yerleşmesinin ortaçağa tarihlenen tabakalarında bolca bulunmuştur. M.Ö üçüncü bine ait yerleşmelerden Suriye’de Fırat kıyısında yer alan Selenkahiye, Hammam ve al-Raqai’de ve Aşağı Mısır’da Maadi yerleşmesinde de üzerlik tohumları tespit edilmiştir²².

Yaklaşık 2000 yıl önce Adana, Anavarza’da doğan, Avrupa ve Orta Doğu’da 1500 yıl boyunca tıbbi sağaltım alanında kullanılan Kitab al- Hasayiş’in (Materia Medica) yazarı Dioskorides de (M.Ö 20- 80) üzerlik bitkisinden söz eder ve bunun belki de efsanevi büyü bitkisi olarak bilinen “moly” olduğunu söylemektedir. Dioskorides’e göre bazıları bu bitkiyi “harmala”, Suriye ve Mısırlılar “besasa” (Tanrı Bes’in bitkisi) Kapadokyalılar da “moly” olarak adlandırmaktadır. Bitki siyah kökleri ve beyaz çiçekleri ile “moly” nin tanımına uymaktadır. Dioskorides’in Peganun agrion ya da Ruta sylvestris olarak tanımladığı üzerlikten söz ederken bu bitkinin en yaygın olarak görüldüğü Kapadokya’ya değinmesi bir rastlantı değildir²³.

¹⁹ Kaşgarlı Mahmut, (çev. Besim Atalay), *Divanü Lügat- it- Türk, III*, Ankara 2006, s. 412.

²⁰ Mahmut, *Divanü Lügat- it- Türk, III*, s. 12.

²¹ Kaşgarlı Mahmut, (çev. Besim Atalay), *Divanü Lügat- it- Türk, I*, Ankara 2006, s. 105.

²² Ali Işık, ‘Her Derde Deva Bir Bitki; Üzerlik’, *Konya Ticaret Odası*, 01.09.2004, Erişim tarihi: 20.09.2011, <http://www.kto.org.tr/tr/dergi/dergiyazioku.asp?yno=107&ano=37>

²³ Gunther, R. T., *The Greek Herbal of Dioskorides*, London and New York 1968, (akt. Meral Evci, *Sigara’nın İnsan Sağlığı ve Çevre Üzerindeki Zararlı Etkilerinin Üzerlik Bitkisi ile Azaltılmasının Araştırılması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Sakarya 2001, s. 54.

Eski Mısırlıların da nazara karşı bu bitkiyi kullandıkları, tütsü yaptıkları ve Kuzey Afrika ülkelerinde bu geleneğin hâlâ sürdüğü bilinmektedir. Mısır'daki aktarlarda üzerlik tohumu yağı afrodizyak ve kara büyüye karşı kullanılmak üzere satılır. Fas'ta da tohumlar tıbbi ve büyüsel etkinliklerde kullanılır. İran'da Zend-Avesta dininde soma adıyla geçen ve Şaman rahiplerince törenlerde kullanılan bitkinin üzerlik olduğuna ilişkin çeşitli görüşler ileri sürülmektedir²⁴.

Bozkırların bu yaygın bitkisinin kazılarda çok az bulunmasının bir nedeni tohumları saran ve tanımlamada belirleyici olan zarın dayanıksızlığı olabilir. Tohumlar doğrudan ateşle temas ettiklerinde bu dış zar hemen yanarak tohumun tanınabilme ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Hayvanların sevdiği bir bitki olmayışı, tezeklerde az bulunmasının, dolayısıyla ocak kalıntılarında rastlanmamasının bir sebebidir. Zaman içinde aşırı otlatma sonucu hayvanların tercih ettiği bitkiler azaldıkça, bunların yerini, dikenleri veya kokularıyla kendilerini savunan bitkiler almıştır. Tarım ve hayvancılığın artmasıyla bozulan topraklarda, mezarlıklar ve meralarda, üzerlik ve devedikeni gibi arsız bitkilerin sayısı artar (Fotoğraf 1.4).

Fotoğraf 1.4. Bir Mezarda Üzerlik

²⁴ U-Ü Harfleriyle Başlayan Bitkiler, (t.y), Erişim tarihi: 11.12.2011, <http://fgokalp.tripod.com/u.htm>

Erken dönemlerde kullanılmış olsa bile, üzerliğin ancak dördüncü binden itibaren yerleşmelerde bulunmaya başlama nedeni olarak otlakların üçüncü bin sonrasında aşırı otlatma sonucu bozulması gösterilmektedir²⁵.

1.4. ÜZERLİĞİN KULLANIM ALANLARI

Türk toplumlarında adına sıklıkla rastladığımız üzerlik her ne kadar farklı isimlerle karşımıza çıksa da işlevleri ve kullanım alanları açısından benzerlikler göstermektedir.

Üzerlik bitkisine verilen anlam kadim kültürümüzde değerini yitirmeden koruyarak sürdürmüştür. Toplumumuzda 'soy isim' ve 'köy ismi' olarak kullanılmaktadır. Denizli'nin merkez ilçesine bağlı Üzerlik köyü adını bölgede çok sayıda bulunan üzerlik otundan almıştır. Buna verilebilecek diğer örnek ise Kayseri'nin Sarioğlan ilçesine bağlı Üzerlik köyüdür (Fotoğraf 1.5).

Fotoğraf 1.5. Üzerlik Köyü Tabelası²⁶

²⁵ Mustafa Feyzi Efendi, Hayati Zade, (Çev. Hadiye Tuncer), *Yabani bitkiler sözlüğü, Yabani Bitkilerin Tıpta İlaç Olarak Kullanılışları*, Ankara 1974, s. 75, (akt. Meral Evcı, *Sigaranın İnsan Sağlığı ve Çevre Üzerindeki Zararlı Etkilerin Üzerlik Bitkisi İle Azaltılmasının Araştırılması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Sakarya 2001).

Ayrıca haber Zonguldak internet sitesinde²⁷ Mustafa Hatiloğlu, Zonguldak'ta yayınlanan 22 Nisan 1988 tarihli Yeni Dünya Gazetesindeki "Devrek'in Beşeri ve İktisadi Durum Tarihçesi" kaynakçalı yazıda araştırmacı Mustafa Hatiloğlu'nun Devrek'in ilçe olmadan önceki adının "Zehil" olduğu ve yaşlılar tarafından da böyle söylendiğini belirtmesi bize gösterir ki üzerlik kelimesinin tarihi çok eski dönemlere dayanmaktadır "Zehheli" ye kadar gitmektedir. Eski İlluyanka yılan masalında Tanrı İnar'ın Hupasiya'ya ev yaptırıp vermesini ama dışarı bakmamasını öğütlediği buna karşın Hapusiya'nın yirmi gün sonra pencereyi itip açması karısı ve çocuklarını görmesi, bu sırada İnar'ın içeri girip daha önceden pencereyi açmama konusunda uyardığını ceza olarak da kendisini öldüreceğini söyleyerek evi yıkıp evin yerine üzerlik otları (zehheli) ekmesi anlatılır²⁸.

Hititçe zahhelinin, Mezopotamya çivi yazılı kaynaklarındaki Sümerce "ZAG. HI. LI" ve Akadçası SAHLU'dan geçme bir kelime olduğu düşünülmektedir. Kral Anitta aldığı ve tahrip ettiği Hattuşa şehrinin yerine bu bitkiyi ektiğini söyler. Bu bitkinin tahrip edilmiş yerlerde bulunan muhtemelen başka bitkilerin yetişmesine engel olan bir bitki karakterinde görüldüğü belirtilmiştir. Bu düşünceyi Hitit asker yemini metninin lanetleme bölümünde "tarlasından buğdayı arpası gelmesin! Sonra "ZAG. AH. LI" çıksın!" şeklinde geçen sözler de desteklemektedir²⁹.

1.4.1. Tıp Alanında Üzerlik

Üzerlik otu eskiden beri çeşitli tedavilerde kullanılan bir bitkidir. Hititlerde bitkinin tohumu ve kendi bir ilaç hazırlanışında kullanılmıştır³⁰.

Çok daha eskiden Hindistan'da üzerlikten solucan düşürücü ilaç yapılmış, üzerlik narkotik olarak kullanılmıştır. Zehirlenmelere, yılan sokmasına karşı panzehir yapımında üzerlikten yararlanılmıştır³¹. Yunanlılar ve Romalılar üzerlik otunu ishallere

²⁶ Alpay Dönmez, *Üzerlik köyü sitesi*, 30.02.2006, Erişim tarihi: 18.10.2011, <http://uzerlikkoyu.free.fr/Player/index.php>

²⁷ Ömür Çelikköknmez, "Devrek Tarihi (2008)", Erişim tarihi: 17.10.2011, <http://haberzonguldak2.com/kitap/DevrekTarihi/galeri35.htm>

²⁸ Şemseddin Günaltay, *Yakın Şark II Anadolu*, Ankara 1946, s. 228.

²⁹ Hayri Ertem, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Florası*, Ankara 1987, s. 54-55.

³⁰ Ertem, s. 55.

³¹ Müjgan Üçer, *Üzerlik*, Sivas Folkloru, Sayı. 6, Sivas 1973, s. 3.

karşı mide kuvvetlendirici olarak kullanmışlardır³². Bugün modern tıpta da üzerlik, solucan düşürücü ve narkotik harmin, merkezi sinir sistemi uyarıcısı olarak kullanılır³³. Peganum harmalanın tohumlarından çıkan duman ile bakteri, bağırsak parazitleri ve kalıp yosunlarını öldürür, bu tohumlar antibakteriyel görev de üstlenmektedir. Ayrıca tribolium castaneum'ların böceğinin üremesini engeller. Antihelmintik (parazitik solucanları atmak için) kullanılır. Bildirildiğine göre Eski Yunanlılar sıtma ve tenyalardan kurtulmak için peganum harmalayı kullanırlardı³⁴. Alternatif tıp olarak da adlandırılan halk tıbbındaki üzerliğin kullanımına gelince: Türk Kodeksi'ne kayıtlı tıbbî bitkiler arasında sayılmayan üzerlik tohumu genellikle bütün aktarlarda bulunmaktadır (Fotoğraf 4-5).

Fotoğraf 1.6-7. Aktarlarda Satılan Üzerlik Tohumu ve Ayrıntı

Bağırsak kurdundan prostata, hemoroitten karın ağrısına pek çok hastalığa iyi geldiği inancıyla üzerlik çeşitli yol ve yöntemlerle Anadolu'nun hemen her yerinde halkça kullanıla gelmiştir. Halk tıbbında rastlanan pek çok örnekte olduğu gibi, şifalı ve

³² *Türk Ansiklopedisi*, XXXIII, 226.

³³ Pars Tuğlacı, *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*, İstanbul, 1971, VI, 2934.

³⁴ İbrahim Gökçek, 02.06.2011, *Doğaltedavi*, Erişim tarihi: 31.12.2011, http://www.dogaltedavi.net/f92/peganum_harmala_1_uzerlik_tohumlarinda_harmol_harmalol_harmin_ve_harmalin-6009.html

etkili olduğuna inanılan, fakat kanıtlanmamış uygulama alanları saymakla bitmez³⁵. Üzerlik A ve C vitaminleri açısından zengindir. Sinir sistemini uyarır, balgam söktürür, mide ve kulunç ağrılarında faydalıdır. Ayrıca bitkinin yararlı olduğu problemler arasında saç dökülmesi, basur, depresyon, romatizma, varis, nefes darlığı, kalp çarpıntısı, uykusuzluk, bağırsak parazitleri gibi birçok alan sayılabilir³⁶.

1.4.2. Halk İnanışında Üzerlik

İnanç sözlük anlamı ile “kişice ya da toplumca, bir düşüncenin, bir olgunun, bir nesnenin, bir varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesi” demektir.

İnanç kavramı, insan düşüncesinin din, politika, ahlak gibi çok geniş bir bölümünü içine alır. Halk bilimi, belli bir toplumun eski dinlerinden miras alıp kendi çağının şartlarına uygulayarak yaşattığı yeni dininde, yaşam şartlarının gerektirdiğinde yeni biçimler, yeni içerikler ve anlatışlarla oluşturduğu inanışlarla ilgilenir.

İnanışların büyük bir bölümü efsanelerle belgelenir, onlar aracılığı ile anlatım yeteneğine erişir. Yalnız efsaneler değil, halk edebiyatı türlerinin hemen hepsi; atasözleri, masallar, tekerlemeler, bilmece, ama özellikle efsanelere anlatım olanağı veren türler olan halk türküleri, halk hikâyeleri, destanlar inançları aktarma araçları olabilirler. Halk inanışları asıl; töreler, törenler ve büyü niteliğinde işlemlerle bir bütün halinde biçimlenirler³⁷.

Bugün halk arasında, nazara karşı mavi boncuk, delikli taş, nal, yumurta kabuğu gibi çeşitli nazarlıklar kullanma, hocaya muska yazdırma, kurşun dökme vb. çeşitli pratikler yapılmaktadır. Ancak bu tür uygulamalar, batıl inançlar arasında yer alması dolayısıyla dinimizce haram kılınmıştır³⁸. Fakat toplumumuzda yerleşmiş bazı inançlar artık kültürün ayrılmaz bir parçası olmuştur. Üzerlikle ilgili toplumumuzda çok sayıda örnek vardır. Halk türkülerinde, manilerde, bilmece, tekerlemelerde üzerlik kendine yer bulabilmiştir. Bu, halk inanışlarının edebiyata bir yansıması olarak da

³⁵ Ali Işık, ‘Her Derde Deva Bir Bitki; Üzerlik’, Konya Ticaret Odası, 01.09.2004, Erişim tarihi: 20.09.2011, <http://www.kto.org.tr/tr/dergi/dergiyazioku.asp?yno=107&ano=37>

³⁶Şifalı Bitkileriniz, Üzerlik Otu ve Faydaları, 22.10.2009, Erişim tarihi: 31.12.2011, <http://www.sifalibitkileriniz.com/sifali-bitkiler/u-u/uzerlik-otu-ve-faydaları.html>

³⁷ Pertev Naili Boratav, *Türk Halk Bilimi-II, 100 Soruda Türk Folkloru*, İstanbul 1973, s. 8-9-10-11.

³⁸ Nilgün Çıblak, *Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnancı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar, Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)*, Sayı:15, 2004, s. 115.

söylenebilir. Ayrıca nazardan korunma, kazaları def etme maksadıyla araçlara üzerlikten yapılmış süs eşyası asılmaktadır. Evlerde özellikle girişte kapı üzerinde ve mutfakta buzdolaplarında süs olarak da üzerliğe rastlanılmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK HALK KÜLTÜRÜNDE ÜZERLİK

Toplum hayatında gelenek, görenek, örf ve adetlerin ayrı bir yeri vardır. Bir toplumu diğer bir toplumdan ayırmada bunlar önemli rol oynar. Uzun yıllar boyunca yapılagelen, toplum tarafından benimsenen her şey kültüre mal olur. Türk milletinin zengin bir kültürel varlığa sahip olmasının temel sebebi tarih sahnesinde çok uzun yıllardır var olmasıdır. Sahip olunan bu kültürel varlığa yaşıntıdaki tüm alanlarda sıkça rastlamak mümkün olmaktadır.

Türk Dil Kurumunun Büyük Türkçe Sözlüğünde kültür; tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin veya bir topluma ya da bir halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat yapıtlarının tümü olarak tanımlanmıştır³⁹.

Ziya Gökalp ise kültür kelimesine karşılık olarak “hars” kelimesini kullanır. Gökalp’a göre kültür kelimesinin iki ayrı anlamı vardır: Bu anlamlardan birini “hars” diğerini ise “*tehzib*” (terbiye etme, eğitim) tabiri ile Türkçeye çevirmek gerektiğini söyler. Gökalp’a göre hars halkın ananelerinden, eğilimlerinden, örflerinden, sözlü ve yazılı edebiyatından, estetik ve iktisadi ürünlerinden ibarettir⁴⁰.

Kültür, hayatın hemen her alanında karşımıza çıkmaktadır. Ülkemizde folklor alanına giren maddi kültür ürünlerinin etnografya adı altında ele alındığı görülmektedir. Etnografya bir halkın bir toplumun yaşama biçimini oluşturan maddi ve manevi kültür karşılığında kullanılır⁴¹.

³⁹ TDK, *Güncel Türkçe Sözlük*, Erişim Tarihi: 01.12.2011, <http://tdk.org.tr/TR/Genel/SozBul.aspx?F6E10F8892433CFFAAAF6AA849816B2EF4376734BED947CDE&Kelime=k%c3%bclt%c3%bcr>

⁴⁰ Şükrü Ünal, *Dil ve Kültür*, Ankara 2010, s. 148.

⁴¹ Lütfi Sezen, *Halk Bilimi ve Derleme Metotları*, Ankara 2005, s. 18.

2.1. NAZAR

Nazar; nazara duyulan korku nedeniyle ona rakip bir göz takmak yüzyıllar boyunca pek çok farklı kültürde popüler olmuştur. “Göz idolleri” tarih öncesi çağlardan beri bilinmektedir⁴².

Nazar; “göz değmesi”, “göze gelmek”, “kem göz” olarak nitelenmektedir. Bazı ev halkı ve kişilerin nazarının daha çok değdiğine inanılmaktadır ve bu kişiler “maşallah dediği kırk gün yaşamaz” diye nitelendirilmektedirler. Nazar değen eşya bozulup, kırılırken; nazar değdiği düşünülen kişi hastalanır, huysuzlaşır ve tedbir alınmazsa ölür, yöresel söyleyişle “nazardan çatlar”⁴³.

Eski Yunanlılardan Romalılara, Budistlerden Hindulara, Musevilerden Müslümanlara kadar bütün topluluklarda bu inancın bulunduğunu görüyoruz⁴⁴. Halk arasında çoğu hastalığın en önemli sebebi “göz değmesi”, “isabet” gibi adlarla da anılan nazardır. Nazar, Arapça bakış anlamına gelir. Göz değmesi bütün toplumlarda vardır⁴⁵.

“Neolitik çağdan itibaren nazar için tasarlanan parçalara rastlanmıştır, balta şeklinde yapılmış olan nazarlıklar bronz çağına tarihlenerek Girit, aşağı Mısır, Malta, kuzey Fransa, Britanya’da da bulunmuştur. Batıda ve doğuda nazarın kötü etkilerine inanılmış ve tedbir alma duygusu oluşmuştur. Buna paralel olarak el şeklindeki muskalar Mısırlılar, Fenikeliler, Yunanlılar ve Romalılar tarafından kullanılmıştır. Bugün bile nazar inancı güçlü bir konumdadır mesela gözü çukur, kaşları bitişik ve mavi gözlü insanların nazar gücünün yoğun olduğuna inanılır. Fazla hayranlık, kıskançlık, aşırı sevgi duygularının da nazara neden olduğuna toplum tarafından inanıldığı gözlemlenebilir. Bu durumda nazara karşı birçok önlem düşünülmüştür örnek verilecek olursa mavi boncuk, yedi delikli boncuk, kendiliğinden delinmiş taş, eski süpürge, sarımsak, kartal pençesi, hurma çekirdeği, sarı kehribar, yumurta kabuğu, kurban gözü, geyik boynuzu, öküz boynuzu, at kafası, çörek otu, günlük, kuru karanfil ve üzerliği sayabiliriz”⁴⁶.

Beytut ve arkadaşlarının hemşireler üzerinde yaptıkları “Pediatri Hemşirelerinin Ağrıya ilişkin Geleneksel İnanç ve Uygulamaları” isimli çalışmada hemşirelerin

⁴² Morris, s. 166.

⁴³ Semra Akbulut, *Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1999*, Karabük İli Safranbolu İlçesindeki Doğum Adet ve İnanmaları, Ankara 2002, s. 14.

⁴⁴ *Anabritannica*, İstanbul 1991, XVI, 427.

⁴⁵ Bayram Goçmuradov, *Türkmen Halk İrımları*, Aşkabat 1995, s. 3.

⁴⁶ Akalın, s. 247.

%37'sinin kültürümüzde yeri olan nazarın ağrıya neden olduğuna inandıkları saptanmıştır. İnananların yaptığı uygulamalar incelendiğinde, nazar değmemesi için %35,1'i dua okumakta, %18,9'u dua okutma, %5,4'ü dua okutup nazar boncuğu takmakta; %10,8'i ise nazar boncuğu takmaktadır. %29,8'i ise nazara inanmalarına rağmen herhangi bir uygulama yapmamaktadır. Katılımcıların %42,7'si ağrı tedavisinde inancın etkisi olduğunu belirtmiş, inancına yönelik uygulama yapanların oranı %17,5 olarak tespit edilmiştir. Dua okuma (%94,1) en sık yapılan dinsel uygulama olarak görülmüştür⁴⁷.

2.1.1. Türk Kültüründe Nazar

Üzerlik otunun yararlı sayıldığı alanlardan biri de nazar değmesidir. Nazar, kaynağı tarihin derinliklerine kadar uzanan bir halk inancıdır⁴⁸.

Bulgaristan'ın Kırcaali bölgesinde nazara karşı bir çeşit tütsüleme sırasında nazarı geçtiği sanılan kişilerin adları sayılarak;

“Enteşenin menteşenin
Yedi iklim dört köşenin
Sana nazar edenin
Kem gözleri kör olsun” denir⁴⁹.

İnsan, hayvan ve bitkilerin Tanrı'nın verdiği kut vasıtasıyla hayatta kaldığına, yönetme adına talih sahibi olduğuna⁵⁰ inanan Türkler arasında nazar, doğrudan doğruya Tanrının koruyucu şemsiyesinin kalkmasına ve canlıların kötülük getirebilecek olumsuz varlıklara karşı savunmasız kalmasına bağlanmıştır. Yani “*Tanrı kutu*” nun ortadan kalkmasıyla çeşitli hastalıkların, felaketlerin, uğursuzlukların meydana geleceğine inanılmıştır. Bu nedenle nazar ve uğursuzluk gibi hâllerde, insanı, hayvanı ve herhangi bir yeri terk eden Tanrı kutunu geri getirebilmek ve olumsuz durumlara neden olan kötü güçleri uzaklaştırabilmek için kutlu olduğuna inanılan nesnelere başvurulmuştur. Türkiye’de nazara karşı önlem almada “Üzerlik süsü” ve “Üzerlik bitkisi” önemli bir yere sahiptir. Evlerin giriş kapılarına, odaların yüksekçe yerlerine asılan üzerlik otu

⁴⁷ Dilek Beytut, Gonca Karayağız Muslu, Zümrüt Başbakkal, Hatice Bal Yılmaz, *Pediatric Hemşirelerinin Ağrıya İlişkin Geleneksel İnanç ve Uygulamaları*, Maltepe Üniversitesi, Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi, II. Sayı III, İstanbul 2009, hemsireliknew.maltepe.edu.tr/dergiler/cilt2sayi3/cilt2sayi3/12-18.pdf

⁴⁸ *Anabritannica*, İstanbul 1991, XVI, s.427

⁴⁹ Ali Duymaz, *İrfanı Arzulayan Sözler Tekerlemeler*, Balıkesir 2002, s.84.

⁵⁰ Yunus Berkli, “Erzurum’da Yeni Bulunan Haç Motifli Koç Heykelinin Düşündürdükleri”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Yıl. 14, Sayı: 34, Erzurum 2007, s. 226.

dışında diğer bazı dikenli meyve ağaçlarının da insanlara ve diğer canlı varlıklara musallat olabilecek kötü ruhların uzaklaştırmasına yönelik işlemlerde kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bunlar arasında sayabileceğimiz iğde ağacı ve iğde çekirdeği, alıç (tanrı diken), zeytini sayabiliriz. Bir parçasının üzerinde taşınması ya da bulundurulması, Tanrı kutunu temsil eden kutsal nesneden alınan küçük bir parçanın kişi üzerinde dolaştırılması hâlinde Tanrı kutunun o kişinin yanından hiç ayrılmayacağı ve onu koruyacağı inancıyla bağlantılıdır⁵¹.

Nazara çok inanılır. Bazılarının ışıklı bir göze sahip olduğuna, bu insanların kötü bir niyetle baktıklarında nazar değdiğine inanılır⁵². Sağın (Sağmal) hayvanların, bebeklerin, göze gelen daha başka şeylerimizin “nazar” aldığına inanır, korunmak için “nazarlık” takarız⁵³.

Yörükler, nazar değmesin diye gök renkli boncuk taşırılar ya da üzerlik tohumu ya da karaçalıyı iç çamaşırlarına takarlar⁵⁴.

Arapçada bakış anlamına gelen “nazar” kelimesi, Türkçede kimi insanların bakışlarındaki zararlı güç ve bu nitelikleriyle, bir kişiye, bir hayvana ya da bir nesneye bakmakla, canlı üzerinde hastalık, sakatlık, ölüm, nesne üzerinde sakatlanma, kırılma gibi olumsuz bir etkinin meydana gelmesi anlamını almıştır. Herhangi bir zararlı olay böyle bir sebebe yüklendiği zaman “nazar değdi” “kem göze uğradı” deyimleri kullanılır⁵⁵. Bundan kurtulmak için çeşitli yollara başvurulmuştur:

Kurşun dökmek: Hasta bir insana kimin “nazar değdiğini” bulmak için kurşun dökülür. Suya dökülen erimiş kurşunun aldığı şekilden, nazar değen insanın benzetme yoluyla sureti çıkarılmaya çalışılır⁵⁶.

Göz geçmesi: Bazı insanların gözlerinin insanlara, hayvanlara geçtiğine; onlara hastalıklar, kazalar, ölümler getirdiğine inanılır. “Göz geçmesi”, deyim olarak “göz değmesi” olarak karşımıza çıkmaktadır⁵⁷.

⁵¹ Güreer Gülsevin- Metin Arıkan, (Ed.), *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı*, İzmir 2005, s. 18.

⁵² Erman Artun, *Halk Kültürü Araştırmaları*, İstanbul 2008, s. 31.

⁵³ M. Adil Özder, *Artvin Folkloru I*, Ankara 1970, s. 15.

⁵⁴ Artun, s. 32.

⁵⁵ Pertev Naili Boratav, *Türk Halk Bilimi- II*, 100 Soruda Türk Folkloru, İstanbul 1973, s. 126.

⁵⁶ Küçükbezirci, s. 132.

⁵⁷ Küçükbezirci, s. 137.

At nalı: Atın mukaddes bir hayvan olduğuna inanılır. Köylüler arasında ata “melaïke” denir. Atın nalı da “mukaddes” sayılır. “Nazar”a karşı, kapıların üstüne, kapıların eşiklerine çakılır. At nalı “uğur” sayılır⁵⁸.

Mavi boncuk: Küçük çocukların ellerine dizilir, takılır. Omuzların bir tarafına dikilir.

Nazar boncuğu: Birçok yerde karşılaştığımız nazar boncukları lacivert beyaz renkleriyle dikkat çekerler (Fotoğraf 2.1).

Fotoğraf 2.1. Nazar Boncuklu Anahtarlık

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi nazar boncuğu farklı alanlarda karşımıza çıkmaktadır. Toplumda uğur getirdiğine, nazarlardan koruduğuna inanılan nazar boncuğu anahtarlıklarda, hatta kilim deseni olarak bile kendine yer bulabilmektedir.

Gök boncuk: Yuvarlak veya köşeli bir boncuktur. Ortası siyah kenarları lacivert, açık mavi dairelerle çevrilidir. Nazarı karşılar.

Yüzerlik: Ceplere tane olarak konur, nazarı karşılar.

Kaplumbağa kabuğu: Ölmüş kaplumbağa yavrularının kabukları çocuk beşiklerine, evlere asılır, nazarı karşılar.

⁵⁸ Küçükbezirci, s. 145.

Dağdağan: İnce iğde dalından küçük küçük kesilir, bir ipe ya da tele dizilir. Hayvanların boynuna, çocuk beşiklerine asılır, nazarı karşılar.

Eski pabuç: Yeni yapılan evlere nazar değmemesi için evin bir tarafına asılır⁵⁹. Türk toplumunda lohusa kadın yeni doğmuş bebeği ile odada yalnız bırakılmaz, onlara zarar geleceğine inanılır. Bu zarardan korunmak amacıyla çeşitli uygulamalara yer verilir bunlardan biri de odalarına mavi bir bezle birleştirilmiş eski pabuç⁶⁰ ve üzerlikten yapılmış nazarlıktır. Fotoğraf 2.2’de Ankara Beypazarı ilçesinde hediyelik eşya satan bir tezgâhta buzdolabı süsü olarak satılan üzerlik ve eski pabuç örneği görülmektedir.

Fotoğraf 2.2. Buzdolabı Süsü (Üzerlik ve Eski Pabuç)

Nazarlıkların çıkma sebebi: Kişinin başına aniden kötü bir şey gelmişse bu doğaüstü ve düşman bir kuvvetin etkisiyledir ki bu da kötülüğünü kurbanlarına bakış gücüyle ileten bir “kem göz” olarak düşünülmüştür. İnsanlar saldırısından kurtulmak için onunla göz göze gelmemeye çalışmalıdır. Bunu da onun hoşlanmadığı ya da korktuğu bir şeyi önüne çıkararak yapabilirler. Pek çok nazarlık bu düşünceyle tasarlanmıştır⁶¹.

Nazara karşı korunmanın en yaygın yollarından biri nazarlıktır. En yaygın olarak bilinen formu olan göz şeklindeki mavi boncuğun yanı sıra üzerlik otu, iğde çekirdeği, yengeç veya kurt dişi vb. pek çok formu vardır. İnsanlara, hayvanlara, araçlara, evlere vb. nazara uğrayacağı düşünülenlerin, herkesin görebileceği bir yerine asılmaktadır. “Ayrıca nazardan korunmak için kurşun döktürme, tütsülenme de çok bilinen ve

⁵⁹ Küçükbezirci, s. 169.

⁶⁰ Orhan Acıyapamlı, *Türkiye’de Doğumla İlgili Adet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*, Erzurum 1961, s. 81- 82.

⁶¹ Morris, s. 11.

*uygulanan tekniklerdendir. Nazar gücü olanların yaptıklarıyla ilgili anlatılanlar ve meydana gelen hastalanma, sakatlanma, ölüm, kırılma vb. eylemlerin olağandışı bir şekilde oluşması tecrübesi yaşanıp anlatılması memoratların oluşmasına yol açmaktadır*⁶².

Nazardan korunmak için Türkiye de genellikle muska, üzerlik ve kurşun dökme gibi adetlerle karşılaşılırken; Batı Trakya’da nazara karşı kor alındığı görülmüştür. Ateş nazara karşı bir güç olarak kendisini gösterir⁶³. Ateş kültünün nazar değmesine karşı kullanıldığı bu yerde ateşin üzerlik tütsüsü gibi kullanıldığı görülmüştür.

Nazardan korunma yolları: Bağa, bahçeye nazar değmemesi için, bir kazığa yumurta kabuğu, kaplumbağa veya ölü at kafası asılır. Yeni yapılan evlere nazar değmemesi için kapının üzerine veya yüksek bir yere geyik boynuzu veya sığır boynuzu asılır. Gözü nazarlı olan insan bu eve baktığında ilk önce o boynuzları görecektir. Böylelikle o boynuzlar nazarcının gözünün zehrini çekecektir. Taşa ve mavi boncuklu olan her şeye nazar değmez⁶⁴ (Fotoğraf 2. 3).

Fotoğraf 2.3. Ankara Beypazarı İlçesinden Bir Han Giriş Kapısı Üzerindeki Geyik Boynuzu

Kötü niyetli bakışların enerjisinin nazar boncuğuna yönelmesiyle korunduğumuza inanırız. Bu bakışların olumsuz etkilerinden, masmavi, canlı

⁶² Özkul Çobanoğlu, *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, Ankara 2003, s. 197.

⁶³ Abdurrahim Dede, Batı Trakya Türklerinde Eski Türk Dini Şamanizm’den Kalıntılar, (Yunanistan), *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Gelenek-Görenek ve İnançlar*, IV. Ankara 1982, s. 102.

⁶⁴ Eyüp Akman, *Araç Folklorundan Örnekler (Oycalı Köyü/ Kastamonu)*, Ankara 2002, s. 54.

renkleriyle hepimizin yakından tanıdığı, birçoğumuzun inandığı nazar boncuğuna sığınır, işlerimiz ters gitmesin diye üzerimizden eksik etmeyiz. Eski Filistin’de ve bu bölgede bulunan ülkelerde, nazardan korunmak için, camdan yapılan mavi boncuk, bilezik veya “hamza” adı verilen küçük eller, sokak kapılarına da asılmaktadır. Türkiye’de koşum ve yük hayvanlarının takımları camdan yapılan mavi boncuk dizileriyle süslenmektedir⁶⁵.

2.1.2. Nazar Açısından Üzerlik

Nazar değdiği zaman büyü yapılır. Yüzerlik, kapı eşiğinden yontulan talaşla beraber ateşe atılır. Yüzerlikle talaş ateş üzerinde yanar, bu büyü hem hayvanlara hem de insanlara nazar değmemesi için yapılır.

Nazar değenin üzerinde duman gezdirilir. İnsansa ağzını da açtırarak duman tutulur. Tütsünün dumanı tutulurken;

“Yüzerlik

Yüz bin evlilik

Gelsin iyilik

Gitsin kötülük

Yüzerliksin evasın

Yüz bin derde devasın” denir. Böylece nazar değen de nazardan kurtulur.

Göz basmak: Hastalanan nazar değen insanlara, hayvanlara bitkilere değen nazarı def etmek için aşağıdaki büyü yapılır. Ele mavi bir çaput alınır, bir değnek katrana batırılır, kimlerin gözü geçmesinden şüphelenirse, mesela bir isim söylenir Ahmet, Mehmet gibi... Mavi çaput üzerine o isim sahibinin ağzı denilir bir basılır, dili denilir bir basılır, gözü denilir gözü geçmesi imkânı olanların ağzı, dili, gözü basılır. Bu katranlı mavi çaput ateşe atılacağı zaman:

“Etmeşenlerin

Mehmeşenlerin

Yir yüzünde gaynaşanların

⁶⁵Halil Yoleri, Sevim Çizer, Yasemin Yarol, Duygu Kahraman, “Nazar İnancı ve Geleneksel Katır Boncukları”, *Seramik Federasyonu Dergisi*, Mart- Nisan, İstanbul 2006, s. 105.

Cümlesinin ağzı dili, gözü” denilir bir daha basılır. Sarımsak kabuğu, soğan kabuğu, yüzerlik, katranlı eski ateşe atılır. Dumanı nazar değen canlı cansız üzerinde gezdirilir. Bu büyüyle nazar önlenmiş olur⁶⁶.

Nazara gelmiş ağın, güzelin, iyinin bu zararından kurtulmak, zararı bertaraf etmek için donu Ağ(ak) olan üzerliğe başvurulur.

“Üzerlik, kök üzerlik

Başında bork üzerlik

Bize yaman bahanın

Gözlerini tök üzerlik

Atın taydı üzerlik

Donun ağdı üzerlik

Müşkül işe düşmüşem

Havdu- havdu üzerlik⁶⁷”

2.2. HASTALIK

Halk “yetmiş iki millet” gibi, yetmiş iki türlü derdin, hastalığın varlığına inanır. Hastalıklara karşı tatbik edilen tedavi şeklinin birincisi okutmak, üfletmek, adak adamak, muska almak; ikincisi kocakarı ilâcı denilen maddeleri yedirmek, içirmek, sürmek ve bu yolda salık verilen usulleri uygulamaktır. Muskalar yakılır, bununla hasta tütsülenir, su içine atılıp suyu içirilir, ya da yedi kat muşambaya sarılarak boyun, bel gibi vücudun bir nahiyesi üzerinde taşınır⁶⁸.

“Halk arasında neşeli ve sağlıklı çocukların birdenbire hastalanması, sürekli ağlaması, iştahtan kesilmeleri ve baş ağrısı, vücut kırgınlığı, hâlsizlik, iç sıkıntısı gibi şikâyetlerde bulunması, evli çiftler arasında sık sık kavgaların yaşanması, yeni alınan bir aracın kaza yapması, beklenmeyen ölüm olaylarının gerçekleşmesi, evdeki herhangi bir eşyanın kırılması ya da bozulması, tarla, bağ ve bahçedeki ürünün her zamankinden daha az olması, çiçeklerin sararıp solması, bazen kuruması, hayvanların huysuzluk

⁶⁶ Seyit Küçükbezirci, *Konya Halk Bilimi, Folklor Güldestesi*, Konya 2009, s. 163.

⁶⁷ Mirali Seyidov, *Azerbaycan Mifık Tefekkürünün Kaynakları*, Bakü 1983, s.95, (akt.Yaşar Kalafat Türk Dünyası Halk İnançları Teori ve Metot, Trabzon 2001, s. 59, 60).

⁶⁸ M. Şakir Ülkütaşır, “Sinop- Samsun ve Çevrelerinde Sağlık- Hastalık Hakkındaki Halk İnançları ile Halk Hekimliği’ne Ait Bir Araştırma Kadrosu”, *I. Uluslar arası Türk Folklor Semineri Bildirileri*, Ankara 1974, s. 49.

yapması, eğer süt veriyor ise sütünün azalması, aniden hastalanması ya da ölmesi vb. çeşitli olaylar, nedeni her ne olursa olsun, nazar değmesi olarak açıklanır. Nazar değmesini engellemek için çeşitli nazarlıkların kullanılmasının yanı sıra özellikle insanlarda ve hayvanlarda meydana gelen söz konusu olumsuzluklardan kurtulmak, bir başka deyişle onları iyileştirmek için birçok büyüsel işlem de yapılır. Nazar değmesi durumunda birtakım büyüsel işlemlerin niçin yapıldığı sorusu kaynak kişilere yöneltildiğinde; bunları atalarından, büyüklerinden öğrendikleri, nazara iyi geldiği görüldüğü için kendilerinin de kullandıkları cevabı alınmıştır. Bu işlemlere rağmen insan ya da hayvanın iyileşmemesi ya da ölmesi sonucunda ise nazarın çok kuvvetli olduğu, söz konusu canlı varlığın içine kadar işlediği için artık herhangi bir şeyin yapılamayacağı, bunların vadelerinin yetmiş olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla gerçekleştirilen büyüsel işlemlerin yetersizliğiyle ilgili herhangi bir inanış söz konusu değildir”⁶⁹.

2.2.1. Halk Hekimliği

Halkın olanakları bulunmadığı ya da başka sebeplerle doktora gidemediği veya gitmek istemediği için, hastalıklarını tanımlama ve sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümüne “halk hekimliği” diyoruz.

Bu açıdan “hastalık” deyimini de alıştığımızdan geniş bir anlam kapsar. Bununla sadece kişinin sağlık durumundaki aksaklıkları değil, kısırlıktan tutun da nazar değmesi gibi insanlardan gelebilecek kötü etkilere ve tabiat dışı varlıkların (cinler, periler vb.) sebep olabilecekleri sakatlıklara kadar türlü bozuklukları anlamak gerekir⁷⁰.

Tabip, halk arasında her türlü hastalığın sebebini ve nasıl iyileştireceğini bilen kişilerdir. Eskiden tabip, halk doktoru görevini yapmıştır. Bunlar aynı zamanda sihirli kelimelerin anlamını bilen insanlardır. Onlar halk arasında büyük saygı görmektedir. Kirneçi, nazar değen insanları şiir şeklinde dualar ile iyileştiren insandır. Bazı kişilerin bakışlarında bulunduğu kabul edilen ve insanlara, özellikle de çocuklara, evcil hayvanlara, eşyalara zarar verdiğine inanılan kuvvete “nazar” ismi verilmiştir. Bu

⁶⁹ Çıblak, s. 115.

⁷⁰ Boratav, *Türk Halk Bilimi-II, 100 Soruda Türk Folkloru*, s. 149.

kuvvetin zararlı etkisinin, kıskançlık ve benzeri duygulardan gelebileceğine dair yaygın bir inançtır⁷¹.

Halk hekimliği Türk kültüründe geniş bir yere sahiptir. İslamiyet öncesi atalar kültü, tabiat kültleri, Gök Tanrı kültü ve şamanlık gibi eski inançlar yeni inanç örgüsü altında devam etmiş ve izlerini halk hekimliğinde de sürdürmüştür.

Kutsal kabul edilen yerlerden alınan taş, toprak, su gibi nesnelere dokunmak, üzerinde taşımak, içmek, üzerine dökmek şeklinde aracı olarak kullanılmaktadır. Bu yerlerden psikolojik rahatsızlıklar için de şifa aranır⁷².

2.2.2. Halk Hekimliği Açısından Üzerlik

Üzerlik tohumunun halk arasında tedavide kullanıldığını bilmekteyiz. Örneğin saman nezlesi, alerjik astım, alerjiye bağlı hapşırma ve genel astıma karşı oldukça etkilidir. Kullanımını ayrıntılı olarak veren Bitkisel Sağlık Rehberi kitabında şu bilgiye rastlanılmaktadır: *“Saman nezlesi, alerjik astım ve genel astımda iki yemek kaşığı üzerlik tohumu kaynamakta olan bir litre suyun içine konur, hafif ateşte kaynatarak yüzünü buharına tutup hem ağızdan hem de burnunuzdan soluyarak (teneffüs ederek), buharını iki dakika müddetle içinize çekiniz. İki dakika tamamlandıktan sonra pamuğu üzerlik otu suyuna daldırınız ve her iki burun deliğinin iç kısmına iyice sürünüz (ısıtatınız). Bu işleme on beş gün müddetle gün aşırı devam ediniz”*⁷³.

Ek yerleri sızısında tohumunun lapasının ek yerlerine vurulması, balgam sökmek için tohumların kaynatılıp içilmesi, kulunçlarda tohumunun suyunun içilip sürülmesi, sulu ekzemalarda tohumun döğölüp, tozundan sabahları bir miktar içilmesi ile üzerlik halk hekimliğinde kullanılmıştır⁷⁴.

İsfend siyah renkli tohumları göz yaralarına buhur gibi sürülen ve Türkçede üzerlik tohumu olarak bilinip nazar değmesin diye kullanılan bitkidir. İsfend tohumu

⁷¹ Gürer Gülsevin, Metin Arkan, (Ed.), *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı*, İzmir 2005, s. 36.

⁷² Erman Artun, *Adana Halk Hekimliğinde Atalar Kültü, Adana Halk Kültürü*, Adana 2006, s. 201.

⁷³ İbrahim Adnan Saraçoğlu, *Bitkisel Sağlık Rehberi*, İstanbul 2008, s. 174- 175.

⁷⁴ Osman Bayatlı, *Bergama'da Şifalı Otlar*, İstanbul 1942, s. 78.

hâlâ halk arasında göz ilacı olarak kullanılmaktadır. Bazen de hastalıkları tedavi etmek ve göz yaralarını iyileştirmek için isfend tütüsü verilir ve özel dualar okunur⁷⁵.

Üzerlik Anadolu’da olduğu gibi Suriye Türkmenlerinde ve Azerbaycan Türklerinde hem her derde hem de yaman göze devadır. Halk tababetindeki bazı şifa verici tedbirler, hem maddi hem de manevi rahatsızlıklarda kullanılmaktadır⁷⁶. Özbek Türklerinde bala doğarken annenin başucuna konulan nan (ekmek), tuz, bıçak, ısırik (üzerlik), sarımsaktan ekmek anneye ısırtılır, üzerlik koklatılırdı⁷⁷.

2.3. MUSKA

Bireyler kem gözün etkisinden korunmak/korumak için nazar boncuğu, muska takmaktadırlar. Nazar değmesi korkusu neredeyse bütün İslam ülkelerinde ağızdan ağza dolaşan ve kuşaktan kuşağa geçerek yerleşen bir inançtır. Nazar inancına Asya Türklerinde ve Anadolu’dan gelmiş geçmiş tüm uluslarda rastlanır. Bulgaristan’daki Gagauz Türkleri nazardan korunmak için muska takarlar. Süs olarak kullanabilmek için gümüş haçla beraber kullanılır, ayrıca şapka ve gömleğe de dikilir⁷⁸. Muska içerisinde üzerliğin yer aldığını görürüz. Azerbaycan Türklerinde üzerlik kutsaldır, onu gelinlerin çeyizlerine bağlarlar çocuklar üzerlerinde gezdirir, evlerin bir yerine asarlar ki, nazar değmesin⁷⁹. Nazardan korunmak için kullanılan nazarlık Anadolu’da en yaygın olan korunma yöntemidir⁸⁰. Gerçi nazar, kurşun dökmek ve üzerlikle ilgili inanç ve uygulamalar Türkiye’de ciltler dolduracak kadar zengindir⁸¹. Yakaya ve omuza takılanlar, boyuna asılanlar, beşiğe takılanlar, gelin bohçasına konulanlar, ev, dükkân vb. yerlere asılanlar diye sınıflandırmak mümkündür. Nazar için kullanılan muska şöyle

⁷⁵ Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul 2008, s. 424.

⁷⁶ Yaşar Kalafat, *Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları: Afganistan, Özbekistan, Türkmenistan, Nahçıvan- Azerbaycan, Kafkasya, İran, Irak, Anadolu, Makedonya*, Ankara 2000, s. 92.

⁷⁷ Kalafat, *Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları: Afganistan, Özbekistan, Türkmenistan, Nahçıvan- Azerbaycan, Kafkasya, İran, Irak, Anadolu, Makedonya*, s. 45.

⁷⁸ Harun Güngör, Mustafa Argunşah, *Gagauz Türkleri (Tarih, Dil, Folklor ve Halk Edebiyatı)*, Ankara 1991, s. 48.

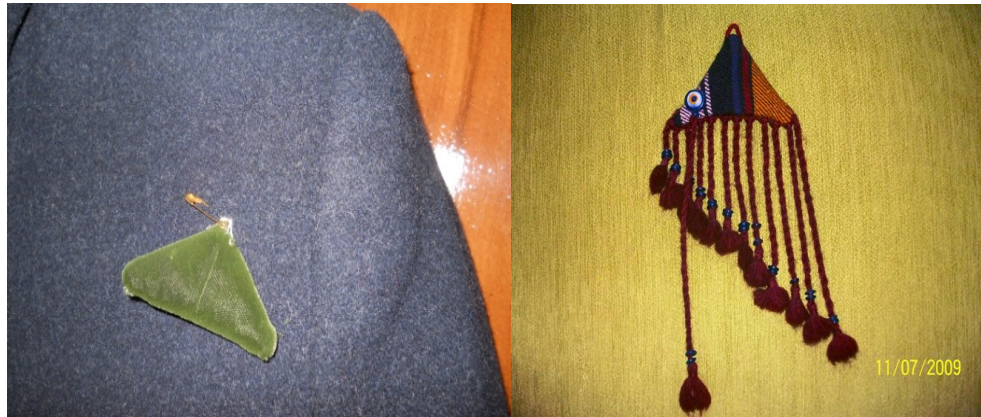
⁷⁹ Maarife Hacıyeva, “Azerbaycan Türklerinde İnançlar”, *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi ‘Gelenek Görenek İnançlar Seksiyon Bildirileri’* Ankara 1997, s. 217.

⁸⁰ Feriha Akpınarlı, “Anadolu’da Nazar ve Nazarlıklar”, *I. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1996, s. 158.

⁸¹ Yaşar Kalafat, “Özbekistan- Anadolu Karşılaştırmalı Türk Halk İnançlarında ‘Doğum’ V”. *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi ‘Gelenek Görenek İnançlar Seksiyon Bildirileri’* Ankara 1997, s. 262.

tarif edilir: Kötülüğe, hastalığa ya da büyüye karşı insanın üzerinde taşıdığı her şey⁸². Yazıyı bilen kültürlerde, kutsal kitaptan alınan cümleler, kutsal sözler, tanrı, peygamber, aziz ve evliya adları büyüsel formüller, kâğıt, deri, teneke, bakır, gümüş, altın üzerine yazılarak amulet (nazarlık) olarak kullanılmıştır. Ülkemizde nüsha adı verilen ve sözlük anlamı, ‘yazılı bir şeyden çıkarılan suret’ olan bu objeler, dilimize muska olarak yerleşmiştir⁸³. Orta Anadolu’da ‘hamaylı’ adı verilen, muska, Basra boncuğu ve gözboncuklarından oluşan nazarlıkların bir bölümüne üçgen biçiminde bir bez içine üzerlik ve çörekotu da koyulur(Fotoğraf 6-7). Hamaylı taşıyan çocukların kemgöz olarak düşünülen tehlikeden korunduğuna inanılır. Sadece Anadolu’da değil, Akdeniz ülkelerinde, Arabistan ve Hindistan’da da üçgen biçimi tılsım ve muska olarak kullanılır.

Muskaların koruyucu gücüne yönelik inanç günümüze kadar devam etmektedir. Eski Mısır’da en çok göz şeklinde olan ve Udjat Gözü adı verilen muskalar kullanılmıştır. Mısırlılardan günümüze kadar gelen bu gözün, hem iyilik hem de kötülük konusunda büyülü bir güce sahip olduğuna inanılmaktadır. İnanca göre, nazardan korunmak için, muskanın mavi rengi bile yeterlidir. Yakın Doğu dünyasında hem lüks hem de en mütevazı evlerin kapıları ve pencere doğramaları mavi veya mavi- yeşil boyanmaktadır. Ayrıca, bu rengin böceklere karşı da koruma sağladığı söylenmektedir⁸⁴.

Fotoğraf 2.4-5.Üzerlik Tohumu ve Çörek Otundan Yapılmış Yaka Muskaları

⁸² Desmond Morris, (Çev: Mehmet Harmancı), *Koruyucu Tılsımlar, Uğurlar, Muskalar, Nazarlıklar*, İstanbul 1999, s. 10.

⁸³ Müjgan Üçer, “Sivas Yöresinde Nazarlıklar ve Nazarla İlgili İnançlar”, *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi 'Gelenek Görenek İnançlar Seksiyon Bildirileri'* Ankara 1997, s. 165- 166.

⁸⁴ Yoleri, vd., s. 107.

Fotoğraf 2.6. Üzerlik Formunda Üçgen Nazarlık

Orta Asya'dan beri süren bir gelenek, Anadolu'muzda duvara nazar amaçlı asılan elışı sanatıdır. Üçgen mavi kumaş üzerine boncuk işlenmiştir. Uçlarına da gümüş, lacivert ve pembe kumaşlardan süsleme yapılmıştır. Eni 11cm, asma yerinden ucuna kadar boyu 24 cm'dir⁸⁵. Modern üzerlik, kırmızı nazarlık (üçgen) adı altında internet üzerinden satışı yapılan bu nazarlıkta muskaya üzerlik modelinden sarkıtlar eklenmiştir. Farklı renkteki kumaş ve boncukların birleşimiyle oluşan bu süs geleneksel üzerlik modelini yaşatmak adına yapılmış girişimler arasına konulursa yanlış olmaz.

⁸⁵Pasaj.com, Erişim Tarihi: 28.12.2011, <http://www.pasaj.com/modern-uzerlik-beyaz-nazarlik-ucgen/183852>

2.3.1. Türk Kültüründe Muska

İnsanların kendilerini kötülüklerden koruduğuna inandıkları, kıyafetlere takıp üzerlerinde taşıdıkları muskalar, günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Muskaların sahiplerini çeşitli talihsizliklerden koruduğuna inanılır⁸⁶.

Arapçada yazılı şey anlamına gelen “nusha” kelimesinin halk ağzında bozulmuş biçimidir; hastalıkları sağaltma ya da düşmandan gelebilecek, kötülükler, görünmez kazalar vb. gibi herhangi bir zararı önleme amacı ile üstte taşınan yazılı kâğıda denir. En çok görülen şekli üçgendir⁸⁷.

Muska duası: Üzerliksin hevasın

Her bir derde devasın

Muhammed'i seversen

Kazaları, belaları, hastalıkları, yıkımları....⁸⁸.

Özbekistan'da bebeği nazardan korumak için onun başına nazarlık olarak kurt kemiği, kurt dişi, acı ısırık (üzerlik), sarımsak ve iğne konulur, muska yaptırılır⁸⁹.

2.4. ATEŞ KÜLTÜ VE TÜTSÜ

Kült, Türklerde tabiata renk ve canlılık veren varlıklar, özellikle insan hayatı üzerinde büyük etkisi olan toprak, su, ateş, ağaç, dağ, gök gibi tabiat varlıklarını kutsal sayan bir anlam taşımaktadır⁹⁰. Eskilerin anasır-ı erbaa dedikleri tabiatın dört ana varlığı (hava, su, ateş, toprak) ve bunlara katılabilecek ağaç, canlılar için hayat kaynağı bir kült olmuştur⁹¹. Ateşe hürmet çoktur. Ateş için Türkmen adetlerinde “Ey Allah bizi nurdan, nardan ayırma⁹²” şeklinde dua edilmektedir.

Çitlembik ağacından, hem nazarlık, hem de tütsü yapılır. Bu ağaçtan alınan parçalar üzerlik otuyla karıştırılarak yakılır, dumanı hastaya teneffüs ettirilir. Bazı

⁸⁶ Morris, s. 11.

⁸⁷ Boratav, *Türk Halk Bilimi-II, 100 Soruda Türk Folkloru*, s. 145.

⁸⁸ Sami Akalın, *Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar Kargışlar*, Ankara 1990, s. 151.

⁸⁹ Kalafat, *Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları: Afganistan, Özbekistan, Türkmenistan, Nahçıvan- Azerbaycan, Kafkasya, İran, Irak, Anadolu, Makedonya*, s. 111.

⁹⁰ Sadi Yaver Ataman, *Eski Türk Düğünleri ve Evlenme Rit'leri*, Ankara 1992, s. 8.

⁹¹ Ataman, s. 9.

⁹² Erman Artun, *Halk Kültürü Araştırmaları*, İstanbul 2008, s. 32.

köylerde ise üzerlik otuyla birlikte üç yol ağzından alınmış çöp, eşikten koparılmış tahta parçası yakılır, dumanı hastaya teneffüs ettirilir⁹³.

Yüzellik (üzerlik) tütütmek: Her sayrılığa, özellikle nazar değmeye çok iyi gelir⁹⁴. Türk dünyasında “*alas, alaslama*” kelimeleri ile ifade edilen kelime, arınma, kötü ruhlardan korunma, tanrı kutunu çağırma sembolüdür⁹⁵. Ateş vasıtasıyla kötü ruhlardan temizlenme uygulamasının Müslüman Türklerde de hâlâ varlığını devam ettirdiği görülmektedir. Başkurlarda ve Kazaklarda hastaları kötü ruhlardan temizlemek amacıyla yapılan “*alaslama*” uygulamasını buna delil olarak gösterebiliriz. Yine bu uygulama Anadolu’daki Türkler tarafından da devam ettirilmektedir⁹⁶.

Ergenekon/Nevruz bayramı ve Hızır Nebi törenlerinde konusunu sıkça duyduğumuz ve Türkler arasında günümüzde de hayli yaygın olan ateş üzerinden atlama geleneği doğrudan doğruya ateş kültü ile ilgili olup, kötülüklerden temizlenmek gayesiyle yapılmaktadır⁹⁷. Bu Türkler arasında çok yaygın olan hastaları, evleri ve ölüleri “*tütsüleme*” uygulamasında da görülmektedir. İç Anadolu’da bugün hâlâ hastalıkları iyileştirmek ve nazar değmesini önlemek için “üzerlik otu” ile tütsü yapılmakta ve bu uygulamaya da “*üzerlik tütütme*” denilmektedir. Bu uygulama şöyle yapılmaktadır, hasta olan kişiye, bir tepsi üzerinde yakılan üzerlik dumanı yutturulmakta ve tepsideki ateş hastanın başı üzerinde dolaştırılmaktadır⁹⁸. Eski Mısırlıların da nazara karşı bu bitkiyi kullandıkları, tütsü yaptıkları ve Kuzey Afrika ülkelerinde bu geleneğin hâlâ sürdüğü bilinmektedir. Mısır’daki aktarlarda üzerlik tohumu yağı afrodizyak ve kara büyüye karşı kullanılmak üzere satılır. Fas’ta da tohumlar tıbbi ve büyüsel etkinliklerde kullanılır. İran’da Zend-Avesta dininde soma adıyla geçen ve Şaman rahiplerince törenlerde kullanılan bitkinin üzerlik olduğuna ilişkin çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Günümüzde Anadolu’da da aynı inanış sürdürülmekte ve nazara karşı üzerlik tohumu yakılarak kullanılmaktadır. Üzerlik

⁹³ Pervin Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Ankara 2004, s. 334.

⁹⁴ Ali İhsan Beyhan, *Kemerhisar- Bahçeli’de İnançlar, Yerel Adlar, Takma Adlar ve Sağaltmacılık, Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1993*, Ankara 1995, s. 51.

⁹⁵ Ergun, s. 331.

⁹⁶ A. Rafet Özkan, “Türk Topluluklarında ve Gagauzlarda Ateş ile İlgili İnanışlar”, *Uluslararası Türkiye-Ukrayna İlişkileri 7. Uluslararası Gagavuz Sempozyumu ve Kültür Sanat etkinlikleri, 24- 29 Haziran*, Kiev- Ukrayna, 2009, s. 25.

⁹⁷ M. Abdulhaluk Çay, *Türk Ergenekon Bayramı, Nevruz*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 119 seri; IV, Ankara 1991, s. 195.

⁹⁸ Özkan, s. 27.

tohumlarının yakılarak dumanının ev içine dağılmasına “*üzerlik tütütme*” denilir. Bu işlem sırasında nazar değdiğine inanılan çocuğun üstündekiler çıkarılır, leğene ıslatılır. Söyleyenin ağzı taş gibi olsun diye, üstüne de taş konur. Nazarı değdiğine inanılan kişinin elbisesinden bir parça alınır. Elbise parçası, sarımsak kabuğu, soğan kabuğu, biraz un, üzerliğin üzerine konur, tütürülür, çocuk bu dumanın üstüne tutulur⁹⁹. Çeşitli bölgelerde ise kurşun dökme, üzerlik otu yakma, tuz patlatma, tuz kavurma, tuz ve üzerlik otunu birlikte yakma, üzerlik otu ile çitlembik parçasını birlikte yakma, üzerlik otu ile üç yol ağzından alınan çöp ve eşikten koparılmış tahta parçasını birlikte yakma, yumurta kırma gibi işlemlerin yapıldığını görüyoruz¹⁰⁰ (Fotoğraf 2. 8). Konya'da, bir kürek veya tavaya konulmuş birkaç üzerlik tohumu, soğan-sarımsak kabuğu, çörek otu, tuz gibi nesnelerin hep birlikte yakılmasıyla gerçekleşir. Nazara uğradığına inanılan çocuk yanan nesnelerin dumanına tutularak dua (İhlas, Felâk, Nas sureleri) okunur. Çocuk dumandan rahatsız olana dek tütsü üstünde dairesel olarak döndürülür. Bu işlemden sonra üzerlik tütütülen çocuk öpülmez¹⁰¹. “*Kişilerin tütsülenmesinden sonra sıra evin tütsülenmesine gelir. Tütsü kabındaki son dumanla ev tütsülenir. Bunun için kap evin içinde dolaştırılır. Evin tütsülenmesinin amacı sadece nazar değildir. Aynı zamanda evin içinde bir köşede saklanmış olan cinlerin de üzerlik tütsüsü sayesinde evden kaçacağına inanılmaktadır. Bazı yörelerimizde otun yakıldığı kabın da, işlem bitince mutlaka ters çevrilmesi gerekir. Böylece nazar değmesi engellenir. Üzerliğin tütsüde kullanılmasının amacı dumanın bol olması ve tohumların yanarken çatlayıp ses çıkarmalarıdır. Çıkan bu seslerle nazar eden kişinin nazarının bozulacağına gözlerinin patlayacağına inanılmaktadır. Bu inanç tütsü sırasında söylenen sanakalarla (tekerlemelerle) da dile getirilmektedir. Tütsü sırasında söylenen sanakalar hemen hemen bütün Türk topluluklarında birbirinin aynısıdır*”¹⁰².

⁹⁹ Ayşe Başçetinçelik, 'Karaisalı ve Çevresinde Doğum, Evlenme, Ölüm' *Kuvayı Milliye Şenlikleri, Düinden Bugüne Karaisalı*, 29- 30 Mart, Adana 2001, s. 6.

¹⁰⁰ Ali Işık, 'Her Derde Deva Bir Bitki; Üzerlik', *Konya Ticaret Odası*, 01.09.2004, Erişim tarihi: 20.09.2011, <http://www.kto.org.tr/tr/dergi/dergiyazioku.asp?yno=107&ano=37>

¹⁰¹ Firdevs Cin, Ceyhan Yörüklerinde Halk Kültürü Araştırmaları, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2004, (akt. Figen Baykal Erdem, Dokumalarda ve Takılarda Görülen Nazar Motifleri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2009, s. 34).

¹⁰² Ali Işık, 'Her Derde Deva Bir Bitki; Üzerlik', *Konya Ticaret Odası*, 01.09.2004, Erişim tarihi: 20.09.2011, <http://www.kto.org.tr/tr/dergi/dergiyazioku.asp?yno=107&ano=37>

Fotoğraf 2.7. Ankara Yöresinden Tuz ve Üzerlik Otu Yakma

Fotoğraf 2.8. İran'dan Bir Üzerlik Tüttürme Sahnesi

Kazakistan'da üzerlik "adiraspan" olarak bilinmekte ve kutsal olduğu kabul edilmektedir. Pazarlarda demetler hâlinde satılmaktadır kadınlar tütsü yapıp pazar tezgâhlarını tütsülemektedirler. Özbekler "ısırik" olarak bilmektedirler. Fotoğraf 2. 10'da tütsü yapan bir Özbek kadını görülmektedir. Tütsünün yanı sıra ilaç olarak da kullanılmaktadır.

Kazaklar bunun peygamber otu olduğuna inanmaktadırlar. Bu yüzden dua edildikten sonra toplanması gerektiğine inanmaktadırlar. Nazara karşı ev baştan sona tütsülenmektedir. Bir başka inanç da "adiraspan"a sadece "hannın kızı" denilen uğur böceğinin konduğudur. Ayrıca Kazakistan da üzerlik demetlerine kırmızı ve beyaz renkte kurdele bağlayarak evlere asıldığı da tespit edilmiştir.

Fotoğraf 2.9. Kazakistan’da Bir Özbek Kadını Üzerlik Tütsüsü Yaparken

Tütsüleme, üzerlik tüttürme eski Türklerdeki ateşin temizleyicilik ve koruyuculuk işlevine günümüzde de inanılmaktadır. Tütsüleme inancı, üzerlik tüttürme âdeti Tarsus’ta olduğu gibi Harput, Eskişehir, Doğu Anadolu ve Güney Azerbaycan’da da vardır¹⁰³.

Türkmenler arasında tütsünelmek suretiyle kötülüklerden korunma inancı çok yaygındır. Bayramlarda resmî merasim anında kortejde tütsücü de yer alır. Pazar yerlerinde halka hizmet veren seyyar tütsücüler vardır¹⁰⁴.

2.5. TÜRK EDEBİYATINDA ÜZERLİK

Türk edebiyatının “bütün”ü içinde geniş halk kitlesi ile tarikat zümrelerinin edebî zevk, düşünce, inanç ve hayat görüşlerini genellikle sade bir dille aksettiren veya ‘divan edebiyatı dışında kalan saz ve tekke şiiri nevinden ferdî mahsullerle malzemesi dile dayanan atalar sözü, destanlar, masallar, hikâyeler, fıkralar, bilmece, maniler,

¹⁰³ Artun, s. 34.

¹⁰⁴ Kalafat, *Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları: Afganistan, Özbekistan, Türkmenistan, Nahçıvan- Azerbaycan, Kafkasya, İran, Irak, Anadolu, Makedonya*, s. 107.

türküler, ağıtlar, ninniler vb. gibi ilk söyleyicileri genellikle de tespit edilemeyen anonim veya ferdî eserlerdir¹⁰⁵.

2.5.1. Tekerlemelerde Üzerlik

Tekerleme şekil, konu, muhteva ve işlevleri bakımından sınırları tam ve kesin olarak çizilememiş halk edebiyatı ürünleridir¹⁰⁶. Masallara başlarken söylenilen yarı anlamlı yarı anlamsız¹⁰⁷ sözlerden oluşur. Tekerlemeler aslında masallardan önce söylenilen masala hazırlayıcı şiirsel ifadeler olduğu için dinleyende ayrı bir estetik zevk oluşturur. *“Başlıca niteliği, herhangi bir ana- konudan yoksun oluşudur. Tekerleme, baş-uyaklar ve uyaklarla elde edilen ses oyunları ve çağrışımlarla birbirine bağlanıvermiş, belirli bir şiir düzenine uydurulmuş, birbirini tutmaz birtakım hayallerle düşüncelerin sıralanmasından meydana gelmiştir. Tekerlemelerde düşünceye sadece bu şiirlik öğeler kılavuzluk eder; içerik öteki halk edebiyatı türlerin de olduğundan daha kararsız, daha kaypaktır. Tekerleme, birbirine aykırı düşünceleri, olmayacak durumları bir araya yığıp, mantıkdışı birtakım sonuçlara varmakla şaşırtıcı bir etki yaratır. Örgüsü ve konusu bakımından bu özellik tekerlemenin başlıca vazifesini de belirler: o, beklenmedik hayal oyunlarının boşanıvermesiyle şaşırtmak, eğlendirmek, keyiflendirmek için başvurulmuş bir söz cambazlığıdır¹⁰⁸. Tekerlemeleri günlük hayatta her ne kadar masallarda ya da söyleyiş güzelliğinin test edildiği yarışmalarda görsek de halk arasında yayılan törenlerden biri kötü nazardan korunmak için düzenlenen üzerlik salma merasiminde de karşımıza çıkabilmektedir. Kötü nazara uğrayınca ondan korunmak için üzerlik yakılır, tütsü yapılır. Bu sırada aşağıdaki merasim nağmesi okunur:*

*“Üzerliksen, havasan
Min bir derde devasan
Çıhdım uca bir dağa
Çoh yalvardım Allah’a
Dedi, nedir biçare?
Dedim, biçareye çare
Dedi, memeli üzerlik
Dibi gölgeli üzerlik
Der sal, oda çatlasın*

¹⁰⁵ Abdurrahman Güzel, Ali Torun, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara 2005, s. 48.

¹⁰⁶ Güzel, Torun, s. 429.

¹⁰⁷ *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Ankara 1978, X, 58.

¹⁰⁸ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul 1969, s. 146.

Yaman gözler pırtlasın
 Bir, iki, üç, dört, beş, altı, yeddi
 Gada- bela bizden getdi
 Üzerliyim çırtladı
 Yaman gözler pırtladı
 Başı börklü üzerlik
 Kömecli köklü üzerlik
 Seni salıram bu oda
 Görset hökmün, üzerlik”¹⁰⁹.

“Ayrıca üzerlik tekerlemelere hastalık ve bela savan yönleriyle de girmiştir. Eski insanlar, hastalık ve belaları da belirli ruhların yaptığına inanmaktaydı. Bu hastalık ve felaketlerden korunmak amacıyla yapılan uygulamalarda da ruhları etkilemeye yönelik sözler söylenirdi. Kıbrıs’ta da gerek insanlar gerekse hayvanları nazardan korumak için aynı işlemlere başvurulur ve benzer tekerlemeler söylenir. Mesela ev veya ahır tutsüleyen kişi şu tekerlemeyi söyler:

Gez, haset evimizden def olsun,
 Düşmanların gözü kör olsun!
 Mavi gözlü, çatık kaşlı, düşü kırık,
 Ammeli kişilerin şerrinden bizi koru,
 Düşmanların gözünü kör et”¹¹⁰.

Nazarı savmak için Gagauz’larda ise nazar için söylenen tekerleme şöyledir:

“Oklamış betfalı, kara gözlü kömür üzlü, bakışı kurusun!
 Gözü aksın, lafı bitsin, nazar tutsün! Agnildan daya taşa gitsin! (esnemek)
 Gübür gübür gübür, gübür olsun süpürge,
 İlişsin süpürgecinin telinden, Agnildanın teninden...,
 Dalara taşlara, dalara taşlara, dalara taşlara,
 Tfu tfu tfu, okumaklar yapırlar bacalıkta, süpürgeyen elinde”¹¹¹.

Ayverdi, tutsü yapılırken şu tekerlemenin söylendiğinden bahseder:
 “Üzerliksin, havasın

¹⁰⁹Ferzeliyev Gasımlı, Nahcivan- Azerbaycan 1994, s. 15- 17, (akt. Ali Duymaz, *İrfanı Arzulayan Sözler Tekerlemeler*, Balıkesir 2002, s. 248).

¹¹⁰ Duymaz, s.72.

¹¹¹ Güngör- Argunşah, s. 196.

*Her dertlere devasın
Sen bu evde iken
Bi iznillah kazayı belayı savarsın*”¹¹².

“Azerbaycan’da tütsü yapılırken şu tekerleme söylenmektedir:

*Üzerrik dene dene
Gohusu yayıla her yana
Gohum ola yad ola
Pis gözler burada yana.....
Üzerriğem havayam
Min derde devayam
Üzerrik olan yerde
Min gada savaram*”¹¹³.

*“Üzerliyim çaddasın
Yaman gözler patdasın
Ağzın belam tökülsün
Dert üsdünden atlasın*

*Üzerliksen havasan
Hezar derde devasan
Her yerdensen olasan
Kaza bele savasan*

*Üzerlik dene dene
Tökülsün herza çene
Gohum ola yad ola
Sözü bu adda yana*

*Üzerlik kök üzerlik
Başımda börk üzerlik
Bize yaman baharın
Gözleri tök üzerlik*

*Atın taydı üzerlik
Donun ağdı üzerlik*

¹¹² İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 2006, III, 3282.

¹¹³ Main- Board, Azerbaycan, 16.05.2008, Erişim tarihi: 08.09.2011, <http://www.main-board.eu/igdir/91214-uzerlik.html>

*Müşkül işe tüşmüşem
Hovdu hovdu üzerlik”¹¹⁴.*

*“Üzerliksin havasın
Her dertlere devasın
Ak göz kara göz
Mavi göz yeşil göz
Sarıgöz ela göz
Hangisi nazar etmişse
Onların nazarını boz”¹¹⁵.*

*“Üzerlik yüzbin sağlık
Gitsin kemlik
Gelsin eylik
Güzellere nazarlık
Çirkinlere mezarlık (Sivas)*

*Üzerlik kürsün eğer
Nefes koyup gitmezsen
Sıcak ekmek vermeyenin
Vebali sende olsun (Zara-Sivas)benzer bir ifadeye de Kalafat’ın kitabında rastlıyoruz:
“Üzerlik küssün
Sıcak ekmek vermeyenin
Vebali sende olsun”¹¹⁶.*

“Eş eşikten, beş beşikten, yassı dilden, yaman gözden, Allah saklaya (Adana)”¹¹⁷.

*“Her dertlere devasın
Hangi evde yanarsan
Kazaları belaları savarsın
Ak göz, kara göz, mavi göz
Denizdeki balıklar
Üstümüze söyleyen alıklar
Çatlasın, patlasın kül olsun (Zile- Tokat)*

*Üzerliksen havasan
hep dertlere devasan*

¹¹⁴ Anonim Türkülerimizden, Erişim tarihi: 08.09.1,1 <http://www.turkuyurdu.com/uzerliyim-caddasin-6316.html>

¹¹⁵ Çıkman, s. 63.

¹¹⁶ Kalafat, *Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları: Afganistan, Özbekistan, Türkmenistan, Nahçıvan- Azerbaycan, Kafkasya, İran, Irak, Anadolu, Makedonya*, s. 106.

¹¹⁷ Akalın, s. 259.

çıtır pıtır ettikçe
 kadayı belayı savasan
 sivri s.....ten
 yassı a.....dan
 üç eşikten, beş beşikten
 taklaayn, ha taklaayn (Diyarbakır) ”¹¹⁸.
 “Esen estik, besen bestik
 Yahşi dilden, yaman özden
 Dakkilgan nazara, bozara
 Nazar edenin gözleri bozara (Kahraman Maraş)

Yedi üzerlik, bir güzellik
 Gelsin sağlık, getsin sağlık
 Ak göz, kara göz
 Allah kem gözden saklasın
 Emi semi kefareti budur (Isparta)

Üzerliksin havasın
 Yetmiş iki derde devasın...
 Üzerlik, yüz bin erlik, gitsin sayrılık, gelsin sağlık (Şarkıkaraağaç- Isparta)

Üzerliksin, her derde devasın
 Üzerlik demişler senin adına
 Çıksın çocuğumun ağzından
 Kasığından
 Elemttere fiş, gözlere demir şiş
 Çörek otu patlasın,
 Çocuğuma nazar edenler
 Çatır çatır çatlasın (Eskişehir) ”¹¹⁹.

“Elemttere fiş, kem gözlere şiş, üzerlik çatlasın, nazar eden patlasın ”¹²⁰.

Erzurum yöresinde tütsü sırasında söylenen tekerleme şöyledir:
 “Ey üzerlik üzerlik,
 Gitsin kemlik, gelsin güzellik,
 Üzerlik esen bir havasın,
 Her bir derde devasın,
 Allah seni bizler için yaratmış
 Kaza, bela her ne varsa savasın,

¹¹⁸ Duymaz, s. 247.

¹¹⁹ Ali Duymaz, *İrfanı Arzulayan Sözler Tekerlemeler*, Balıkesir 2002, s.43.

¹²⁰ Çıkman, s. 64.

*Dedim yok mu derdime çare?
Dedi bak, gör ey biçare,
Sonra koş, git bucağa,
Üzerlik say ocağa,
Bir, iki üç oldu yedi,
Kaza bela bu evden gitti”¹²¹.*

2.5.2. Atasözlerinde Üzerlik

İlk söyleyenlerini belirleyemediğimiz atasözleri hayat prensibi olacak fikir ve düşünceleri, din, ahlak, hukuk, iktisat, terbiye, gelenek-görenek ile tabiat olaylarından, teknikten vb. çıkacak kuralları somuttan soyuta giden bir yolla söz ve yazıyla nesilden nesile aktaran hikmetli cümlelerdir¹²². Atalar sözünün düz konuşmadaki bazı söz kalıplarından farkları onun kısıklık, kesinlik, anlatımdaki aydınlık ve kuruluk gibi bir takım ayırıcı nitelikte biçim ve içerik özelliklerindendir. Atalar sözü halk edebiyatının öteki türlerinde (şiir, masal, tekerleme ve bilmece) rastladığımız renklilik, çok anlamlılık, kelime cambazlıkları vb. anlatım ve üslup oyunlarından kaçınır¹²³. Atasözleri toplumda uzun süren gözlemler sonucu bir kişi tarafından söylenen ilgili durumu özetleyen kısa ve özlü sözlerdir. Günümüzde de bir konuyu özetlemek için ya da bir konu hakkında son sözü söyleyip genel bir değerlendirme yapmak için atasözlerinden sık sık yararlanılır. Türk Dil Kurumu Sözlüğünde ise atasözü, uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, darbimesel olarak tanımlanmıştır¹²⁴. Yukarıda yapılan tanımlar göstermiştir ki atasözleri bir toplumun ne olduğunu ortaya koyan, toplumun yaşayışını, kültürünü yansıtan sözlerdir. Halk kültüründe, halk yaşantısında bu denli önemli bir yere sahip atasözleri muhakkak ki toplumdan da izler taşır. Halk yaşantısında inançların, gelenek, göreneklerin yeri ayrıdır, bunlardan biri de çalışmaya temel teşkil eden üzerlik otunun atasözlerindeki kullanımınıdır. Bir Özbek atasözünde üzerlik şu şekilde geçer:

¹²¹ Zeki Başar, *Erzurum’da Tıbbi ve Mistik Folklor Araştırmaları*, Ankara 1972, s. 133.

¹²² Güzel- Torun, s.418.

¹²³ Boratav, *Türk Halk Bilimi-II, 100 Soruda Türk Folkloru*, s. 130.

¹²⁴ TDK, Güncel Türkçe Sözlük, Erişim Tarihi:15.10.2011, <http://tdk.org.tr/TR/Genel/SozBul.aspx?F6E10F8892433CFFAAAF6AA849816B2EF4376734BED947CDE&Kelime=atas%3%b6z%3%bc>

“İsirigdan jin goçar, yuduruqdan jinni”. Yani üzerlikten cin kaçır, yumruktan deli anlamına gelmektedir¹²⁵.

2.5.3. Türkülerde Üzerlik

Türkü, Türk halk şiirinin en eski türlerindendir. Türkü teriminin kaynağı Türk sözcüğüdür. Türklere mahsus bir beste ile söylenen halk şarkılarından. Türküler ferdi ve sosyal olaylarla ilgilidir¹²⁶.

Türkiye’nin sözlü geleneğinde, bir ezgi ile söylenen halk şiirlerinin her çeşidini göstermek için (âşık şiirleri dahi) en çok kullanılan ad “türkü”dür. Bölgelerle konulara değin özel hâllerde ya da ezginin ve sözlerin çeşitlenmesine göre, türkü kelimesi yerine şarkı, deyiş, deme, hava, ninni, ağıt adları da kullanılır¹²⁷. Kafiyeleşşi yönüyle destanlara benzer. Türkülerde değişmeden tekrarlanan bölümlere kavuştak, değişen bölümlere bent denir.

Balıkesir Savaştepe’de de üzerlik bir türküde anılır TRT sanatçılarından Sevim Güler’in seslendirdiği üzerlik türküğü şöyledir:

Bahçelerde üzerlik
Soydan olur güzellik
Duydum yârim evlenmiş de
Allah versin düzenlik de
Salına da salına da gel yârim¹²⁸

Iğdır halk kültüründe ise üzerlik bir türküye konu olmuştur:

“Üzerliyim çaddasın
Yaman gözler patdasın
Ağzın belam tökülsün
Dert üsdünden atlasın
Üzerliksen havasan
Hezar derde devasan
Her yerdensen olasan
Kaza bele savasan
Üzerlik dene dene
Tökülsün herza çene
Gohum ola yad ola

¹²⁵ İbrahim Yoladaşev- Muhittin Gümüş, *Türkçe Açıklamalı Özbek Atasözleri*, Ankara 1995, s.172.

¹²⁶ Güzel- Torun, s. 366.

¹²⁷ Boratav, *Türk Halk Bilimi-II, 100 Soruda Türk Folkloru*, s. 162.

¹²⁸ Türkü sitesi, Erişim Tarihi: 28.10.2011,
http://www.turkuler.com/sozler/turku_bahcelerde_uzerlik.html

Sözü bu adda yana
 Üzerlik kök üzerlik
 Başımda börk üzerlik
 Bize yaman baharın
 Gözleri tök üzerlik
 Atın taydı üzerlik
 Donun ağdı üzerlik
 Müşköl işe tüşmüşem
 Hovdu-hovdu üzerlik”

TRT sanatçılarından Necla Akben’in seslendirdiği üzerlik türküsü;

Bahçalarda üzerlik
 Yaprığı delik delik
 Pembe yanak üstüne mavi gözler nazarlık

Karanfilin incesi
 Gel gönül eğlencesi
 Sevdiğim dilek dile bugün kadir gecesi¹²⁹

Ankara Devlet Konservatuarı sanatçısı Hamza Mızrak’ın seslendirdiği

Isparta/Deregün Köyüne ait türkü şöyledir:

Bahçalarda Üzerlik
 (Aman) Sende mi var güzellik

Şamama da yörük gızı şamama
 Başlığını vereyim bey babana
 Nikahımız kıyılın tasıtamama
 Elleri gınalı yârim
 Beller kemerli yârim
 A gız senin gaş göz oynatışın
 Köçeklerden uşgur bağlatışın
 Cıvıl cıvıl cıvıl söyleyişin¹³⁰

Afyonkarahisar / Emirdağ ilçesi Suvermez köyü’n de üzerlik karşımıza şöyle çıkıyor:

Yolların boyunda biter üzerlik
 Böyle m'olur Suvermez'de güzellik
 Yeni muska çıkmış yâre nazarlık
 Nazar muskan ben olayım kadın kız

¹²⁹ Turku5.com, Erişim Tarihi: 29.11.2011, <http://www.turku5.com/necla-akben/bahcelerde-uzerlik.html>

¹³⁰ Türkü sitesi, Erişim Tarihi: 29.11.2011,
http://www.turkuler.com/sozler/turku_bahcalarda_uzerlik.html

Emirdağı değirmenin döndü mü
Döne döne sıra bize geldi mi
Kıyı köyden yâre dünür gelmişler
Söyle yârim seni seven öldü mü? ¹³¹

Rıfat Araz'ın Harput'ta eski Türk inançlarıyla ilgili yaptığı araştırmada bahsettiği bir üzerlik türküsü dikkat çekmektedir. Yöresi ve söyleyeni belli olmayan bu türkünün üzerlikle ilgili olan sözleri şöyledir:

“Üzerliksin cıvasın
Her bir derde devasın
Kem nazardan saklasın
Allah'tan bedavasın”¹³² sözleriyle yer aldığı ve nazara karşı üzerliğin nasıl bir koruyuculuk görevi üstlendiği görülmektedir.

2.5.4. Manilerde Üzerlik

Ortak halk yazınında bir deyiş türü, halk şiirinde en küçük nazım birimidir. Saz ve tekke ozanları da bu türe ilgi göstermişler, maniler söylemişlerdir. Genellikle, dört dizeden oluşur; 5,6,7,8,10,14 dizeli olanları da bulunur. Daha çok, hecenin yedili ölçüsüyle söylenir. Uyak dizeli olanları da bulunur. Uyak düzeni “a a b a” biçimindedir; “a b c b” biçiminde olanları da vardır. Konuları hafif alay, sevi, ayrılık vb. duygularıdır. Manilerde anlatılmak istenen düşünce ya da duygu genel olarak son iki dizede toplanır¹³³.

“Bahçalarda üzerlih
Dalları delih delih
Penbe yanah üsdüne
Mavi gözler nazarlıh”¹³⁴.

Farklı bir yöreye ait manide sözlerde küçük değişiklikler yapılmış hâliyle karşımıza çıkmaktadır:

“Bahçelerde üzerlik
Mevlâm vermiş güzellik

¹³¹ Emirdağ *Halk Müziği Örnekleri*, Erişim Tarihi, 29.11.2011, <http://bedavadinle.tk/Emirdag-Halk-Muzigi-Ornekleri-Yollarin-Boyunda-Biter-Uzerlik-1190-turkusu.html>

¹³² Rıfat Araz, *Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk hekimliği*, Ankara 1995, s. 172.

¹³³ (TDK) BSTS / *Yazın Terimleri Sözlüğü* 1974, Erişim Tarihi, 29.11.2011, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>

¹³⁴ Bilge Palandöken, “Erzurum Manileri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XVI, İstanbul 1968, s. 32.

Pembe yanak üstüne
Mavi gözler nazarlık”¹³⁵.

Genellikle birinci, ikinci ve dördüncü dizeleri uyaklı olan halk koşuğu¹³⁶. Bu şiir çeşidini gösteren mani adı Anadolu’da İstanbul’ da, Rumeli’nde, Besarabya Gagavuzlarında, Kırım Tatarlarında, Azerbaycan’da kullanılır¹³⁷.

2.5.5. Bilmeceelerde Üzerlik

Bilmece, tabiat unsurlarıyla bu unsurlara bağlı hadiseleri; insan, hayvan ve bitki gibi canlıları; eşyayı, akıl, zekâ veya güzellik nevinden mücerret kavramlarla dini konu ve motifleri vb. kapalı bir şekilde yakın-uzak münasebetler ve çağrışımlarla düşünce, muhakeme ve dikkatimize aksettirerek bulmayı hedef tutan kalıplaşmış sözlerdir. Bu sözler, birtakım eğlence, lugaz, muamma ve bulmacalarda görülen ve dinleyiciye sorulunca ondan halli istenen “*bil bakalım*” veya “*ol nedir ki*” ifadelerinin bir bakıma geniş tarifidir¹³⁸.

Bilmecelerde sorular hem biçim, hem de deyişleriyle özenilerek meydana gelmiş, özleştirilmiş söz yaratmalarıdır; şiire özgü çağrışımlı anlatımlar onların oldukları gibi, bozulmadan saklanmasını gerektirir; herhangi bir sanat yaratması için duyulan bir türlü saygı onları rastgele yozlaştırmaktan korur. İşte bilmece bu nitelikleriyle bir halk edebiyatı türü değeri taşır. Başka halk edebiyatı ürünleri gibi bilmeceler de bölgeden bölgeye, ülkeden ülkeye, çağdan çağa yayılıp dağılırlar. Bu bakımdan milletlerin ya da daha küçük insan topluluklarının kültür alış-verişlerini incelemekte yararlı gereçlerdir¹³⁹.

Karaman yöresinde üzerliğe bir bilmecede rastlıyoruz:

Bahçelerde üzerlik, başındaki al terlik, yeni mi evlenmiş bu yiğit, ne bundaki güzellik?
(Gül)¹⁴⁰

¹³⁵ Zeki Çıkman, *Folklorumuzda ve Edebiyatımızda Göz*, İstanbul 2006, s. 56.

¹³⁶ (TDK) BSTS / Gösterim Sanatları Terimleri Sözlüğü 1983, Erişim tarihi: 31.12.2011, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>

¹³⁷ Boratav, *Türk Halk Bilimi-II, 100 Soruda Türk Folkloru*, s. 185.

¹³⁸ Güzel- Torun, s. 421.

¹³⁹ Boratav, *Türk Halk Bilimi-II, 100 Soruda Türk Folkloru*, s. 11.”

¹⁴⁰ Karamanın Gelenekleri, *Bilmeceleri*, 09.04.2009, Erişim tarihi: 31.12.2011, <http://www.karamanili.com/KaramanHaber/index.php/karamanin-gelebekleri>

2.5.6. Edebiyatta Üzerlik

Ferideddin-i Attar, Mantık al-tayr isimli eserinde Leyla ile Mecnun hikâyesinde mecnunun “Her elbise sevgiliye layık olamaz. Pöstekiden ziyade sevdiğim hiçbir elbise yok! Bir koyun postu istiyorum ben. Kötü göz değmesin diye de ateşe üzerlik tohumu atıyorum!” sözlerine yer verir¹⁴¹.

Edebiyatta da kendine yer bulmuş olan üzerlik bitkisine çeşitli beyitlerde rastlıyoruz;

“Bu otta Allahu Te’âlâ bir hâssa komuştur ki, bir kimseye andan tütü verseler ana yaramaz göz değmez.”[Sûdî, Hâfız Şerhi, II/111]

Ol perîye ermesin deyü yavuz gözden gezend

Cânımı mihnet ocağında sipend etdim yine (Hayretî)

Farsça:

Her ân kes râ ki ber-hâtır zi ışk-ı dilberî bârîst

Sipendî gû ber-âteş nih ki dârî kâr u bârî hoş (Hâfız)

Yani, ol kimsenin gönlünde bir dilber aşkıdan yük vardır. Ona de ki, senin hâlin hased edilecek haldir, göz değmemek için üzerlik yak ki, kesb ü kârın vardır. Yani kalbinde aşk bulunan bir kimseye “Ey bahtiyâr: Hased edilecek talihin var, göz değmemek için üzerlik yak. Kârın büyüktür” diye söyle¹⁴².

Bizim şâirlerimiz de pek çok mazmunlar yapmışlardır.

Bu cism-i zerd ü nizâr ile nice bir şehâ

Yanam firâkın âteşine nitekim sipend (Bâki)

Sipend-âsâ eder her rûy-ı âteş-tâbdan feryâd (Râgıb Paşa)

Muhabbetin devamı için büyü yaparken de ateş üzerine üzerlik tohumu atarlarmış.

Dâğlerdir odlu göğsümden karası kopmamış

Yâ sebât-ı aşk için od üzre bir nice sipend (Fuzûlî)

¹⁴¹ Ferideddin-i Attar (Çev. Abdülbaki Gölpınarlı), *Mantık al-Tayr II*, İstanbul 1968, s. 111.

¹⁴² Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Ankara 1992, s. 374.

Karası kopmak: Bir çıban veya yanık işleyince kara kabuk bağlar. Bu kabuk atında deri tamamen teşekkül edince kendiliğinden düşer.

Birinin âşık olmasını, aşkında sebâtını temin için ateş üzerine yalnız üzerlik tohumu atmak kâfi gelmez. Elbette büyü için okumak, üflemek de lâzımdır.

Birini teshîr için karabibere (fûlful) de efsûn okuyup yakarlarmış.

Atarlar âteş içre fûlfulü efsûn edip aşka

Şerâr-ı cezbeyi dilde hayâl-i hâl-i yâr eyler (Eşref Paşa)

Şu Farsça beyit üzerlik tohumu yerine ayva çekirdeği de yakıldığını gösterir:

Ber-âteş-i ruh-ı zîbâ-yı o becâ-yı sipend

Be-gayr-ı hâl-i siyâheş ki dîd bih-i dâne (Lâedrî)

Yani, onun latîf yüzünün ateşi üzerinde üzerlik tohumu yerine siyâh hâlden (beninden) gayri güzel ayva dânesi kim gördü? Yahut siyâh benden başka ayva çekirdeği danesi kim gördü?

Üzerlik güzel kokulu bir ottur. Kadınlar çocukların kundak kokusunu gidermek için bu ottan tütsü verirler. Üzerlik kuruyunca incelik ve eğilir. Buna dikkat eden Bâki, hilâlin ilk gecesi görünüşünü buna benzetmiştir:

Dehr şâh-ı sipend urdu felek micmerine

Mâh-ı nev sanma şafakda görünen zerd ü nizâr. Mânâ: Akşamın alaca karanlığında (ufukta) görünen sarı cılız şekli, hilâl zannetme. Zaman felek buhurdânına bir üzerlik dalı attı. Bu dal atılmakla şüphesiz tütsü yapılmış olur¹⁴³.

2.5.7. Rüyada Üzerlik Görmek

1- Rüyada üzerlik görmek hayır ve iyilikle anılmaya dalalet eder¹⁴⁴.

2- Üzerlik çiçeğini rüyada görmek, ibadetle ve iyi yolda olmakla tabir edilir¹⁴⁵ bir başka yorumda ise Üzerlik çiçeği görmek sena-i hüsn ve zikr-i cemil ile tabir olunur¹⁴⁶.

¹⁴³ Onay, s. 375.

¹⁴⁴ Main- Board.com, Erişim tarihi: 08.09.11, www.main-board.eu/ruya-tabirleri/165343-ruyada-uzerlik-gormek.html

¹⁴⁵ Ruya Tabirleri, Erişim tarihi: 15.10.11, <http://www.ruyatabirlerikitabi.com/tag/ruyada-uzerlik-gormek>

3- Rüyada üzerlik tohumu, keder ve sıkıntı ile ve yenmesi mal eksikliği ile yorumlanır¹⁴⁷

2.5.8. Halk Oyunlarında Üzerlik

Özellikle düğünlerde rastladığımız ateş ve ateş oyunlarının kült inancından geldiği bir gerçektir. Ateş ve ağaç kültürünün folklorumuzdaki yeri, özellikle düğün rit'lerinde, çeşitli gösterileri olan önemli bir konudur.

Ateş kültürünün oyunla ifade edilen şekillerinden biri de, özellikle meydanlarda, ateşler yakılarak yapılan törensel oyunlardır. Çaydaçıra, gavuroyunu, samah, çırpma, sinsin, masallama gibi adları vardır. Ateş oyunları meydanlardan kapalı yerlere, düğünlere kadar girmiştir ve tabii, ateşin yerini kandil, mum gibi hafif ateşli araçlar almıştır¹⁴⁸.

Çeşitli törenlerde karşılaştığımız ateş kültürünü taşıyan yöresel oyun sinsin¹⁴⁹de diğer oyunlardan farklı olarak ateş içerisine üzerlik otunun atılmasına rastlanır.

Orta Anadolu'nun hemen her bucağında, Ege'den Doğu'ya kadar her yerde bu ateş oyunu vardır. Günümüzde Sivas da hala düğün törenlerinde oynanmaktadır. Mücadele, ateş ve dans¹⁵⁰ üçlemesi vardır oyunda, ortada yakılan ateşe üzerlik otu serpildiği bilinmektedir.

2.5.9. Zararlı Hayvanlara Karşı Üzerlik

Üzerlik tütsüsü nazara karşı kullanıldığı gibi antiseptik özelliğe de sahiptir. Tütsüsü yapıldığında böcekleri kovucu bir özelliği vardır ve odanın kokusunu değiştirir¹⁵¹. Anadolu'da yapıların duvarlarını süsleyen üzerlik, bazı bölgelerde saplarıyla bir araya getirilmiş demet hâlinde evin giriş kapısının üzerine yerleştirilir,

¹⁴⁶ Seyyid Süleyman, *Kenz 'ül-Menam*, İstanbul 1977, s. 642.

¹⁴⁷ Diyadin.net, Rüya Tabiri, Erişim tarihi: 15.10.11, <http://www.diyadinnet.com/RuyaTabiri-9729&Tabir=uzerl%C4%B1k-tohumu>

¹⁴⁸ Sadi Yaver Ataman, *Eski Türk Düğünleri ve Evlenme Rit'leri*, Ankara 1992, s. 8.

¹⁴⁹ H. Basri Öngel, *Türk Halk Oyunlarının Kökeni, Oluşumundaki Etkiler ve Sınıflandırılması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), G. Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Ankara 1992, s. 64.

¹⁵⁰ R. Mahmut Gazimihal, *Türk Halk Oyunları Katalogu*, III, Ankara 1999, s. 19.

¹⁵¹ Koç, s. 529.

kurudukça yaydığı kokunun böcekleri kovduğuna ve tüm kötülüklerden evin zarar görmesini engelleyeceğine inanılır.

İlk zamanlarda zararlı hayvanlara karşı korunma amacıyla kullanılan üzerlik sonraları evlerde süs olarak da yerini almıştır. Süs amaçlı yapılan üzerliklerin, büyük boyutta yapılarak, kapılara asıldığı görülmektedir. Buna en iyi örnek Güneydoğu bölgesindedir, süs ve korunma amacı vardır. Buradaki korunmadan kasıt haşereleri ve sinekleri kokusu sayesinde kovmasıdır. Üzerlik şeklinin modern dünyaya kattığı bir yenilik de sinekliktir. Dayanıklı olması ve daha dekoratif olması için kullanılan sineklikler şimdilerde boncuklardan yapılmaktadır (Fotoğraf 2. -10-11-12).

Fotoğraf 2.10-11-12. Boncuktan Yapılan Sineklikler

2.5.10. Defin geleneğinde Üzerlik

Üzerlik otu kutsal sayılan otlardan biridir. Çünkü üzerlik otu yukarıda da belirttiğimiz gibi mezar otudur. Kutsal yerler, dünya üzerindeki herhangi bir yer ya da nesne gibi ‘hâkim-sahipler’(cinler, ruhlar, ata ruhları, hatta tanrılar) tarafından işgal edilmektedir. Bunları diğerlerinden ayıran özellik söz konusu ‘hâkim- sahiplerinin’ oymak için özellikle anlam taşımasıdır veya oymağa dinsel açıdan bağlı olmalarıdır; bunun nedenlerinden bazılarını bilirken (ataların mezar yeri, dinsel simgecilik, epifaniler, hiyerofaniler, halk için önemli efsanevi veya tarihsel olaylar) bazılarını bilemiyoruz. Bir yerde yaşayan her şey o yerin sahibine aittir. Bir yere saygılı olmak demek, buradaki ruha saygı göstermek ve zaten ona ait olan mülkiyetin tamamını ona bırakmaktır. Elbette mezarların üzerinde biten bir bitkinin koparılması atalara karşı bir hakarettir. Kutsal yerlerin hayvanlarına ve bitkilerine konulan ve örneklerini

çoğaltabileceğimiz bu yasak, dolaylı bir yasaktır¹⁵². Türk mitolojisinde yer bulan hükümdarların ve kahramanların ikametgâhı ve mezarı ve efsanevi hayvanların yuvası kutsal Altın Dağ'ın hatıraları, dünyanın birçok bölgesinde varlığını uzun süre sürdürdü. Bu mitlerin batıya doğru yayılmaları Hazar dönemine ait Sarkel şehrinin mezarlığında bulunan ve Ala Şan efsanesindeki gibi benekli bir kır manzarasını ve aynı şekilde benekli hayvanları gösteren, kemiğe hakkedilmiş tasvirlerde görülebilir. Hazar sanat eserlerindeki dağlar, Çin'de ateş unsuruna işaret eden sivri biçimlidir. Dağlar ve ağaçlar, göyün zirvesinden yer- su'yu birleştiren ibadet yeri ve karma yaruk- kararık simgeleri olmaktaydı. Dağın tepesinde gök ayini, dağın eteğinde bir koruda, daha sonraları bir ağaç dibinde, yer- su ayini yapıyordu.

“Gök ayini, ancak gök tanrısının temsilcisi olan en yüksek hükümdarların hakkıydı. Her hükümdar kendi sülalesinin mukaddes korusunu veya ağacını o yurdun ayin yeri olan dağa dikiyordu. Sivri dağlar ateş unsuru ve gün ortası yönüne ait sanılmaktaydı. Gök ayini, kış dönümünde dağın tepesinde, toparlak ve gök rengine boyanmış bir set üstündeki bir sütunun önünde, kurbanları ateşte yakarak yapıyordu. Kutlu dağ, aynı zamanda hükümdarın makamı veya hükümdar ailesinin mezarlığı oluyordu. Han devrinde kaydedilip Chou devrine atfedilen bazı menkıbelerde, proto- Türklerin de aralarında bulunduğu kuzey ve batı göçebelerinin mukaddes orman ve dağlarıyla bunları temsil eden efsaneler vardır. Kuzey ve batı göçebelerinin de katıldığı Çin'in gök ve yer ayinlerinde ormanları ateşe vererek ayin yaparlardı. Dağın tepesinde ateş yakma âdetinin en eski devirlerden beri Türklerde mevcut olduğu anlaşılmaktadır. İslamiyet'ten sonra bile, 940'ta yaz gündönümü gecesinde İsfahan Türklerinin dağdaki ormanları, kendi yaptıkları köşkleri, bazı hayvanlar ve kuşlarla ateşe vermeleri, gök ibadetinin sonuçları olarak görülebilir”¹⁵³. Çin, Hindistan ve Kök Türkler de atalarının şerefine birçok ayin yaparlardı. Bunların en önemlisi, yedinci Türk ayında (beşinci Çin ayı) yani yaz gündönümünde yapıyordu. Bu ayin zamanla şekil değiştirerek üzerlik tüttürmeye kadar dönüşmüştür. Altıncı ayda çiçek açan üzerlikleri meyveye durduktan sonra yani gelişimini tamamlayınca yedinci ayda toplanır ve tütüsde kullanılır. Bu tütüsleme olayının bize gök ayininden geldiği düşünülmektedir.

¹⁵² Jean-Paul Roux, (Çev: Aykut Kazancıgil, Lale Arslan), *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, İstanbul 2005, s. 174.

¹⁵³ Emel Esin, *Orta Asya'dan Osmanlıya, Türk Sanatında İkonografik Motifler*, İstanbul 2004, s. 22,33.

2.5.11. Üzerlik- 3 (üç) sayısı ilişkisi

Her milletin kültüründe olduğu gibi, Türk millî kültüründe de bazı sayıların önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Türklerde özellikle üç, yedi, dokuz, kırk gibi sayılar kutsaldır. Genellikle bu sayılarda büyü ve gizli bir güç bulunduğu inancı vardır¹⁵⁴.

Türk mitolojisi, folkloru ve etnolojisinde, bugün bile çözümü çok zor bazı sayılara rastlanır. Bu sayıların taşıdığı sihri gücün kaynağını arayıp bulmak, bazı yerlerde uğurlu, bazı yerlerde uğursuz gözü ile bakılmalarının sebeplerini belirlemek elbette kolay değildir. Fakat eski Türklerin sosyal hayatında önemli bir yer tutan, onların düşüncelerini, efsanelerini ve masallarını doldurarak Türk dilinin ayrılmaz birer parçası hâline gelen bu sayıların boşuna söylenmediğini, hepsinin bir sebebe dayandığı ortadadır. Bugün bile sık sık kullandığımız “yiğidin şartı üçtür¹⁵⁵, üç günden sonra, konuk da ev halkından biri sayılır, üç gün, üç gece....¹⁵⁶” gibi atasözü ve deyimlerde geçen sayılar, Türk etnolojisi ve folklorunda sihrin malı olmuş sayılardır.

Ateş ve sembolleri içerisinde en çok dikkat çeken üçgen olmuştur. Üçgen şekil, kuru, sıcak, hararetli, safrâi (kolerik) tanınip, dört unsura (ateş, su, hava, toprak) uygun olan mizaçlardan öfkeli mizacı karşılamaktadır. Ateşin şekil hâlinde kullanılan sembolleri arasında üçgen ve yuvarlak yer almaktadır. Üçgen şeklini, yani ocağa benzeyen şekli görmekteyiz. Tarih boyunca bu sembol muhtelif anlayışlar için de kullanılmıştır¹⁵⁷. Eski Hindistan’da iki üçgen erkek ve dişiydi. Yukarı bakan üçgen tanrı Şiva’yı aşağı bakan tanrıça Kali’yi temsil ederdi. Zamanla iki üçgenin sembolizmi değişmiş ve yukarı bakan üçgene “iyi olan her şey” ve aşağı bakan üçgene “kötü olan her şey denilmiştir”. Yukarı bakan üçgenin üç yanı pek çok büyük dinin merkezi kavramı olan kutsal üçlüyü temsil etmektedir:

¹⁵⁴ Ahmet Turan, *Türk Destan ve Hikâyelerinde “üç”(3) Sayısı*, Türk Kültürü Araştırmaları Doğu ve Güneydoğu Anadolu II, Ankara 1992, s. 23.

¹⁵⁵ Tuncer Gülensoy, “Türklerde Dokuz Sayısı”, *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Gelenek- Görenek ve İnançlar*, Ankara 1976, IV, s. 111.

¹⁵⁶ Turan, s.24.

¹⁵⁷ Hikmet Tanyu, “Türklerde Ateşle İlgili İnançlar”, *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Gelenek- Görenek ve İnançlar*, Ankara 1976, IV s. 284.

Din	Kutsal üçlü
Eski Mısır	Osiris, isis ve horus
Hindular	Brahma, vişnu ve şiva
Budistler	Buda, drahma ve sangha
Keltler	Mistik üçlü
Hristiyanlar	Baba, oğul, kutsal ruh

Tablo 2.1. Dinî İnançlarda Üçlemeler

Yukarıda verilen tablodakilerle birlikte genel olarak: sevgi, gerçek ve bilgelik¹⁵⁸ üçlemesi karşımıza çıkmaktadır.

Eski Türk ikonografisinde olduğu gibi, Selçuklu sanatında da çok rastlanan ve evren şeklinin de bulunduğu abideleri ve mezar taşlarını tezyin eden kozmik düzenlemelerin veya bir kapı etrafına yerleştirilen çeşitli motiflerin kullanımı Türk, Çin ve Hindistan kozmolojisine benzemektedir¹⁵⁹. Türklerin kozmoloji ile alakalı görüşü ve biçimsel simgecilik tarzları ilk kayıtlardan beri kuzey Avrasya kültüründen etkilenip ilk proto-Türklerden geldiği bilinmektedir. ‘Kubbeli dağ’¹⁶⁰ sembol olmuş ilk tapınaklarının ve çadırlarının yapısının şekli hâline gelmiştir. Arap yazarlar Kubbe-i Türkiyye (Türk Kubbesi) terimini hem Türklerin kubbeli çadırını hem de kubbeli ahşap ya da taş yapılarını ifade etmek için kullanmışlardır. Bu, ‘kubbe’ teriminin normal açılımıdır. Kubbeli dağ sembolünden yola çıkılarak oluşturulan bu piramit şekilli sembol günümüzde daha da küçülerek halk sanatının birçok aşamasında karşımıza çıkmaktadır.

¹⁵⁸ Desmond Morris (çev. Mehmet Harmancı), *Koruyucu Tılsımlar Uğurlar, Muskalar, Nazarlıklar*, İstanbul 1999, s. 143.

¹⁵⁹ Esin, s. 147.

¹⁶⁰ Emel Esin, *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, İstanbul 2006, s. 119.

Fotoğraf 2.13. Altay Dağlarından Belucha Dağının Kuzeyden Görünüşü¹⁶¹

Eski Türklerde kutsal dağ inancının etkisi göçebe kültüründeki barınakların da şekillerine tesir etmiştir. Kutsal dağ motifi çadırların tepe noktasının üçgen şeklinde tasarlanmasını beraberinde getirmiştir.

¹⁶¹ Vikipedi özgür ansiklopedi, Belucha Dağı, Erişim tarihi: 21.12.2011
http://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Dosya:Berg_Belucha.jpg&filetimestamp=20050820141422.

Fotoğraf 2.14. Orta Asya Türk Çadırı¹⁶²

Çünkü yaşanan yer yani ocak kutsaldır. Bu kültürümüz de “ocağı tutmek” deyiimiyle yer etmiştir. Hatta kutsal dağ inancından beslenen çadırlardaki üçgen form tarihi süreç içerisinde kümbetlerin tasarımına da ilham olmuştur.

Artun da kümbetlerin göçebe kültürü olan çadırın mimariye taşınmış hâli olduğunu söyler. Gök Tanrı inancında bu çadır formunun gök kubbeler olduğunu ve kubbelerin gökyüzünü andıran kısmının da mavi oluşunun bundan kaynaklandığını belirtir¹⁶³.

¹⁶² Uqus Türk, Gök Kubbesi Bir Çadır Gibi, Erişim Tarihi: 21.12.2011, [Http://Uqusturk.Wordpress.Com/2011/06/21/Gok-Kubbesi-Bir-Cadir-Gibi/](http://Uqusturk.Wordpress.Com/2011/06/21/Gok-Kubbesi-Bir-Cadir-Gibi/).

¹⁶³ Erman Artun, *Halk Kültürü Araştırmaları*, İstanbul 2008, s. 34.

Fotoğraf 2.15. Radkan Kümbeti/İran¹⁶⁴

Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan geniş coğrafyada kültür ürünlerinde bulunan semboller, salt bir süsleme unsuru olmanın ötesinde kökleri tarih öncesine giden kültürel, sosyal, dinî, felsefî ve mitolojik boyutlarıyla bir toplumun yaşantısını belgeler niteliktedir¹⁶⁵. Üzerlik de çadırlara, kümbetlere şeklini veren “kutsal dağ” inancının günümüzde evlere taşınmış form hâlidir. Anadolu'daki üzerlik örneklerinde süsün tepe noktası daima üçgen şeklindedir. Bunun üçgen şeklinde olması tesadüfî değildir. Bu bize çok eskilere dayanan bir inancın günümüzde de yaşatıldığının ispatıdır.

¹⁶⁴ Yunus Berkli, *Türk Sanatında Avrasya Üslubunun Evreleri (Avrupa ve İslam Sanatına Etkileri)*, Erzurum 2011, s. 106.

¹⁶⁵ K. Özlem Alp, *Orta Asya'dan Anadolu'ya Kültürel Sembollere Giriş*, Ankara 2009, s. 2.

Fotoğraf 2.16. Geleneksel Üzerlik Formu

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SANAT ALANINDA ÜZERLİK

3.1. SANAT VE ESTETİK DEĞERİ BAKIMINDAN ÜZERLİK

Tarihimizin, kültürümüzün ve sanat değerlerimizin en önemli unsurlarından biri olarak varlığını sürdüren üzerlik diğer sanat eserleri gibi yapıldıkları çevrenin ve dönemin özelliklerini, kültürünü ve estetik zevkini günümüze kadar aktarabilen nadir eserlerdendir.

Sanatın sayısız alanda karşımıza çıkıyor olması, bu kavramı tek bir tanım altında toplamanın ne kadar zor olduğunu göstermektedir. Sanatın en basit ve yaygın olarak kullanılan tanımı, hoşla giden biçimler yaratma çabasıdır. Bu biçimlerin taklit eden değil de edilen olması “sanat eseri”nin tanımlanmasında en belirleyici kıstastır. Semboller, bir tasvirin veya bir işaretin saklı gücünü beraberinde getiren ifade biçimleri olarak yorumlanabilir. Buradaki saklı güçten kasıt, resmedilen küçük bir sembolle birçok şeyin anlatılabilmesi ve ifade biçimlerinin formüle edilmiş halleri olmasıdır. Tarih boyunca sembollere, ait oldukları kültür içinde birçok anlam yüklenmiş ve bu anlam bütünlüğü sanatsal bir eğilime bürünmüştür¹⁶⁶.

Bazı araştırmacıların gözlemlerine göre mezar taşı üzerinde motif olarak üzerliğe rastlandığı belirtilmiştir. Bunun mezarda yatan kişinin efsuncu ya da hekim olduğu ile ilgili olduğunu söyleyen Dursun Gümüsoğlu, Eski konak adlı kitabında şu ifadelerle yer vermektedir; “*Mezar taşlarının çoğunun üzerinde gençliği gösteren kılıç kalkan, hançer, bıçak, sadak, ok, yay, tüfek, tabanca, eyerli at, koç figürleri görülürken; Evlâdı-Resul Dedelere ait lâhit türleri üzerinde manevi gücü ifade eden asa kabartmalı mezar taşı, bazı din adamlarının mezar taşlarında ise tespîh, kandil gibi eşyalar tasvir edilmiştir. Kadınlara ait mezar taşlarında ise ev eşyaları şekilleri, dokuma tezgâhı, şiş herek, çatal, ibrik, leğen, tarak, tepsi, fincan, kandil motifleri, iğne, sap, küskü gibi resimlerin yapıldığı görülmektedir. Ayrıca; horoz-tavuk motifi, çite leylek veya tavus*

¹⁶⁶ Pınar Çaylı, *Prehistoryadan Günümüze Kadın Sembolünün Sanata Yansıması*, Colloquium Anatolicum VII, İstanbul 2008, s. 137.

*kuşu motifleri, şahin, yılan, üzerlik otu ve kır çiçekleri motiflerin olması; hekim, afsuncu ve avcı gibi ölenleri ya da ruhu göğe ağanları betimlemektedir*¹⁶⁷.

Anadolu'nun birçok yerinde binalara hayvan kafatası, iğde dalı asma, mavi cisim takma veya üzerlikten yapılan süs eşyasını asma âdeti vardır. Hayvan kafatasının yeni yapılmış bir binaya asılması eski bir kabile inancının kalıntısı olarak görülmektedir. Çünkü ilkel kabile dinlerine sahip kabileler kendilerinin bir hayvandan veya bitkiden türediklerine inanmaktadırlar. Bu inancın bazı Türk boylarında da olduğunu görüyoruz. Kutsal olarak kabul edilen hayvan veya bitkinin resmini vücuda çizme, onun bir parçasını taşıma, gelecek tehlikelere karşı onu taşıyanı koruduğuna inanılıyordu. İşte bu ilkel kabile inançları daha sonra bir takım şekiller değiştirerek yeni yapılan binalara maddesi ne olursa olsun, öldürücü kudret olan kötülük ruhuna ve nazara karşı bir ara madde kullanılmaktadır¹⁶⁸. Kadınların hassas bir şekilde özen gösterdikleri halk inançları, belki de onların sayesinde nesilden nesile aktarılmaktadır¹⁶⁹. Üzerlik otu demet hâline getirilip demetin ortasından bir iple bağlanarak nazara karşı farklı mekânlarda kullanılmaktadır (Fotoğraf 3.1).

Fotoğraf 3.1. Demet Hâline Getirilmiş Üzerlik Otu

¹⁶⁷Dursun Gümüšoğlu, *Anadolu'da Bir Köy, Eski Konak*, Ankara 2004, s. 25.

¹⁶⁸Mehmet Aydın, "Mut Bölgesinde Yaşayan Halk İnançlarının Dinler Tarihi Açısından Tahlili", *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, Gelenek, Görenek ve İnançlar*, IV. Cilt, Ankara, 1992, s. 39.

¹⁶⁹Aydın, s. 31.

Fotoğraf 3.2. Pazarda Satılan Üzerlik Otu Demetleri (Kazakistan)

Fotoğraf 3.3. Demet Hâline Getirilmiş Üzerlik Otunun Gümüş Formu

Üzerlik bitkisinin rastlanılan formlarından olan demet hâlinin günümüzde dekoratif amaçla gümüşten yapılmış örneklerine de rastlamak mümkündür. Fotoğraf 3. 3'te gümüş demette üzerlik tohumlarını andıran nazar boncukları vardır. Nazar boncuğu ve gümüşle oluşturulmuş bu form üzerlik demetine getirilmiş modern bir yaklaşımdır.

Günümüzde insanlar üzerlik otuna sanat kaygısı ile ya da ev ortamında daha güzel gözükmeleri için estetik kaygılarla özellikle buz dolabı süsü olarak yer vermektedirler. Fotoğraf 3. 4'te buzdolabına süs olarak hayvan figürleriyle birlikte üzerlik otunun asılmasındaki amaç hem estetik bir görüntü oluşturmak hem de nazara karşı evi korumaktır.

Fotoğraf 3.4. Üzerlikten Yapılmış Buzdolabı Süsleri¹⁷⁰

Fotoğraf 3.5'te üzerlik meyvelerinden yapılmış oda süsü görülmektedir. İnsan şekli verilen bu süste üzerlik meyvesinin taneleri, düğme, çaput ve tahta boncuk kullanılmıştır. Geleneksel üzerlik modeli bozulmuş olsa dahi üzerlikte kullanılan çaputlar yapılan süs objesinde el ve ayak olarak yerini korumuştur.

Fotoğraf 3.5. Odaya Asılan Üzerlik Süsü¹⁷¹

¹⁷⁰Oya Kayacan, *kedili mutfaklar*, 17.10. 2007, Erişim tarihi: 27.12.2011, <http://kedilimutfaklar.blogspot.com/2007/10/laf-laf-aar.html>

¹⁷¹ Her Telden Çalalım, Erişim tarihi: 27.12.2011, <http://hertelden60.blogcu.com/El+yapimi+susler>

3.1.1. Yapım Aşaması

Altıncı ayın ortasında henüz olgunlaşmamışken yeşil olarak toplanılan tohum keselerini bir iğne yardımıyla ipe dizilir (Fotoğraf 3. 6) ya da daha önce toplanmış ve sararmış tohum keseleri hafif nemlendirildikten sonra iğne ile ipe dizilir (Fotoğraf 3. 7). İpe dizilen bu meyvelere şekil verilmeye başlanır. Klasik forma sadık kalınan üzerlik süsünde modeller üçgen şeklinde örülerek yapılmaya başlar. Ortaya yerleştirilen çıtayla desteklenir ve çıta üzerine bez gerilir. Üçgen bir şekilde başlayan ve orta alınlıkla birleşen yapının devamında sarkıtlar şeklinde uzar gider.

Fotoğraf 3.6. Yeni Toplanmış Üzerlik Meyvelerinin İpe Dizimi¹⁷²

Fotoğraf 3.7. Sararmış Üzerlik Meyvelerinin İpe Dizimi

¹⁷² Pelin Demireli, *Gurme durmaz arar*, 01. 08. 2010, Erişim tarihi: 31.12.2011, http://gidgidgda.blogspot.com/2010_08_01_archive.html

Ortaya yerleştirilen bir sopanın ya da ıtanın etrafına renkli bir bez sararak ve meyveler arasına k renkli bez parçaları geçirerek baklava ya da çift muska biçiminde bir şekil oluşturulur (Fotoğraf 3. 8). Bu form en çok bilinen üzerlik formudur.

Fotoğraf 3.8. Klasik zerlik Formu

Yukarıda klasik formda tasarlanmış üzerlik örneğinde dikkati çeken ilk şey sarkıtların uzun tutulmuş olmasıdır. Üst kısmının üçgen biçiminde tasarlanmış olması da kutsal dağ inancının birer yansıması olarak kabul edilebilir.

3.1.2. Bez, Çaput Bağlama

Anadolu'da yatırlara, bazı ağaçlara ve kutsal sayılan yerlere bez veya çaput bağlamak, bu yolla adakta bulunmak inancı sürmektedir. Bu inançların kökeni eski Türklerin çaput bağlanması yoluyla dilek dileyerek adak adaması kansız kurban sayılan inançlarına dayanır.

Dinsel nitelikte olanlar içerisinde kutsal sayılan yerleri ziyaret etme, oraların suyundan içme, toprağını elleme, türbelerine, ağaçlarına bez bağlama, kurban kesme başta gelen davranış biçimleridir¹⁷³.

Kutsal yerlerdeki ağaçlara bez bağlama âdeti, geniş bölgelere yayılmış çok eski bir inanıştır. Kıbrıslı Türk ve Rumlarda ortak inanç ve uygulamaları araştıran Bağışkan yörede ağaca çaput bağlama geleneğinin iki türünü aktarmış bunlardan birincisi adak için ağaca çaput bağlanması, ikincisi ise hastalıktan kurtulmak için ağaca hasta kişinin kıyafetinden bir parça asmak olduğunu gözlemlemiştir¹⁷⁴.

Ağaca çaput bağlamak, dilek dilemek, ilgili ruhları memnun etmek, ya da onların yapacağını önlemek pratiği, Türk inançları içinde en eskilerden biridir. Ağrı ilinde örneğine rastlanılan yatır ve türbe kapılarına, çevrelerindeki ağaçlara, genç kızlar tarafından evlenmek dileğiyle çaput bağlama inancına, yörenin hemen her tarafında rastlanır¹⁷⁵.

Çaput bağlama geleneği günümüzde sembolleşerek kullanım alanını iyice daraltıp evlere kadar girebilmiştir. Üzerlik süsünde sıkça rastladığımız çaput bağlama geleneği buradan gelmektedir. Kullanış şekli olarak başta nazar eden kişinin kıyafetinden alınan bez parçası bağlanırken zamanla birbirine uyumlu olan renkteki

¹⁷³ Artun, s. 35.

¹⁷⁴ Tuncer Bağışkan, "Karşılaştırma Yöntemiyle Kıbrıslı Türk ve Rumlarda Ortak İnanç ve Uygulamaları", *Halk Bilimi Sempozyumları II, VI. Halk Bilim Sempozyumu 31 Ekim 1988*, Ankara 1997, s. 67- 68.

¹⁷⁵ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara 1990, s. 90.

kumaş parçalarından çaput bağlanmıştır (Fotoğraf 3. 9). Zamanla çaput yerine boncuk, sünger, keçe ya da pamuk gibi malzemelerin de kullanıldığı görülmektedir.

Fotoğraf 3.9. Üzerlik Süsünde Çaput

3.1.3. Renkler

Renk, yapay ya da doğal tüm objelerden yansıyarak gelen ışınların gözlerce algılanarak hissedildiği bir görüntüdür¹⁷⁶. Bir objeye ilk bakıldığında şeklinden önce rengi ile dikkati çeker. Renklerin psikolojik etkisi her dönem araştırmacılar tarafından dile getirilmiştir. Renklerin insan üzerinde bıraktığı psikolojik etki yüzünden her insanın sevdiği renk farklıdır. Hastanelerde hastaları rahatlatmak adına tercih edilen soğuk renkler (mavi ve yeşil gibi), ayaküstü yenilen yiyecek satılan yerlerde müşterilerin yemeklerini erkenden bitirmeleri için sıcak renklerin (kırmızı ve turuncu gibi) tercih edilmesi renklerin psikolojik etkisine örnektir.

Her bir rengin ifade ettiği, çağrıştırdığı çok farklı anlamlar vardır. Kırmızı: sevgi, servet, asalet, heyecan, tehlike ve günah; turuncu: gençlik, sıcaklık, yüreklilik, dayanıklılık, neşe; sarı: mutluluk, korkaklık, ihanet, akıl, hastalık, misafirperverlik; yeşil: gençlik, tecrübesizlik, gelişme, zenginlik, ferahlık, sükûnet; gri: duygusallık, asalet, pişmanlık; mavi: barış, sadakat, depresyon, yumuşaklık, sessizlik, tutuculuk; mor: melankoli, drama, ciddiyet, azamet, saltanat; kahverengi: rahatlık, doğallık,

¹⁷⁶ Yusuf Baytekin Balcı- Nuran Say, *Temel Sanat Eğitimi*, İstanbul 2002, s. 49.

arkadaşlık; siyah: yas, ciddiyet, ölüm, hüzn, gizem, incelik; beyaz: affetme, neşe, umut, saflık, temizlik, sevgi¹⁷⁷ gibi kavramları karşılar.

3.1.3.1. Üzerlikte Tercih Edilen Renkler

Renk, tasarımlarda bütünlük etkisinin sağlanmasında önemli kompozisyon öğelerinden biridir. Renklerin insan hayatında da tabiat ve maddelerde olduğu gibi çok çeşitli yerleri vardır¹⁷⁸. Bunlar dokuma ve dikiş sanatında, giyim-kumaş sanatında, halkın başka etkinliklerinde önemli bir yer tutar¹⁷⁹. Üzerlikten yapılan süslerdeki gerek taneler üzerinde gerekse kumaş parçalarında kullanılan renkler çok çeşitlidir. Önceleri nazarı değdiği inanılan kişinin kıyafetinden parça koyularak yapılan üzerlik şimdilerde ise yapım amacı değişerek dekoratif bir süs ögesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Artık süsleyeceği duvara ya da kapıya uyumlu olan renkteki kumaş parçaları seçilmeye başlanmıştır(Fotoğraf 3. 10).

Fotoğraf 3.10. Kars'ın Kağızman İlçesinden Bir Üzerlik Örneği

Kağızman'da bir evin giriş kapısında rastlanılan üzerlik süsü, halkımızın estetik kaygılarını göstermesi açısından önemlidir. Demir kapının boyasıyla uyumlu renkte

¹⁷⁷ Nevide Gökaydın, *Temel Sanat Eğitimi*, Ankara 2002, s. 120.

¹⁷⁸ Ali Sümer, "Alevi-Bektaşî Kültüründe Renkler ve Semahlardaki Figürlerin Anlamı", *Gelenek, Görenek İnançlar Seksiyon Bildirileri*, V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Ankara 1997, s. 386.

¹⁷⁹ M. Türker Acaroğlu, "Halk Sanatı ve Estetiği", *Türk Halk Kültürü Araştırmaları*, Ankara 1998, s. 11.

üzerlik süsüne yer verilmesi ve kırmızıyla şiddetinin, vurgusunun artırılmış olması dikkati bunun üzerine çekerek eve girecek kişinin nazarının dışarıda bırakılması amaçlanmıştır.

3.2. FARKLI FORMLARDA ÜZERLİK ÖRNEKLERİ

Araştırma sırasında karşılaşılan farklı form ve boyutlardaki üzerliklerin kullanıldığı yerlere göre değiştiği tespit edilmiştir. Örneğin farklı boyutlarda yapılan üzerlik süsünde kullanım alanları değişkenlik göstermektedir. El büyüklüğünde yapılan üzerlikler çocuk odasına asılırken sarkıtların uzun tutulduğu örnekler kapı üzerine asılmaktadır. Harran'da satış amaçlı yapılan üzerliklerin çamaşır ipine asılarak satıldığı bilinmektedir. Seri üretim hâlinde yapıldıkları için belli kalıplarda hazırlandığı yani orta alınlıkta kullanılan çitanın eşit boyutlarda kesildiği ve kullanılan üzerlik tohum keselerinin neredeyse eşit tutulduğu görülmüştür. Farklılık arz eden nokta ise çita üzerine sarılan bez ve sarkıtların uç kısmına bağlanan çaputların renklerinde farklılık olmasıdır (Fotoğraf 3.11) ¹⁸⁰. Türkiye'nin farklı bölgelerine gönderilen bu üzerlikler sadece duvarları süslemekle kalmamakta kültürümüzdeki bu geleneğin sürmesine de katkı sağlamaktadır.

Fotoğraf 3.11. İpte Satışını Bekleyen Üzerlikler

¹⁸⁰ Müge Polat, Müge ve Hayat, 14.05.2011, <http://mugevehayat.blogspot.com/2011/05/urfa-gezimiz.html>

Fotoğraf 3.12. Erzurum İlinin Horasan İlçesinden Bir Üzerlik Örneği

Sanat eserlerinde parça ve bütünü oluşturan uyuma armoni denmektedir. Genel olarak uyum bir bütünü oluşturan parçalar arasındaki ilgi ve etki özelliklerinin bir araya getirildiğinde gözü rahatsız etmemesidir. Üzerlik süsü tasarlanırken gözü yormayacak, izleyende estetik zevk oluşturacak malzemelerin ve renklerin genelde bilinçli olarak seçildiği görülmüştür. Herhangi bir sanat eğitimi almamış kişilerin tasarladıkları üzerliklerde uyumu gözetmeleri halkın sanata bakış açısını yansıtmaktadır.

Fotoğraf 3.13. Sarkıtların Uzun Tutulduğu Üzerlik

Fotoğraf 3.14. Giresun Şebinkarahisar'dan Üzerlik Örneği¹⁸¹

Bir objede parça bütün çerçeve ilişkisi içinde baskın olup öne çıkan bir ayrıntı her zaman vardır. Dominant olarak isimlendirilebilecek bu parça objedeki diğer parçalara nazaran renk, biçim bakımından baskındır. Bir kompozisyonda bir parçanın dominant olması için diğerlerine göre büyük küçük ilişkisi içerisinde olması gerekmekte, renkteki baskınlığın öne çıkması gerekmektedir. Fotoğraf 3.14'te de baskın olan renk mavidir. Mavi renkteki vurgu sayesinde ilk bakışta gözün odaklandığı sonrasında yaygın olan renk eflatuna dağıldığı ve bir çerçeve gibi taneler arasında gözü gezdirdiği görülmektedir. Tahta çita üzerine geçirilmiş siyah kumaş sayesinde mavi ve eflatun daha belirgin hâle gelmiştir. Bütünü oluşturmak için sarkıtların uçları da siyah parçalarla tamamlanmıştır.

Fotoğraf 3.15. Ankara Beypazarı'ndan Bir Üzerlik Örneği

¹⁸¹ Kübra Yallı, Harika İle Yemek Sohbetleri, Erişim tarihi: 14.06.2011
<http://www.yemeksohbeti.com/wp-content/uploads/2008/03/uzerlik.jpg>

Fotoğraf 3.16. Ahır Kapısına Asılan Üzerlik

Fotoğraf 3.16’da Erzurum’da bir ahır kapısında rastlanılan üzerlik örneğinde diğerlerine göre farklı bir obje olması bakımından dikkat çekicidir. Üzerliğin el büyüklüğünde olması ve şekil itibari ile sarkıtlarının olmaması, gerdanlığı andırması ve vurguyu artırmak için yeşil renkte kumaş seçilmiş olması bunu diğer üzerlik örneklerinden farklı kılmaktadır.

Fotoğraf 3.17’de¹⁸² aile büyükleri ya da ailede sevilen sayılan kişilerle birlikte duvarda üzerlik süsünün bulunması üzerliğe toplumda verilen değerin bir göstergesi olabilir.

Fotoğraf 3.17. Duvarı Fotoğraflarla Süsleyen Üzerlik

¹⁸² Nebahat, Sivas’ın Gözdesi, 22.06.2010, Erişim tarihi:27.12.2011

<http://www.golovaliyiz.biz/foto-galeri/resimbak/68/golovalilar/uzerlik-nazar-degmedigine-inanilir.html>

Fotoğraf 3.18. Erzurum Evleri’nden Üzerlik Örneği

Fotoğraf 3.18’de genişliğiyle dikkat çeken üzerlik örneğinde orta alınlıktaki çıta üzerine kumaş gerilmemiş olması da farklılık getirmiş ve bulunduğu mekânla bütünlük sağlamıştır. Zıt renklerin kullandığı bu tasarımda yeşil ve bayrak kırmızısının vurgusunu bordo renkteki pamuk parçaları eritmektedir.

Fotoğraf 3.19. Kapı Üzerine Besmele-i Şerifle Asılan Üzerlik

Fotoğraf 3.19’da dış kapı üzerine asılmış üzerlik görülmektedir. Gerek nazarı gerekse eve gelebilecek belaları savmak için asılan üzerliğin altına yerleştirilen

besmele-i şerif de dikkat çekmektedir. Dinî bir metinle birlikte kullanılmasının üzerliğin koruyuculuğunu artırdığı düşünülmüş olabilir.

Fotoğraf 3.20. Duvara Boydan Boya Asılan Üzerlik

Fotoğraf 3.21. Güllü Üzerlik

“İslam kültüründe gül, Hz. Muhammed’in Miraç gecesi Tanrı’nın huzurunda Cebrail ve Burak’la terler döktüğü, Burak’ın terinden sarı gül, Cebrail’in terinden beyaz gül ve Hz. Muhammed’in terinden de kırmızı gülün meydana geldiği rivayetinde yüz gösterir. Bu inancın etkisiyle dinî günlerde ve mevlit gibi törenlerde gül suyu ikram edilir. Klâsik Türk şiirinde naatlarda gül, Hz. Muhammet’in saçına, yanağına; gül kokusu kokusuna, terine; gül goncası ağzına; gül fidanı boyuna müşebbehün bih olmuştur”¹⁸³. Gül sembolünün İslam dünyasında ayrı bir yeri vardır. Toplumumuzda da güle verilen yüklenen mana büyüktür. Fotoğraf 3. 21’de karşılaşılan örnekte gül ile üzerliğin bir arada kullanılması bu bakımdan dikkat çekicidir. Örnekte toplumumuz için ayrı bir yeri olan kırmızı ve beyaz rengin seçilmesi ve bunun kültürümüzde önemli olan üzerlik süsüne tatbiki de bu açıdan önemlidir.

¹⁸³Emine Yeniterzi, *Divan Şiirinde Na’t*, TDV Yayınları, Ankara 1993, s. 274. (akt. Nilüfer Tanç, 2009 Rifâî’den Oscar Wilde’a Gül Ve Bülbül A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 39, Erzurum 2009, s. 970), <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/taed/article/viewFile/2175/2174>

Fotoğraf 3.22. İran'dan Küçük Boyutta Üzerlik Örneği

İran'dan gelen bu örnekler yapı itibari ile farklılık göstermektedir. Eşit boyutlarda olan iki çitanın çapraz konulup ipe sarılmasıyla oluşturulan motifler cicimi de hatırlatmaktadır. Doğal doku ile yapay dokunun bir arada kullanıldığı bu örneklerde farklı malzeme kullanımı yerine renkli ipliklerin sarılarak optik doku oluşturulması vurguyu artırmıştır.

Fotoğraf 3.23- 24. İran'dan Üzerlik Örneği, Önden ve Arkadan Görünüşü

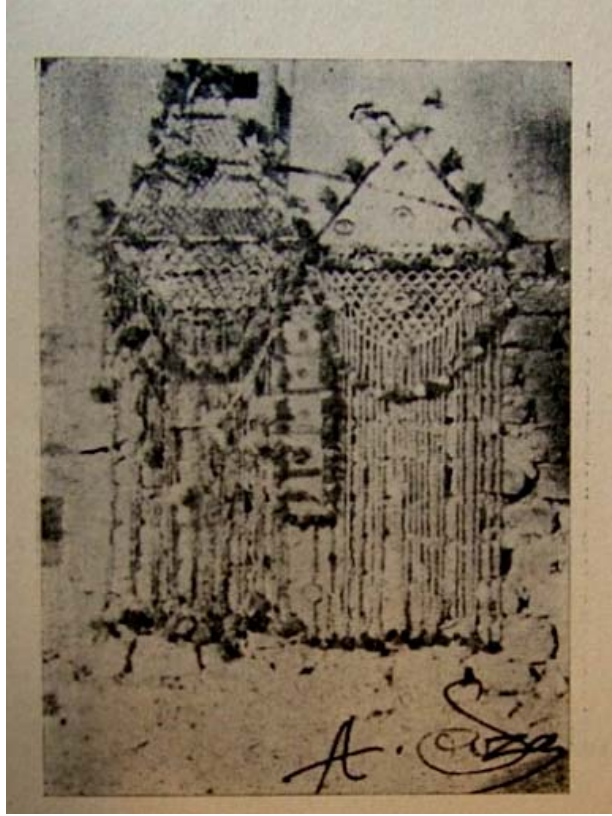
Fotoğraf 3.25-26. Kiler ve Depoda Üzerlik ve Ayrıntısı¹⁸⁴

Genellikle tahılların saklandığı ambarlarda, bakliyat ve diğer yiyeceklerin konulduğu kilerlerde, depolarda üzerlik süsüne yer verilmektedir. Burada nazardan korunma düşünüldüğü gibi zararlı böcekleri kovucu özelliğinden de yararlanılmaktadır. Ayrıca depoların, ambarların yanı sıra üzerlik süsüne mutfaklarda da rastlanmaktadır. Mutfaklarda rastlanan örnekler diğerlerinin aksine daha küçük ve daha sanatsaldır. Dikkat edilmesi gereken diğer bir nokta da kiler ve ambarların içini başka kişilerin görmemesine rağmen buralara asılan üzerlik süslerinin de estetik kaygılarla yapıldıklarıdır.

¹⁸⁴ İTÜ Sözlük Görseller, Erişim tarihi:27.12.2011, <http://www.itusozluk.com/gorseller/%FCzerlik/94895>

3.2.1. Bilinen En Eski Üzerlik Örneği

1922-32 yılları arasında Güney illerimizdeki Türkmenleri inceleyerek onlar hakkında “Cenupta Türkmen Oymakları” isimli eseri yazan araştırmacı Ali Rıza Yalman-Yalkın’ın eserinde karşılaştığımız üzerlik örneği, en eski üzerlik süsü resmi olması bakımından oldukça önemlidir. Ayrıca Yalman- Yalkın üzerlik hakkında şu ifadelerle yer vermiştir: “Elbeyli ev ve odalarında kullanılan eşya genellikle evin kadınları tarafından dokunmuş çuvallar, kilimler, keçeler ve süslemelerde kullanılan üzerlik tohumundan veya buğday sapından yapılmış bir takım renkli bezlerle süslenmiş şekillerden ibarettir”¹⁸⁵(Fotoğraf 3. 27).

Fotoğraf 3.27. Güney Türkmenlerinden üzerlik örneği (Ali Rıza Yalman-Yalkın, 1922-32)

¹⁸⁵ Ali Rıza Yalman (Yalkın), *Cenupta Türkmen Oymakları I*, Ankara 1977, s. 26.

3.3. ETNOGRAFYA MÜZELERİNDE ÜZERLİK

Etnografya, bugün sosyal bilimlerce bulunması ve kullanılması zorunlu bir teknik karşılığında kullanılmaktadır¹⁸⁶. “Etnografya, maddi kültürü toplarken, folklor da bununla birlikte yürüyen hayat ve törenleri araştırır”¹⁸⁷.

Müzelerimize koyduğumuz veya evlerimizde kullandığımız maddi kültür ürünleri (halı, kilim, işlemeler, mobilyalar, bakır yemek takımları, çini eşyaları, kıyafetler, takılar vs.) renkleriyle, motifleriyle, malzemesiyle 1923 öncesine ait önemli maddi ürünlerdir¹⁸⁸.

Önceleri insanoğlunun ihtiyacıyla açıklanan süsleme olgusu giderek bir zevk hâline dönüşmüştür. Ancak her ne olursa olsun günümüzde bu kavramın psikolojik boyutu yadsınamaz. Kuşkusuz günümüze kalan yüzlerce etnografik eser aynı zamanda tarihî birer belge konumundadır¹⁸⁹. Tarihe tanıklık eden kültür ürünleri arasında sayılabilecek üzerlik süsü de etnografik bir öge olarak Türkiye'deki çeşitli etnografya müzelerinde kendine yer bulmuştur. Ankara, Adıyaman ve Bayburt etnografya müzelerinde üzerlik süsü örneklerine rastlanılmıştır.

Fotoğraf 3.28-29. Ankara Etnografya Müzesinden Üzerlik Örneği ve Ayrıntısı

¹⁸⁶ Lütfi Sezen, *Halk Bilimi ve Derleme Metotları*, Ankara 2005, s. 36.

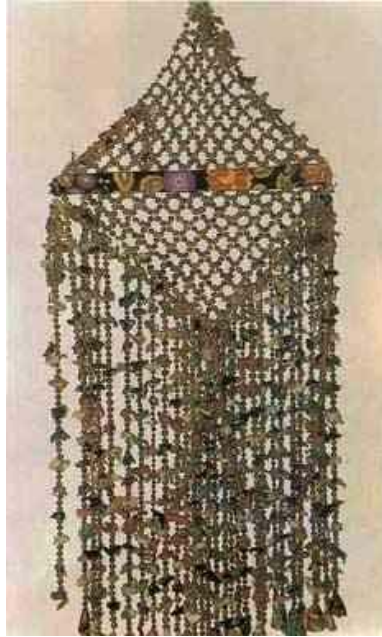
¹⁸⁷ Tahir Alangu, *Türkiye Folkloru El Kitabı*, İstanbul 1983, s. 41.

¹⁸⁸ Sezen, s. 45.

¹⁸⁹ Alp, s. 22.

Fotoğraf 3.30. Bayburt Baksı Müzesinden Üzerlik Örneği

Fotoğraf 3.31. Adıyaman Müzesinden Üzerlik Örneği ¹⁹⁰

Fotoğraf 3.31’de yeni evliler için geleneksel şans nazarlığı olarak ifade edilen bu üzerlik süsünde “gelin üzerliği” ifadesi de kullanılmıştır.

¹⁹⁰ Travelers’ tales- Stories, 08, <http://www.adiyamanli.org/travel/gallery/image/53-traditional-good-luck-charm-for-newlyweds-uzerlik-gelin/>

3.4. ÜZERLİK ÇEŞİTLERİ

3.4.1. Gelin Üzerliği

Değişen yaşamımıza her zaman tanıklık eden üzerlik gelin çeyizlerinde de yer bulmaktadır. Gelini çağrıştırması açısından üzerlik süsünün üst kısmının alışılan üçgen formunun dışında tepelik şeklinde tasarlandığı görülmektedir. Yuvarlak bir halka üzerine asimetrik uzantılarla süslenen üzerlik, tepelik şeklini almaktadır. Tanelerinin üzerine sarılan bezler ya da folyolarla daha da renklendirilmiştir. Erzurum'un Tortum ilçesinden alınan bu örnekte kırmızı, yeşil kumaşlar, beyaz güpürler üzerlik meyveleri üzerinde gümüş ve pembe renkte folyo sarımı tercih edilmiştir. Tepelik şekli verilen bu çalışmada kırmızı ve yeşilin oluşturduğu zıt renk uyumunun baskınlığını öldürmek için gümüş ve pembe renkte folyo kullanılmıştır. Bu üzerlik formu başlıktan aşağı doğru inildiğinde baklava dilimleri sonrasında uzanan sarkıtlarda asimetrik bir kesimle sonlanmıştır(Fotoğraf 3.32-33).

Fotoğraf 3. 32- 33. Gelin Tepeliği Şeklindeki Üzerlik

Ayrıca gelin tepeliği şeklinde üzerlik meyvelerinden yapılmış süsten farklı olarak deniz kabuklarıyla tasarlanmış nazarlık da kullanılan malzeme açısından dikkat çekici bir örnektir. Bu örnekte üzerlik süsünden ayrılan özellik bunun avize olarak kullanılmasıdır(Fotoğraf 3.34).

Fotoğraf 3.34. Gelin Tepeliği Şeklindeki Nazarlık

3.4.2. Aynalı Üzerlik

Erzurum merkezde rastlanılan dekoratif amaçlı yapılan üzerlik örneğinde, çerçeveli bir ayna üzerine yerleştirilen örnekte çerçevenin orta kısmında ayna üzerinde yer alan üzerlikte siyah zemin üzerine gümüş renkte bantla sağda “Allah”, solda “Muhammet” lafzı ve ikisinin ortasında “Besmele-i şerif”in yazdığı ve aynanın alt kısmında ise her iki tarafta buğday saplarının olduğu, aynanın çerçevesinin rengi ile üzerlik tohumlarının renk açısından(ton) uyum içinde olduğu görülmektedir(Fotoğraf 3.35).

Fotoğraf 3.35. Aynalı Üzerlik (Kütahya)

Fotoğraf 3.36. Aynalı Üzerlik¹⁹¹

Anadolu halk inanışlarında köklü bir geçmişe sahip olan ayna motifi önemli bir sembol olarak önemini korumaktadır. Eski Türk inançlarında ayna saadet, sağlık ve uğur olarak kabul edilmiştir¹⁹². Aynı zamanda günümüz halk inançlarında da ayna kısmet, gelecek, bereket, günah gibi kavramlara işaret etmektedir¹⁹³. Batıl inançlar arasında da ayna kırmanın beraberinde getireceği felaketten yani kırk yıllık bir uğursuzluktan bahsedilir.

3.4.3. Gözlü Üzerlik

Göze gözle korunmak amaçlandığından nazar boncuklarının çoğu göz şeklindedir. Günümüzde süs eşyası olarak takılarak estetik anlamda majik özlü uğurluklar şeklini almıştır¹⁹⁴.

¹⁹¹ Milliyet Blog, *Yolun Diğer Yarısı*, 13.04.2007, *Kültür- Sanat*, Erişim tarihi: 22.09.2011
<http://blog.milliyet.com.tr/aynali-uzerlik/Blog/?BlogNo=35542>

¹⁹² Yılmaz Önge, "Türk Halk Mimarisinde Aynalı Tezyinat", III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Ankara 1987, 283-287, (Akt. K. Özlem Alp, Orta Asya'dan Anadolu'ya Kültürel Sembollere Giriş, Ankara 2009, s. 65).

¹⁹³ Yaşar Kalafat, *İslamiyet ve Türk Halk İnançları*, Ankara 1996, s. 16.

¹⁹⁴ Artun, s.304.

Fotoğraf 3.37- 38. Kars'ın Kağızman İlçesinden Gözlü Üzerlik Örneği ve Ayrıntı

Üzerlik dizimi yapılırken baklava dilimleriyle oluşturulan piramidin altındaki çıtaya sarılan bez üzerinde de farklı süslemeler dikkat çekmektedir. Genelde nazar boncuğu gibi büyüktan küçüğe doğru üst üste sıralanan en az iki renkli yuvarlak şekilde gözler kullanılmıştır. Gerek boncuklarla gerek kumaşlarla yapılan gözler çıta üzerindeki kumaş renginden ayırt edilecek şekilde seçilmiştir(Fotoğraf 3.37-38-39-40-41).

Fotoğraf 3.39. Ağrı'nın Doğubeyazıt İlçesinden Gözlü Üzerlik Örneği

Fotoğraf 3.40- 41. Erzurum Merkezden Gözlü Üzerlik Örneği ve Ayrıntı

3.4.4. Keçeli Üzerlik

Erzurum merkezde belediyeler içerisinde düzenlenen halk eğitim kurslarında Türk kültürünü yansıtacak ve yaşatacak etkinlikler vardır. Bunlardan biri de ev hanımlarının yaptığı üzerliklerdir, çıta üstündeki piramit başlıkta farklılık olarak keçe kullanımı dikkat çekmiştir. Keçe üzerine el işlemlerinden farklı motifler ve desenler işlendiği görülmüştür(Fotoğraf 3.42-43).

Fotoğraf 3.42-43. Keçeli Üzerlikler

Fotoğraf 3.44. Çerçi Üzerlik

Ürünün üzerlik kısmı tamamen eski geleneklere bağlı kalınarak oluşturulmuş ancak üst kısmında farklı bir tarz kullanılmıştır. Keçe üzerine elışı işleme ve oyalar kullanılarak hazırlanan bu tasarımın adı ise "çerçi" diye geçmektedir¹⁹⁵.

3.4.5. Avizede Üzerlik

Üzerlik süsünün avize gibi kullanıldığı da görülmüştür. Ampul etrafına sarılan üzerlik, ışığın yansımasıyla farklı gölgelendirmeler oluşturur. Avizenin aralarına ve ucuna bağlanan farklı renkteki bez parçalarının renklerinin yansıması oluşur(Fotoğraf 3.45-46).

¹⁹⁵ Gitti gidiyor.com, 6.11.2011, Erişim tarihi: 06.12.2011, <http://urun.gittigidiyor.com/antika-sanat/nazara-karsi-olduguna-inanilan-el-isi-uzerlik-47410373>

Fotoğraf 3.45-46. Ampul Etrafına Asılan Üzerlik Örnekleri(Avize)

Fotoğraf 3.47. İran'dan Avize Gibi Kullanılan Bir Üzerlik Örneği

3.4.6. Yılanlı Üzerlik

Yılan, dünya folklorunda özel bir yer alır. Yılan, uluslarda hikmet ve felsefenin, hayatın bir simgesidir. Yılanın, eski Doğu uygarlıklarından Sümer, Eti, Mısır ve eski Grek'lerde oynadığı rol önemlidir. Hindistan'da bugün bile yılan ve yılanlılık başlı başına bir sanattır. Selçuk Türklerinde şifahanelerin kapısında da çifte yılan kabartmaları vardır. Bugün bile yılan evin ve malın bekçisi inancı vardır. Onun için evlerde görülen yılanlara dokunulmaz, hatta beslenir. Yılan evi cin ve perilerden

korur¹⁹⁶. Fotoğraf 3.48’de görülen yılan kemiği ile bezenmiş üzerlik süsünde kemik yanına yerleştirilen Allah lafzı da dikkat çekmektedir. Yılanın boyun kemiğinden iki kıkırdak kullanılan bu örnekte lila ve yeşil rengi tercih edilmiştir.

Fotoğraf 3.48- 49. Yılanlı Üzerlik ve Ayrıntı

3.4.7. Taşıtlarda Üzerlik

Kötü gözlerin ve kıskançlık duygularının sebep olabileceği hastalıklardan, sakatlıklardan kaza ve beladan korunmak için üzerlik meyvelerinden araç için yapılmış nazarlıklar araştırma sırasında dikkati çekmiştir.

Boratav’a göre; boncuk küçük hayvan kabukları gibi nazarlık değerinde nesnelerden, insanlar gibi hayvanları da korumaları beklenir. Çağımızda otomobil,

¹⁹⁶ Cahit Öztelli, “Eski İnançların Bugünkü İzleri”, *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Gelenek- Görenek ve İnançlar*, IV. Cilt, Ankara 1976, s. 246.

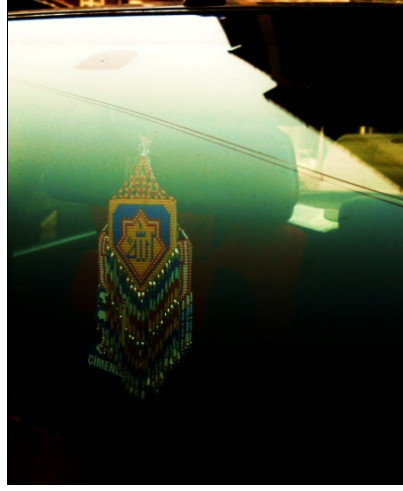
kamyon, otobüs gibi taşıtlara da, motorları hayvanların işini gördüğü için nazarlıklar takılıyor¹⁹⁷.

Fotoğraf 3.50- 51. Taşıtlarda Üzerlik Süsü

Fotoğraf 3.50 ve 51’de karşılaşılan üzerlik örneği günümüzde taşıtlara nazardan korunma ve süs amacıyla üzerlik süsünün takıldığını gösteren bir örnek olması açısından önemlidir. Aslında bu durum modernleşmeye rağmen kültürel değerlerin yaşatılması ve kültürel değerlere sahip çıkılması bakımından kayda değerdir. Bu süslerde dikkat çeken ayrı bir nokta da üzerlikte tercih edilen renkli kumaş parçalarıdır. Süsün görünürlüğünü artıran mavi, kırmızı ve pembe renkteki kumaş parçalarının kullanılmış olması araca bakan kişilerin dikkatlerini ilk etapta bu nazarlığa çekerek taşıtın nazar almaması amaçlanmıştır.

¹⁹⁷ Pertev Naili Boratav, Türk Halk Bilimi-II, 100 Soruda Türk Folkloru, İstanbul 1973, s. 147.

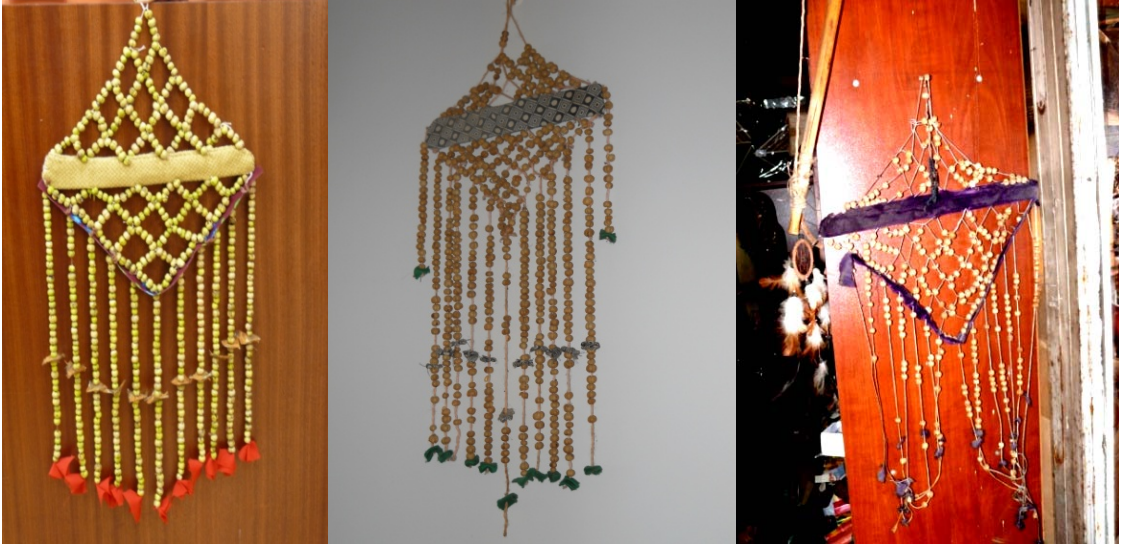

Fotoğraf 3.52. Taşıtta Boncuktan Yapılmış Üzerlik

Yukarıdakilerden farklı olarak fotoğraf 3.52’de üzerlik süsünün boncuklardan yapıldığı görülmektedir. Bu örnekte boncukların tercih edilmesinin sebebi boncukların üzerlik meyvelerinden dayanıklı ve renkli boncukların dikkat çekici olması sebebiyle daha kullanışlı bir hâl almasıdır. Ayrıca üzerlik meyveleriyle yapılamayan formları boncuklarla yapmak daha kolaydır. Örnekte gördüğümüz Allah lafzının boncuklarla daha kolay yazılması ve insanların da araçlarında dinî motiflere yer vermek istemesi bunun kullanımını değerli kılmaktadır.

3.5. ÜZERLİK SÜSÜNÜN HASSAS YAPISI

Üzerlik meyveleri kuruduğu zaman dolgunluğunu kaybeder ve kırılgan bir yapıya dönüşür. Güneşe maruz kaldığında kavrulduğu ve renginin sarımtıraktan kahverengiye dönüştüğü görülmüştür. Fotoğraf 3.53-54 ve 55’te görüldüğü gibi aynı modelde yapılmış üç üzerlik örneğinin yıllara karşı savaşında nasıl mağlup olduğu görülür. Birinci fotoğraftaki üzerlik tohumları daha tam olarak kurumamış içlerinde yer yer yeşil renkte taneleri vardır. Dolayısıyla birinci fotoğraftaki tohumlar daha canlı daha diri durmaktadır. İkinci fotoğrafta ise zamanla kuruyan tohumların kırılıp döküldüğünü görmekteyiz. Üçüncü fotoğrafta ise güneş ışığına maruz kalan üzerlik tohumları deforme olmuştur.

Fotoğraf 3.53-54-55. Aynı Modelde Yapılmış Olan Üç Farklı Üzerlik Süsü

3.6. KULLANILAN MALZEME TÜRLERİ AÇISINDAN ÜZERLİK

Malzeme; bir tasarımın, bir sanat eserinin yapılmasında kullanılan her şey olarak açıklanabilir. Tasarımlarda birbirinden çok farklı malzemeler kullanılabilir. Farklı malzemeler farklı etkiler yaratır. Üzerlik süsüne getirilen yeni yaklaşımlar farklı malzeme kullanmayı doğurmuştur. Gerek üzerlik bitkisinin kuruyunca hassas bir yapısı olması gerek de malzeme farklılığı sayesinde yeni şekillerin yapılabilmesi üzerlik süsünde yenilikleri de beraberinde getirmiştir. Üzerlik bir model halini almış ve meyveler, boncuklar hatta resimler dahi üzerlik bitkisiyle yapılan nazarlık yerine kullanılagelmiştir. Malzemenin değişmesi üzerlik modelli nazarlıkların daha dayanıklı hale gelmesini sağlamıştır. Üzerlik süsünde, çeşitlilik sayesinde yaşanan renk cümbüşleri duvarlardaki nazarlıkları daha dikkat çekici bir hale getirmiştir.

Araştırma sırasında üzerlik modelinden yapılmış pek çok nazarlığa rastlanılmış ve bunlar içerisinde en dikkat çeken örnekler tespit edilmeye çalışılmıştır. İğde çekirdeklerinden, kuşburnu meyvelerinden, gümüşten, boncuklardan yapılmış nazarlıklara verilen üzerlik modeli yaygın kullanımlardandır. Bu çalışmada verdiğimiz örnekler içerisinde üzerlik modeline de farklılık getirildiğini ama amacın değişmediğini görüyoruz. Yani nazardan korunma için yapılan üzerlik modeline getirilen farklılıklar onu daha belirginleştirmek içindir. Günümüzde de üzerlik süsünün çeşitli alanlarda kullanıldığını ve bu süs eşyasının nazar amaçlı asılması dışında bir tablo gibi duvarı da

süsleyebileceğini göstermektedir. Tarihe tanıklığına şahit olduğumuz üzerliğin modern yapılarda kendine yer bulması kültürümüze bağlılığımızı gösteren iyi bir örnektir.

Fotoğraf 3.56’da iğde çekirdeklerinden yapılmış nazarlıkta dikkat çeken ilk husus üzerlik modeli verilmesi ve isim olarak da malzemesi farklı olmasına rağmen üzerlik denmesidir. Aynı şekilde 3.57’de fotoğrafta da üzerlik adı verilen nazarlıkta malzeme olarak kuşburnu seçilmiştir. Bu nazarlık formlarında kullanılan çaputlar farklı renklerde olup dikkati çekmek için konulmuştur. Kuşburnu meyveleriyle yapılan üzerlikte mavi rengin seçilmesi dikkat çekmesinin yanı sıra mavi rengin kötü gözü kovmasını sağladığına inanılmasıdır. Çıta üzerine sarılan mavi bez üstüne yuvarlak kesilmiş kumaş parçalarıyla göz şekli verilmek istenmiştir. Buradaki amaç bakan kişinin gözündeki nazarı bu noktaya çekmek ve evde ya da asıldığı yere nazar değmesini engellemektir.

Fotoğraf 3.56. İğde Çekirdeklerinden Yapılmış Üzerlik (Gümüşhane)

Fotoğraf 3.57. Kuşburnu Meyvelerinden Yapılmış Üzerlik

Fotoğraf 3.58’de üzerlik formunda tasarlanmış gümüş nazarlık görülmektedir. Gümüşün uzun ömürlü ve dayanıklı olması bakımından önemli olan bu örnek gelecek nesillere de aktarılabileceği için değerlidir. Erzurum merkezde bir evin salonunda rastladığımız bu örnekte üzerlik süsleri içerisinde en rahat kullanılan dekor olduğu görülmektedir. Modern salon döşemeleri arasında kendine yer bulan üzerlik formundaki gümüş, nazar boncuklarıyla bezenmiştir. Üzerliğin asma halkası altında bir çiçek bulunmakta ve üç nazar boncuğu ile süslenmiş ve çiçek altındaki üzerlikte sarkıtlar uzun tutularak nazar boncuklarıyla salınmışlardır.

Fotoğraf 3.58. Nazar Boncuklarıyla Bezenmiş Gümüş Üzerlik

Fotoğraf 3.59-60¹⁹⁸. Kırk Yama Üzerlik ve Ayrıntı

Kırk yama adı verilen bu üzerlik örneğinde kullanılan boncuklar, farklı renk ve desendeki çaputlar ve orta çita üzerine yerleştirilen kanaviçe örneği bu tasarımı ilgi çekici hâle getirmiştir. Kullanılan kahverengi boncuklar üzerlik tohumlarından ayırt edilememektedir. Aslına uygun bir tasarımı farklı malzeme kullanarak oluşturmak da tasarımcının özgünlüğünü yansıtır.

Sanatta önemli olan sanatçının herkesin gördüğünden farklı bir bakış açısı ve estetik kaygılarla nesnelere yönelmesidir. Sanatı ve sanatçıyı değerli kılan bu yöneliş yeni ürünlerin ortaya konulması adına dikkat çekicidir.

¹⁹⁸ Gönül Topcu, Blogcu.com, Üzerlik, 15.10.2008, Erişim tarihi:31.12.2011, <http://img2.blogcu.com/images/1/7/1/1712efe/122553619814102008327.jpg>

Fotoğraf 3.61. Minik Yörük Üzerliği

Türkiye cumhuriyeti kültür ve turizm bakanlığı tarafından çıkarılan nazar boncuğu adlı kitaptaki boncuk ve makrome ipliğinden yapılmış üzerlik süsü modeli verilmiş bu çalışmaya rastlanılmıştır. Minik Yörük üzerliği¹⁹⁹ adı verilen bu eserde nazar boncuklarının nazara karşı kullanıldığı belirtilmiştir. Boncuk renkleri mavi ve tonlarından oluşurken iplik seçimi Yörük geleneğini yaşatmaktadır.

¹⁹⁹ Editör: Doğanay Çevik, Nazar Boncuğu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 3280- 2, Aralık 2010, s. 126.

Fotoğraf 3.62-63-64-65. Boncukla Yapılan Farklı Üzerlik Örnekleri

Yukarıdaki örneklerde bir ilköğretim okulunda teknoloji tasarım dersinde öğrencilerin boncuk ve bükülmüş kâğıt kullanarak tasarladıkları üzerlik süsleri görülmektedir. Kültürümüzün yeni nesiller tarafından tanınması ve sürdürülmesi adına yapılan bu çalışmalar önem arz etmektedir.

Fotoğraf 3.66. Bakır Nazarlık²⁰⁰

Eski bakır kap, kacak ve tencere kapakları, geleneksel üzerlik nazarlığı formatıyla bütünleştirilerek hazırlanmıştır.

Şimdilerde dekoratif ürünler arasında rağbet gören bir form hâline gelmesi üzerlik süsüne ve modeline duyulan sevgi ve hassasiyeti gözler önüne koyar. Farklı malzemeler kullanılsa dahi yapı ve amaç itibari ile yaşatılmaya devam eden üzerlik modelinde başlangıçta yapılan üçgen formdan vazgeçilerek sarkıtları kullanılmaya devam edilmiştir.

²⁰⁰ Le Kabbak "halikarnas kabakçısı", Erişim tarihi: 25.11.2011, http://www.lekabbak.com/turkce/prod_turkish.html

Fotoğraf 3.67. Bodrum Evi Nazarlık²⁰¹

Ressam Cemile Uygur'un ahşap üzerine yansıyan klasik Bodrum Evi, geleneksel üzerlik nazarlığı formatıyla bütünleştirilerek hazırlanmıştır.

Yöresel mimarinin evrensel bir formda kendine yer bulması kültürel değerlerin bir kompozisyonundan ibarettir. Nazar boncuğu, sembolize edilmiş geleneksel Bodrum Evi ve üzerlik süsünde bulunan sarkıtların kullanıldığı bu tasarım farklı öğeleri barındırması açısından özgün bir örnektir.

²⁰¹ Le Kabbak "halikarnas kabakçısı", Erişim tarihi: 25.11.2011, http://www.lekabbak.com/turkce/prod_turkish.html

Fotoğraf 3.68. Üzerlik Satan Kız

Ahmet Fatih Sönmez'in "Üzerlik Satan Kız" isimli fotoğrafı 2005 Renkli Baskı Vakıf Özel Ödülüne layık görülmüştür. Sanatçı, fotoğrafında tarihî kalıntılar arasında elinde üzerlik olan küçük bir kızı fotoğraflamıştır²⁰². Geçmiş çok eskiye dayanan üzerlik süsünün tarihî doku içinde fotoğraflanması anlamlıdır.

3.7. DİZİLERDE ÜZERLİK

Türk kültür yaşamında önemli bir yeri olan üzerlik bitkisi ve bundan yapılan süs objelerine verilen değer büyüktür. Toplum tarafından benimsenen bir kültürel değer olması bunun Türkiye'nin hemen her bölgesinde görülmesini beraberinde getirmiştir. Bu sebeplerden ötürü üzerlik günümüzde birçok filmde dekor olarak yer almıştır. Ayrıca üzerlikle ilgili belgeseller hazırlanarak üzerliğin yetiştirilmesi, yapım aşamaları, kullanım alanları hakkında da detaylı bilgiler verilmiştir.

²⁰²Prof. Dr. Nusret H. Fişek, *Bilim ve Sanat Ortamı*, Erişim tarihi: 25.11.2011, http://galeri.fisek.org.tr/main.php?g2_itemId=458

Fotoğraf 3.69-70. Yer Gök Aşk Dizisinden Üzerlik Örnekleri²⁰³

Fotoğraf 3.71. İkinci Bahar Dizisinden Üzerlik Örneği²⁰⁴

²⁰³ Aysun Akyüz (Yapımcı), Sema Ergenekon- Eylem Canpolat (Senarist), Atıl İnaç- Ulaş İnaç (Yönetmenler), Yer Gök Aşk [Dizi], Türkiye 2010.

²⁰⁴ Türker İnanoğlu- Mustafa Oğuz (Yapımcı), Yavuz Turgul (Senarist), Uğur Yücel- Orhan Oğuz- Türkan Derya (Yönetmenler), İkinci Bahar [Dizi], Türkiye 1998.

Fotoğraf 3.72. 7 Numara Dizisinden Üzerlik Örneği²⁰⁵

Fotoğraf 3.73. Keşanlı Ali Destanı Dizisinden Üzerlik Örneği²⁰⁶

²⁰⁵ Oya Yüce (Yapımcı- Senarist), Haluk Bener (Yönetmen), 7 Numara [Dizi], Türkiye 2000.

²⁰⁶ Selim Eltaş (Yapımcı), Özen Yula- Özlem Havuzlu (Senarist), Çağan Irmak (Yönetmen), Keşanlı Ali Destanı [Dizi], Türkiye 2011.

Fotoğraf 3.74. Hayat Devam Ediyor Dizisinden Üzerlik Örneği²⁰⁷

Fotoğraf 3.75. Hayat Devam Ediyor Dizisinden Üzerlik Örneği

²⁰⁷ Murat Tokat (Yapımcı), Mahsun Kırmızıgül (Senarist- Yönetmen), Hayat Devam Ediyor [Dizi], Türkiye 2011.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmayla Türk halk kültüründe önemli bir yere sahip olan üzerlik bitkisi ile yapılan objelerin teşkil ettiği semboller, objelerin oluşturulmasındaki estetik kaygılar, form ve anlam bakımından ne değerler yüklendiği, yaşamda hangi alanlarda karşımıza çıktığı nasıl sanatsal bir değer kazandığı yapılan tespitler ışığında belirlenmek istenmiştir.

Günümüzde modern yaşantının getirdiği kaygılarla, üzerlikten yapılan süsler çeşitli formlara dönüşmüştür. Sadece üzerlik meyvelerinden süs eşyaları yapılmamış bunların tasviri niteliğinde olan gümüşten üzerlikle ilgili nesnelerin yapıldığı da görülmüştür. Araştırmada üzerlikten yapılan objelerin çok çeşitli formları barındırdığı ama bunların hemen hemen tüm yörelerde benzer yapıda olduğu görülmüştür.

Üzerlikle ilgili 2011 itibari ile yapılmış YÖK Tez merkezine kayıtlı 10 tezdten bir tanesinin Sağlık Bilimleri Enstitüsünde yapılmış olması geriye kalan tezlerin ise Fen Bilimleri Enstitüsünde yapılmış olması buna rağmen Sosyal Bilimler Enstitülerinde üzerliği konu edinen çalışmaların olmaması Güzel Sanatlar Bölümlerinin, Halk Edebiyatı Bölümlerinin üzerlikle ilgili akademik çalışmalar yapabileceği fikrini doğurmuştur.

Üzerlik bitkisinin tanıtılması ve korunması amacıyla etnografya müzelerinde Türk dünyasından örneklerin de derlendiği üzerlikle ilgili tüm formlar bir araya getirilmeli ve bunların gelecek nesillere aktarılması sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Acaroğlu, M. Türker, *Halk Sanatı ve Estetiği, Türk Halk Kültürü Araştırmaları*, Ankara 1998.
- Acıyapamlı, Orhan, *Türkiye’de Doğumla İlgili Adet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*, Erzurum 1961.
- Akalın, Sami, *Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar Kargışlar*, Ankara 1990.
- Akalın, Ş. Haluk, “Üzerlik”, *II. Uluslararası Karacaoğlan ve Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Adana 1993.
- Akbulut, Semra, *Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1999*, Karabük İli Safranbolu İlçesindeki Doğum Adet ve İnanmaları, Ankara 2002.
- Akman, Eyüp, *Araç Folklorundan Örnekler (Oycalı Köyü/ Kastamonu)*, Ankara 2002.
- Akpınarlı, Feriha, “Anadolu’da Nazar ve Nazarlıklar”, *I. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1996.
- Akyüz, Aysun (Yapımcı), Ergenekon, Sema – Canpolat, Eylem (Senarist), İnaç, Atıl – İnaç, Ulaş (Yönetmenler), *Yer Gök Aşk [Dizi]*, Türkiye 2010.
- Alangu, Tahir, *Türkiye Folkloru El Kitabı*, İstanbul 1983.
- Alp, K. Özlem, *Orta Asya’dan Anadolu’ya Kültürel Sembollere Giriş*, Ankara 2009.
- Anabritannica*, XVI, İstanbul 1991.
- Araz, Rıfat, *Harput’ta Eski Türk İnançları ve Halk hekimliği*, Ankara 1995.
- Artun, Erman, *Adana Halk Hekimliğinde Atalar Kültü, Adana Halk Kültürü*, Adana 2006, 199- 204.
- Artun, Erman, *Halk Kültürü Araştırmaları*, İstanbul 2008.
- Ataman, Sadi Yaver, *Eski Türk Düğünleri ve Evlenme Rit’leri*, Ankara 1992.
- Attar, Ferideddin-i (Çev. Abdülbaki Gölpınarlı), *Mantık al-Tayr II*, İstanbul 1968.
- Aydın, Mehmet, “Mut Bölgesinde Yaşayan Halk İnançlarının Dinler Tarihi Açısından Tahlili”, *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, Gelenek, Görenek ve İnançlar, IV. Cilt*, Ankara 1992.
- Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, III, İstanbul 2006.
- Bağışkan, Tuncer, “Karşılaştırma Yöntemiyle Kıbrıslı Türk ve Rumlarda Ortak İnanç ve Uygulamaları”, *Halk Bilimi Sempozyumları II, VI. Halk Bilim Sempozyumu 31 Ekim 1988*, Ankara 1997.
- Başar, Zeki, *Erzurum’da Tıbbi ve Mistik Folklor Araştırmaları*, Ankara 1972.

- Başçetinçelik, Ayşe, “Karaisalı ve Çevresinde Doğum, Evlenme, Ölüm”, *Kuvayı Milliye Şenlikleri, Dünden Bugüne Karaisalı, 29- 30 Mart*, Adana 2001.
- Bayathı, Osman, *Bergama’da Şifalı Otlar*, İstanbul 1942.
- Baytekin Balcı, Yusuf – Say, Nuran, *Temel Sanat Eğitimi*, İstanbul 2002.
- Baytop, Turhan, *Türkiye’de Bitkiler ile Tedavi “Geçmişte ve Bugün”*, İstanbul 1999.
- Berkli, Yunus, “Erzurum’da Yeni Bulunan Haç Motifli Koç Heykelinin Düşündürdükleri”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Yıl. 14, Sayı: 34, Erzurum 2007, 215- 232.
- Berkli, Yunus, *Türk Sanatında Avrasya Üslubunun Evreleri (Avrupa ve İslam Sanatına Etkileri)*, Erzurum 2011.
- Beyhan, Ali İhsan, *Kemerhisar- Bahçeli’de İnançlar, Yerel Adlar, Takma Adlar ve Sağültmacılık, Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1993*, Ankara 1995, 41- 53.
- Boratav, Pertev Naili, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul 1969.
- Boratav, Pertev Naili, *Türk Halk Bilimi-II, 100 Soruda Türk Folkloru*, İstanbul 1973.
- Cin, Firdevs, *Ceyhan Yörüklerinde Halk Kültürü Araştırmaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2004, (akt. Figen Baykal Erdem, *Dokumalarda ve Takılarda Görülen Nazar Motifleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2009, s. 34).
- Çay, M. Abdulhaluk, *Türk Ergenekon Bayramı, Nevruz*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 119 seri; IV, Ankara 1991.
- Çaylı, Pınar, *Prehistoryadan Günümüze Kadın Sembolünün Sanata Yansıması*, Colloquium Anatolicum VII, İstanbul 2008.
- Çevik, Doğanay(Ed.), *Nazar Boncuğu*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 3280- 2, Aralık 2010.
- Çıblak, Nilgün, *Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnancı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar, Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)*, S.15, 2004.
- Çıkman, Zeki, *Folklorumuzda ve Edebiyatımızda Göz*, İstanbul 2006.
- Çobanoğlu, Özkul, *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, Ankara 2003.
- Dede, Abdurrahim, “Batı Trakya Türklerinde Eski Türk Dini Şamanizm’den Kalıntılar”, (Yunanistan), *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Gelenek-Görenek ve İnançlar*, IV. Ankara 1982, 93- 105.

- Dilçin, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara 1983.
- Duymaz, Ali, *İrfanı Arzulayan Sözler Tekerlemeler*, Balıkesir 2002.
- Eltaş, Selim (Yapımcı), Yula, Özen – Havuzlu, Özlem (Senarist), Irmak, Çağan (Yönetmen), *Keşanlı Ali Destanı* [Dizi], Türkiye 2011.
- Ergun, Pervin, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Ankara 2004.
- Ertem, Hayri, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Florası*, Ankara 1987.
- Esin, Emel, *Orta Asya'dan Osmanlıya, Türk Sanatında İkonografik Motifler*, İstanbul 2004.
- Esin, Emel, *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, İstanbul 2006.
- Gasımlı, Ferzeliyev, Nahcivan- Azerbaycan 1994, 15- 17, (akt. Ali Duymaz, *İrfanı Arzulayan Sözler Tekerlemeler*, Balıkesir 2002, s. 248).
- Gazimihal, R. Mahmut, *Türk Halk Oyunları Katalogu*, III, Ankara 1999.
- Goçmuradov, Bayram, *Türkmen Halk İrımları*, Aşkabat 1995.
- Gökaydın, Nevide, *Temel Sanat Eğitimi*, Ankara 2002.
- Gunther, R. T., *The Greek Herbal of Dioskorides*, London and New York 1968, (akt. Meral Evcı, *Sigara'nın İnsan Sağlığı ve Çevre Üzerindeki Zararlı Etkilerinin Üzerlik Bitkisi ile Azaltılmasının Araştırılması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Sakarya 2001, s. 54).
- Gülensoy, Tuncer, “Türklerde Dokuz Sayısı”, *I. Uluslar arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Gelenek- Görenek ve İnançlar*, IV, Ankara 1976.
- Gülsevin, Gürer - Arıkan, Metin (Ed.), *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı*, İzmir 2005.
- Gümüsoğlu, Dursun, *Anadolu'da Bir Köy, Eski Konak*, Ankara 2004.
- Günaltay, Şemseddin, *Yakın Şark II Anadolu*, Ankara 1946.
- Güngör, Harun- Argunşah, Mustafa, *Gagauz Türkleri (Tarih, Dil, Folklor ve Halk Edebiyatı)*, Ankara 1991.
- Güzel, Abdurrahman- Torun, Ali, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara 2005.
- Hacıyeva, Maarife, “Azerbaycan Türklerinde İnançlar”, *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi 'Gelenek Görenek İnançlar Seksiyon Bildirileri'* Ankara 1997.

- Hauenschild, Ingeborg, Türksprachige volksnamen für Kräuter und Stauden, VVİesbaden, 1989, s.123, (akt. Akalın, Ş. Haluk, Üzerlik, *II. Uluslararası Karacaoğlan ve Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Adana 1993).
- İnanoğlu, Türker – Oğuz, Mustafa (Yapımcı), Turgul, Yavuz (Senarist), Yücel, Uğur – Oğuz, Orhan – Derya, Türkan (Yönetmenler), İkinci Bahar [Dizi], Türkiye 1998.
- Kalafat, Yaşar, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara 1990.
- Kalafat, Yaşar, *İslamiyet ve Türk Halk İnançları*, Ankara 1996.
- Kalafat, Yaşar, “Özbekistan- Anadolu Karşılaştırmalı Türk Halk İnançlarında ‘Doğum’ V.” *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi 'Gelenek Görenek İnançlar Sektör Bildirileri'* Ankara 1997.
- Kalafat, Yaşar, *Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları: Afganistan, Özbekistan, Türkmenistan, Nahçıvan- Azerbaycan, Kafkasya, İran, Irak, Anadolu, Makedonya*, Ankara 2000.
- Kartal, Murat- Altun, M. Levent- S. Kurucu, “Peganum Harmala L. (ÜZERLİK) Tohumlarında Harmol, Harmalol, Harmin ve Harmalin Alkalitlerinin YBSK Yönetimi ile Analizi”, *Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı Bildirileri*, Eskişehir 2002.
- Koç, Hüseyin, *Derman Bitkileri “Dünden Bugüne Beslenirken Tedavi”* Ankara 2005.
- Küçükbezirci, Seyit, *Konya Halk Bilimi, Folklor Güldestesi*, Konya 2009.
- Mahmut, Kaşgarlı, (Çev. Besim Atalay), *Divanü Lügat- it- Türk, I*, Ankara 2006.
- Mahmut, Kaşgarlı, (Çev. Besim Atalay), *Divanü Lügat- it- Türk, III*, Ankara 2006.
- Maranki, Ahmet- Maranki, Elmas, *Şifalı Bitkiler*, İstanbul 2008.
- Morris, Desmond (Çev. Mehmet Harmancı), *Koruyucu Tılsımlar Uğurlar, Muskalar, Nazarlıklar*, İstanbul 1999.
- Mustafa Feyzi Efendi, Hayati Zade, (Çev. Hadiye Tuncer), *Yabani bitkiler sözlüğü, Yabani Bitkilerin Tıpta İlaç Olarak Kullanılışları*, Ankara 1974, s. 75, (akt. Meral Evcı, *Sigaranın İnsan Sağlığı ve Çevre Üzerindeki Zararlı Etkilerin Üzerlik Bitkisi İle Azaltılmasının Araştırılması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Sakarya 2001).
- Onay, Ahmet Talât, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Ankara 1992.

- Önge, Yılmaz, *Türk Halk Mimarisinde Aynalı Tezyinat, III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara 1987, 283-287, (Akt. K. Özlem Alp, *Orta Asya'dan Anadolu'ya Kültürel Sembollere Giriş*, Ankara 2009, s. 65).
- Öngel, H. Basri, *Türk Halk Oyunlarının Kökeni, Oluşumundaki Etkenler ve Sınıflandırılması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), G. Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Ankara 1992.
- Özder, M. Adil, *Artvin Folkloru I*, Ankara 1970.
- Özkan, A. Rafet, "Türk Topluluklarında ve Gagauzlarda Ateş ile İlgili İnanışlar", *Uluslar arası Türkiye- Ukrayna İlişkileri 7. Uluslar arası Gagavuz Sempozyumu ve Kültür Sanat etkinlikleri, 24- 29 Haziran, Kiev- Ukrayna 2009*, s. 23- 37.
- Öztelli, Cahit, "Eski İnançların Bugünkü İzleri", *I. Uluslar arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Gelenek- Görenek ve İnançlar, IV. Cilt*, Ankara 1976, s. 245- 247.
- Palandöken, Bilge, "Erzurum Manileri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XVI, İstanbul 1968.
- Roux, Jean-Paul, (Çev: Aykut Kazancıgil, Lale Arslan), *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, İstanbul 2005.
- Saraçoğlu, İbrahim Adnan, *Bitkisel Sağlık Rehberi*, İstanbul 2008.
- Seyidov, Mirali, *Azerbaycan Mifik Tefekkürünün Kaynakları*, Bakü 1983, s.95, (akt.Yaşar KalafatTürk Dünyası Halk İnançları Teori ve Metot, Trabzon 2001).
- Sezen, Lütfi, *Halk Bilimi ve Derleme Metotları*, Ankara 2005.
- Süleyman, Seyyid, *Kenz 'ül-Menam*, İstanbul 1977.
- Sümer, Ali, "Alevi-Bektaşî Kültüründe Renkler ve Semahlardaki Figürlerin Anlamı", *'Gelenek, Görenek İnançlar Seksiyon Bildirileri', V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi*, Ankara 1997.
- Şemseddin Sami, *Kamus-i Türkî*, İstanbul 1317(1901 m).
- Tanyu, Hikmet, "Türklerde Ateşle İlgili İnançlar", *I. Uluslar arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Gelenek- Görenek ve İnançlar, IV*, Ankara 1976.
- TDK, *Tarama Sözlüğü VI*, Ankara 2009.
- Tokat, Murat (Yapımcı), Kırmızıgül, Mahsun (Senarist- Yönetmen), *Hayat Devam Ediyor [Dizi]*, Türkiye 2011.
- Tuğlacı, Pars, *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*, VI., İstanbul 1971.
- Turan, Ahmet, *Türk Destan ve Hikâyelerinde "üç"(3) Sayısı*, Türk Kültürü Araştırmaları Doğu ve Güneydoğu Anadolu II, Ankara 1992.

Türk Ansiklopedisi, XXXIII, Ankara 1984.

Türkiye de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü XI, Sayı: 211/11, Ankara 1979.

Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, X, Ankara 1978.

Üçer, Müjgan, “Sivas Yöresinde Nazarlıklar ve Nazarla İlgili İnançlar”, *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi 'Gelenek Görenek İnançlar Seksiyon Bildirileri'* Ankara 1997.

Üçer, Müjgan, “Üzerlik”, *Sivas Folkloru*, Sayı: 6, Sivas 1973.

Ülkütaşır, M. Şakir, “Sinop- Samsun ve Çevrelerinde Sağlık- Hastalık Hakkındaki Halk İnançları ile Halk Hekimliği’ne Ait Bir Araştırma Kadrosu”, *I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri*, Ankara 1974, 48- 52.

Ünalan, Şükrü, *Dil ve Kültür*, Ankara 2010.

Yalman (Yalkın), Ali Rıza, *Cenupta Türkmen Oymakları I*, Ankara 1977.

Yıldırım, Nimet, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul 2008.

Yoladaşev, İbrahim - Gümüş, Muhittin, *Türkçe Açıklamalı Özbek Atasözleri*, Ankara 1995.

Yoleri, Halil- Çizer, Sevim- Yarol, Yasemin- Kahraman, Duygu, “Nazar İnancı ve Geleneksel Katır Boncukları”, *Seramik Federasyonu Dergisi*, Mart- Nisan, İstanbul 2006.

Yund, Kerim, Taşeli’nde Bitki Adları, *Türk Folklorundan Derlemeler*, Ankara 1986.

Yüce, Oya (Yapımcı- Senarist), Bener, Haluk (Yönetmen), 7 Numara [Dizi], Türkiye 2000.

İnternet Kaynakları

(TDK) BSTS / Gösterim Sanatları Terimleri Sözlüğü 1983, Erişim tarihi: 31.12.2011, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>

(TDK) BSTS / Yazın Terimleri Sözlüğü 1974, Erişim tarihi: 18.10.2011, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>

Alpay dönmez, Üzerlik köyü sitesi, 30.02.2006, Erişim tarihi: 18.10.2011, <http://uzerlikkoyu.free.fr/Player/index.php>

Anonim Türkülerimizden, Erişim tarihi: 08.09.11, <http://www.turkuyurdu.com/uzerliyim-caddasin-6316.html>

Beytut, Dilek, Gonca Karayağız Muslu, Zümrüt Başbakkal, Hatice Bal Yılmaz, Pediatri Hemşirelerinin Ağrıya ilişkin Geleneksel İnanç ve Uygulamaları, Maltepe Üniversitesi, Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi, II. Sayı III, İstanbul 2009, Erişim tarihi: 31.12.2011, hemsireliknew.maltepe.edu.tr/dergiler/cilt2sayi3/cilt2sayi3/12-18.pdf

Boncuklu üzerlik, Rumeysa.net, 14.12.2011, Erişim tarihi: 25.12.2011,
<http://rumeysa.net/taxonomy/term/1685>

Bulut gölgesi, Üzerlik kırmızı,01.10.2011, Erişim tarihi: 25.11.2011,
http://bulutgolgesi.blogspot.com/2011_10_01_archive.html

Demireli, Pelin *Gurme durmaz arar*,01. 08. 2010, Erişim tarihi: 31.12.2011,
http://gidgidgda.blogspot.com/2010_08_01_archive.html

Diyadin.net, Rüya Tabiri, Erişim tarihi: 15.10.11, <http://www.diyadinnet.com/RuyaTabiri-9729&Tabir=uzerl%C4%B1k-tohumu>

Emirdağ Halk Müziği Örnekleri, Erişim Tarihi, 29.11.2011, <http://bedavadinle.tk/Emirdag-Halk-Muzigi-Ornekleri-Yollarin-Boyunda-Biter-Uzerlik-1190-turkusu.html>

Gitti gidiyor.com, 6.11.2011, <http://urun.gittigidiyor.com/antika-sanat/nazara-karsi-olduguna-inanilan-el-isi-uzerlik-47410373>

Gökçek, İbrahim, 02.06.2011, Dogaltedavi.com, Erişim tarihi: 31.12.2011,
http://www.dogaltedavi.net/f92/peganum_harmala_1_uzerlik_tohumlarında_harmol_harmalol_harmin_ve_harmalin-6009.html

Gönül Topcu, Blogcu.com, Üzerlik, 15.10.2008, Erişim tarihi:31.12.2011,
<http://img2.blogcu.com/images/1/7/1/1712efe/122553619814102008327.jpg>

Her Telden Çalalım, Erişim tarihi: 27.12.2011, <http://hertelden60.blogcu.com/El+yapimi+susler>

Işık, Ali, *'Her Derde Deva Bir Bitki; Üzerlik'*, *Konya Ticaret Odası*, 01.09.2004, Erişim tarihi: 20.09.2011, <http://www.kto.org.tr/tr/dergi/dergiyazioku.asp?yno=107&ano=37>

İtü Sözlük Görseller, Erişim tarihi:27.12.2011,
<http://www.itusozluk.com/gorseller/%FCzerlik/94895>

Karamanın Gelenekleri, Bilmeceleri, 09.04.2009, Erişim tarihi: 31.12.2011,
<http://www.karamanili.com/KaramanHaber/index.php/karamanin-gelebekleri>

Kayacan, Oya, *Kedili Mutfaklar*, 17.10. 2007, Erişim tarihi: 27.12.2011,
<http://kedilimutfaklar.blogspot.com/2007/10/laf-laf-aar.html>

Kübra Yallı, Harika İle Yemek Sohbetleri, Erişim tarihi: 14.06.2011
<http://www.yemeksohbeti.com/wp-content/uploads/2008/03/uzerlik.jpg>

Le Kabbak"halikarnas kabakçısı", Erişim tarihi: 25.11.2011,
http://www.lekabbak.com/turkce/prod_turkish.html

Main- Board, Azerbaycan, 16.05.2008, Erişim tarihi: 08.09.2011, <http://www.main-board.eu/igdir/91214-uzerlik.html>

Main- Board.com, Erişim tarihi: 08.09.11, www.main-board.eu/ruya-tabirleri/165343-ruyada-uzerlik-gormek.html

Milliyet Blog, *Yolun diğer yarısı*, 13.04.2007, *Kültür- Sanat*, Erişim tarihi: 22.09.2011
<http://blog.milliyet.com.tr/aynali-uzerlik/Blog/?BlogNo=35542>

Müge Polat, Müge ve Hayat, 14.05.2011, Erişim tarihi: 31.12.2011,
<http://mugevehayat.blogspot.com/2011/05/urfa-gezimiz.html>

Nebahat, Sivas'ın Gözdesi, 22.06.2010, Erişim tarihi: 27.12.2011,
<http://www.golovaliyiz.biz/foto-galeri/resimbak/68/golovalilar/uzerlik-nazar-degmedigine-inanilir.html>

Ninemin Bohcası, Blogcu.com, 30.10.2007, Erişim tarihi: 25.11.2011,
<http://dilos26.blogcu.com/EI+Sanatlari/sayfa/2>

Ömür Çelikdönmez, “ Devrek Tarihi (2008)”, Erişim tarihi: 17.10.2011,
<http://haberzonguldak2.com/kitap/DevrekTarihi/galeri35.htm>

Pasaj.com, Erişim Tarihi: 28.12.2011, <http://www.pasaj.com/modern-uzerlik-beyaz-nazarlik-ucgen/183852>

Prof. Dr. Nusret H. Fişek, Bilim ve Sanat Ortamı, Erişim tarihi: 25.11.2011,
http://galeri.fisek.org.tr/main.php?g2_itemId=458

Ruya Tabirleri, Erişim tarihi: 15.10.11, <http://www.ruyatabirlerikitabi.com/tag/ruyada-uzerlik-gormek>

Şifalı Bitkileriniz, *Üzerlik Otu ve Faydaları*, 22.10.2009, Erişim tarihi: 31.12.2011,
<http://www.sifalibitkileriniz.com/sifali-bitkiler/u-u/uzerlik-otu-ve-faydalari.html>

TDK, Güncel Türkçe Sözlük, Erişim Tarihi: 15.10.2011,
<http://tdk.org.tr/TR/Genel/SozBul.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EF4376734BED947CDE&Kelime=atas%c3%b6z%c3%bc>

TDK, Güncel Türkçe Sözlük, Erişim Tarihi: 01.12.2011,
<http://tdk.org.tr/TR/Genel/SozBul.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EF4376734BED947CDE&Kelime=k%c3%bc%lt%c3%bcr>

Travelers'tales- Stories, 02.10.08, Erişim tarihi: 31.12.2011,
<http://www.adiyamanli.org/travel/gallery/image/53-traditional-good-luck-charm-for-newlyweds-uzerlik-gelin/>

Turku5.com, Erişim Tarihi: 29.11.2011, <http://www.turku5.com/necla-akben/bahcelerde-uzerlik.html>

Türkü sitesi, Erişim Tarihi: 28.10.2011,
http://www.turkuler.com/sozler/turku_bahcelerde_uzerlik.html

Türkü sitesi, Erişim Tarihi: 29.11.2011,
http://www.turkuler.com/sozler/turku_bahcalarda_uzerlik.html

Uqus Türk, Gök Kubbesi Bir Çadır Gibi, 21.06.2011, Erişim Tarihi: 21.12.2011,
<http://uqusturk.wordpress.com/2011/06/21/gok-kubbesi-bir-cadir-gibi/>.

U-Ü harfleriyle başlayan bitkiler, (t.y), Erişim tarihi: 11.12.2011,
<http://fgokalp.tripod.com/u.htm>

Vikipedi özgür ansiklopedi, Belucha Dağı, Erişim tarihi: 21.12.201,
http://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Dosya:Berg_Belucha.jpg&filetimestamp=20050820141422.

Emine Yeniterzi, *Divan Şiirinde Na't*, TDV Yayınları, Ankara 1993, s. 274. (akt. Nilüfer Tanç, 2009)

Rifâî'den Oscar Wilde'a Gül Ve Bülbül A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 39, Erzurum 2009, s. 967- 987), Erişim tarihi: 31.12.2011, <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/taed/article/viewFile/2175/2174>

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Kübra ŞAHİN
Doğum Yeri ve Tarihi	Pasinler- 1987
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Resim-İş Eğitimi Bölümü
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
İletişim	
E-Posta Adresi	kbrs-87@hotmail.com
Tarih	2012